

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Факультет суспільних-гуманітарних наук

Кафедра політології та соціології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему “Праворадикальні партії Європи в електоральних процесах 2022-2024 рр.”

Виконав: студент 2 курсу,
спеціальності “Політичні технології та консультування”

ПТКм12414д

Карачан Д.О.

Керівник

Доктор політичних наук, доцент

Панасюк Леонід Валерійович

Рецензент

Київ, 2025 р.

Зміст дослідження

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Науково-методологічні підходи до визначення ключових понять дослідження

1.1. Обґрунтування використання терміна «радикальні праві» як основного

1.2. Відмежування радикальних правих від суміжних партійних сімей

РОЗДІЛ 2. Популізм в контексті діяльності праворадикальних партій

Європи

2.1. AfD як виклик мейнстрімному консерватизму

2.2. Еволюція «Національного фронту»

2.4. «Право і справедливість» та переосмислення консерватизму

2.5. VOX у багатопартійному політичному ландшафті

РОЗДІЛ 3: Особливості діяльності праворадикальних європейських політичних партій у виборчому процесі

3.1. Загальна динаміка підтримки праворадикальних партій у Європі (2012–2021)

3.2. Регіональні відмінності: Західна, Північна, Центрально-Східна та Південна Європа

3.3. Структурні драйвери зростання підтримки: економіка, міграція, «cultural backlash»

РОЗДІЛ 4. Європейські електоральні процеси 2022-2024 рр. та участь в них праворадикальних партій.

4.1. Німеччина: AfD у багаторівневому виборчому циклі 2022–2024 рр.

4.2. Польща: PiS між урядовим популізмом і втратою влади

4.3. Франція: RN у тіні повторних турів і Європарламенту

4.4. Іспанія: VOX між проривом, коаліціями та корекцією підтримки

ВИСНОВКИ

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Останні десятиліття у політичному житті європейських демократій спостерігається стійке посилення позицій праворадикальних партій, які з маргінальних акторів політичної периферії поступово перетворилися на впливових гравців національного та наднаціонального рівнів. Ці сили дедалі частіше формують порядок денний публічних дебатів, визначають рамки дискусій щодо міграційної політики, євроінтеграції, безпеки та культурної ідентичності. Вони здатні не лише впливати на результати окремих виборів, а й змінювати конфігурацію партійних систем, логіку коаліційної взаємодії та зміст демократичних інститутів.

На початку 2020-х років актуальність дослідження праворадикальних популістських партій в Європейському Союзі суттєво зросла під впливом нових кризових чинників. До вже наявних довготривалих трендів – економічної нерівності, «cultural backlash», зростання недовіри до традиційних партій і медіа – додалися пандемія COVID-19, енергетична та інфляційна кризи, а також повномасштабна російська агресія проти України, що радикально змінила безпековий порядок денний на континенті. В умовах системної турбулентності саме праворадикальні популістські партії часто пропонують прості й емоційно привабливі відповіді на складні суспільні виклики, апелюючи до «народу», національного суверенітету та «істинної» ідентичності.

Особливого значення набуває той факт, що праворадикальні популістські партії дедалі активніше впливають не лише на політику окремих держав, а й на функціонування Європейського Союзу як політичної спільноти. Зростання їхньої присутності в Європейському парламенті та національних законодавчих та виконавчих органах посилює вагу євроскептичних, етнопопулістських наративів. Це безпосередньо відбивається на здатності ЄС виробляти спільні рішення у сферах безпеки, розширення, санкційної політики та підтримки України. Від того, якою буде роль праворадикальних популістських партій у ключових державах ЄС значною мірою залежить стабільність проукраїнського консенсусу, стійкість

санкційного режиму, перспектива євроінтеграції України та майбутня архітектура європейської безпеки.

Попри значний масив досліджень, присвячених популізму та праворадикальним партіям, низка важливих питань залишається недостатньо опрацьованою. По-перше, досі зберігається термінологічна й концептуальна неоднорідність: поняття «радикальна правиця», «крайня правиця», «правий популізм», «нові права» часто вживаються як синоніми, що ускладнює порівняльний аналіз і точну типологізацію акторів. По-друге, значна частина літератури зосереджена на довгих історичних періодах (1990–2010-ті роки) або на окремих виборчих циклах, тоді як електоральні процеси 2022–2024 років у ЄС, позначені унікальним поєднанням кризових чинників, ще не стали предметом системного порівняльного аналізу. По-третє, недостатньо дослідженими залишаються довгострокові наслідки посилення праворадикальних популістських партій для демократичних інститутів, партійної конкуренції та зовнішньополітичного курсу ЄС, особливо у контексті російсько-української війни.

У цьому контексті наукову та практичну актуальність набуває комплексне дослідження праворадикальних популістських партій у електоральних процесах Європейського Союзу в 2022–2024 роках. Такий підхід дозволяє не лише виявити загальні закономірності їхнього електорального зростання та трансформації, а й простежити, як ідейно-організаційні особливості та виборчі стратегії праворадикальних партій у різних країнах-членах ЄС впливають на демократичні інститути, партійні системи та безпеково-зовнішньополітичну архітектуру сучасної Європи. Для України така оптика особливо важлива, оскільки від політичної динаміки в державах – членах ЄС залежить характер і сталість підтримки у війні, перспектива європейської інтеграції та місце України в оновленій системі європейської безпеки.

Метою магістерської роботи є здійснити теоретико-методологічний аналіз і порівняльне дослідження участі праворадикальних партій у виборчих процесах Європейського Союзу у 2022–2024 роках з метою виявлення закономірностей їх

електорального зростання, ідеологічних особливостей та впливу на демократичні інститути в окремих країнах-членах ЄС.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких дослідницьких завдань:

1. Узагальнити теоретико-методологічні засади досліджуваних явищ та процесів, уточнити понятійний апарат і аналітичні підходи до вивчення праворадикальних популістських партій.
2. Здійснити аналіз ідеологічних позицій, організаційних моделей та виборчих стратегій праворадикальних популістських партій у провідних країнах ЄС.
3. Дослідити спільні риси та національні специфіки праворадикальних партій ЄС у виборчих циклах 2022–2024 років.
4. Проаналізувати вплив праворадикальних партій на демократичні інститути, політичну конкуренцію та суспільний дискурс у Європейському Союзі, зокрема в контексті європейської інтеграції та політики щодо України.
5. Здійснити прогностичну оцінку впливу праворадикальних партій ЄС у контексті внутрішньополітичних та геополітичних викликів, окреслити їхній потенційний вплив на безпекову та зовнішньополітичну архітектуру Європи.

Об'єктом дослідження є електоральні процеси у Європі 2022–2024 років, передусім у державах – членах Європейського Союзу.

Предметом дослідження є ідейно-організаційні особливості, стратегії та електоральна динаміка праворадикальних партій у виборчих кампаніях Європейського Союзу у 2022–2024 роках.

У межах предмета дослідження особливу увагу приділено праворадикальним популістським партіям провідних країн ЄС, зокрема Німеччини, Франції, Польщі та Іспанії, як таким, що мають значний вплив на загальноєвропейські політичні процеси.

У роботі виходимо з припущення, що посилення електоральної підтримки праворадикальних партій у Європейському Союзі є результатом взаємодії довгострокових структурних чинників (економічної нерівності, міграційних процесів, «культурного відкату», кризи довіри до традиційних еліт) та нових безпекових і політичних викликів, пов'язаних із повномасштабною російсько-українською війною та іншими кризами початку 2020-х років. При цьому диференційоване позиціонування праворадикальних партій щодо Європейського Союзу, війни, санкційної політики та євроінтеграції України зумовлює неоднаковий характер їхнього впливу на демократичні інститути, партійну конкуренцію та зовнішньополітичний курс ЄС, а відтак створює різні сценарії трансформації безпекової та політичної архітектури Європи.

Методологічну основу магістерської роботи становить поєднання загальнонаукових та спеціальних політологічних методів, що дозволяє забезпечити комплексний аналіз досліджуваних явищ.

У роботі використано такі основні методи:

- метод аналізу і синтезу – застосований для опрацювання теоретичної літератури з проблематики популізму, праворадикальних партій, демократичного іллібералізму та європейської інтеграції, виокремлення ключових підходів і формування понятійно-категоріального апарату (передусім у першому розділі);
- історичний метод – використаний для реконструкції еволюції праворадикальних партій у Європі, простеження їхніх ідейно-політичних трансформацій від маргінальних акторів до впливових учасників партійної конкуренції й урядових коаліцій (у першому та другому розділах);
- порівняльний метод – застосований для зіставлення ідеологічних профілів, організаційних моделей та виборчих стратегій праворадикальних популістських партій у різних національних контекстах, а також для аналізу спільних рис та відмінностей у їхній електоральній динаміці в період 2022–2024 років (другий, третій і четвертий розділи);

– інституційний аналіз – використаний для оцінки впливу праворадикальних популістських партій на функціонування демократичних інститутів, партійних систем, виборчих і коаліційних механізмів, а також на інституційну архітектуру Європейського Союзу;

– контент-аналіз та елементи дискурсивного аналізу – застосовані для дослідження програмних документів, публічних заяв, медійних меседжів та виборчих кампаній праворадикальних популістських партій, особливо в частині їхніх позицій щодо міграції, євроінтеграції, національного суверенітету та російсько-української війни;

Комплексне застосування зазначених методів дозволило поєднати теоретичний та емпіричний рівні аналізу, забезпечити логічну цілісність дослідження і перевірити висунуту гіпотезу.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у такому:

– уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження праворадикальних партій у європейському контексті, обґрунтовано доцільність використання терміна «праворадикальні партії» із виокремленням праворадикальних популістських партій як специфічної підгрупи, що поєднує нативізм, авторитаризм і популізм;

– удосконалено підхід до типологізації партій правого флангу шляхом чіткого відмежування праворадикальних популістських акторів від традиційного консерватизму, «нових правих», етнорегіоналістських та ультраправих рухів на основі ідеологічних, організаційних та інституційних критеріїв;

– уточнено уявлення про вплив праворадикальних популістських партій на демократичні інститути, партійну конкуренцію та суспільний дискурс у ЄС, зокрема щодо трансформації ліберально-демократичних стандартів, зміни формату коаліційної взаємодії та посилення етнопопулістських наративів;

– дістало подальшого розвитку розуміння потенційних наслідків посилення праворадикальних популістських партій для безпекової та зовнішньополітичної архітектури Європи в умовах внутрішньополітичних та геополітичних викликів, включно з впливом на єдність ЄС щодо санкційної політики, підтримки України та перспектив його подальшого розширення.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його висновків у діяльності органів державної влади України, дипломатичних установ, аналітичних центрів і громадських організацій, які працюють у сфері європейської інтеграції, безпеки та зовнішньої політики. Аналіз динаміки підтримки праворадикальних популістських партій, їхнього впливу на демократичні інститути та позицій щодо Європейського Союзу й України може бути корисним для оцінки ризиків і можливостей у відносинах із державами – членами ЄС, а також для розробки стратегій комунікації та адвокації українських інтересів у європейському політичному просторі. Окремі положення роботи можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів, аналітичних записок, експертних доповідей і публічних виступів, присвячених сучасному стану та перспективам розвитку європейського політичного поля.

Основні положення та проміжні результати дослідження було представлено у вигляді тез на Міжнародній науково-практичній конференції у м.Цюріх, Швейцарія 1-3 грудня 2025 р.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження популізму та праворадикальних партій, уточненню понятійного апарату та окресленню аналітичних підходів. У другому розділі здійснено аналіз ідеологічних позицій, організаційних моделей та виборчих стратегій праворадикальних популістських партій у державах – членах ЄС. Третій розділ зосереджено на дослідженні спільних рис і національних специфік праворадикальних партій у виборчих циклах 2022–2024 років. У четвертому розділі проаналізовано вплив праворадикальних популістських партій

на демократичні інститути, політичну конкуренцію, суспільний дискурс та безпеково-зовнішньополітичну архітектуру Європейського Союзу, а також здійснено елементи прогностичного аналізу їхньої подальшої ролі.

Ключові терміни: «праворадикальні партії», «популізм», «електоральний процес», «партійна система», «демократичний іллібералізм», «евроскептицизм», «міграційна криза», «європейська інтеграція».

Розділ I. Науково-методологічні підходи до визначення ключових понять дослідження.

1.1 Обґрунтування використання терміна «радикальні праві» як основного

Сплеск підтримки радикальних правих партій (РПП) по всій Європі спричинив формування широкого та динамічного масиву академічної літератури. Водночас, попри значну увагу з боку дослідників, лишаються суттєві розбіжності щодо того, як ці партії слід класифікувати, тлумачити та оцінювати. Цей розділ пропонує комплексний огляд провідних академічних дебатів навколо РПП, зосереджуючись на суперечностях у визначеннях, ідеологічному розмаїтті, виборчих результатах та впливі на демократію.

Такі дослідники, як Ігнаці (1992), пропонують історико-ідеологічну типологію, яка пов'язує радикальні праві рухи сьогодення зі спадщиною постфашизму та неонаціоналізму. Такий підхід робить наголос на політичній спадковості та культурній ідентичності, а не на електоральній поведінці чи стилі риторики. Відсутність консенсусу у визначеннях відображає ширші онтологічні та нормативні розбіжності. Деякі автори прагнуть нейтральної класифікації (напр., Carter, 2005), тоді як інші акцентують увагу на антидемократичних тенденціях цих партій, впроваджуючи тим самим оціночні судження у свої концепції (Rydgren, 2007).

Другий головний напрям дискусії стосується ідеологічної цілісності РПП. Попри поширене прийняття тріади «нативізм–авторитаризм–популізм», дослідники наголошують на значних внутрішньопартійних і міжнаціональних відмінностях. Наприклад, партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) спершу виступала за м'який євроскептицизм і економічний неолібералізм, а згодом перейшла до риторики проти імміграції та ісламу. Інші, як-от «Національне об'єднання» (RN) у Франції, провадять ідеологічну модернізацію задля здобуття легітимності в мейнстрімі. Це розмаїття породжує дискусії щодо того, чи РПП можна вважати єдиною партійною сім'єю. Герберт Кітшелт (1995) вважає, що радикальні праві в Західній Європі виникли на перетині авторитарної політики та ринкового лібералізму, кидаючи виклик і соціал-демократії, і традиційному консерватизму.

Проте ця модель не охоплює нові явища, як-от «шовінізм добробуту» та протекціонізм, характерні для новітніх РПП (Lefkofridi & Michel, 2014).

Такі автори, як Ітвелл (Eatwell, 2000), застерігають від надмірних узагальнень. Він стверджує, що популістські радикальні праві партії виявляють «ідеологічну гнучкість» і опортунізм, що дає їм змогу адаптуватися до національних політичних культур і змін виборчих уподобань. Така еластичність є водночас стратегічною перевагою та теоретичним викликом для порівняльного аналізу. Чимало літератури досліджує перетин популізму та радикально-правої ідеології, особливо в європейському контексті. Хоча популізм не є винятковим для правого крила, його поєднання з радикальною ідеологією стало визначальною рисою сучасних РПП. За Мудде (2004), популізм виступає як дискурсивний фреймворк, що подає політику як моральну боротьбу між доброчесним народом і корумпованою елітою. Такий наратив посилює антиєстаблішмент імідж радикальних правих і формує опозицію до міграції та євроінтеграції як боротьбу за національний суверенітет і «волю народу». Цей синтез призвів до того, що Паппас (2016) називає демократичним іллібералізмом — формою правління, що зберігає виборчу легітимність, але підриває ліберально-демократичні норми. Дослідники попереджають, що ця тенденція ставить під загрозу плюралізм, права меншин і верховенство права, особливо в країнах, де РПП здобули виконавчу владу (наприклад, Угорщина, Польща).

Академічні суперечки навколо термінів є далеко не тривіальними, оскільки різні назви передбачають різні припущення щодо ідеології, політичної стратегії та ставлення до демократії. Як зазначає Кас Мудде, наукова література «страждає від термінологічного хаосу», у якому поняття «крайні праві», «ультраправі», «нові праві», «радикальні праві» та «правий популізм» вживаються взаємозамінно, часто без чіткого визначення.

«Крайні праві» зазвичай асоціюється з антидемократичними або відкрито фашистськими тенденціями, тоді як «радикальні праві» — з акторами, які формально не заперечують демократію, але відкидають її ліберальні принципи,

зокрема права меншин і плюралізм. Як зазначає Мудде, «радикалізм закликає до ґрунтовної реформи політичної та економічної системи, але не передбачає повного заперечення демократії».

На відміну від нього, Ханс-Георг Бец запровадив термін «праворадикальний популізм», наголошуючи на економічному протекціонізмі, антиестеблїшмент риторичі та реакції проти глобалізації. У свою чергу, П'єтро Іґнаці акцентував на постіндустріальному характері «нових правих», підкреслюючи їх спротив культурній лібералізації та занепаду традиційної влади.

Таким чином, термінологічна розмаїтість — це не просто мовна плутанина, а відображення глибоких концептуальних розбіжностей. Те, чи дослідник надає перевагу ідеологічному, поведінковому чи функціональному критерію, визначає вибір терміну. Концепція Мудде вирізняється ідеологічною чіткістю. Він визначає радикально-праві партії як такі, що ґрунтуються на трьох ідеологічних засадах:

- Нативізм — переконання, що держава повинна належати виключно представникам «корінної» нації, а чужорідні елементи (люди або ідеї) становлять загрозу;
- Авторитаризм — віра в суворий суспільний порядок, де будь-яке порушення має каратись жорстко;
- Популізм — ідеологія, що розділяє суспільство на «чесний народ» і «корумповану еліту», й стверджує, що політика має відображати загальну волю народу (*volonté générale*).

Ця структура пропонує узгоджене й всеохопне визначення. Не всі партії у рівній мірі втілюють усі три елементи: деякі можуть більше тяжіти до авторитаризму, інші — до популізму. Проте в більшості випадків, особливо після 2000 року, всі три компоненти присутні.

Корисність терміна «радикальні праві» полягає у можливості відмежувати ці партії від «крайніх правих», що мають відкрито антидемократичний,

неофашистський або неонацистський характер. Мудде наполягає: «Радикалізм — це не помірна форма екстремізму», і радикальних правих не слід ототожнювати з більш екстремістськими силами. Він зазначає: «ультраправі партії — антидемократичні, тоді як радикальні праві приймають демократію, але заперечують її ліберальний зміст, зокрема права меншин і плюралізм».

Це розмежування особливо важливе в європейському контексті, де багато сучасних правопопулістських партій — як-от *Rassemblement National* (Франція), *AfD* (Німеччина), *PiS* (Польща) — формально дотримуються демократичної легітимності, але проводять неліберальну політику.

Сам термін «радикальний» має складну історію. Первісно він був пов'язаний із лівим політичним спектром, зокрема з прибічниками Французької революції. І досі в багатьох європейських мовах слово «радикальний» має ліве забарвлення (наприклад, *Parti Radical de Gauche* у Франції).

Однак, як зазначає Мудде, у сучасній партійній політиці цей термін дедалі частіше асоціюється з акторами, які кидають виклик ліберально-демократичному статус-кво з правого боку. В межах цього дослідження, термін «радикальний» означає заперечення ключових принципів ліберальної демократії — насамперед політичного плюралізму та прав меншин — без повного відкидання виборчої демократії. Відповідно, похідний прикметник “праворадикальний” буде використовуватись на позначення об'єкту дослідження. Такий підхід дозволяє уникнути надмірного узагальнення, притаманного «ультраправим», і нормативного забарвлення, пов'язаного з «екстремізмом». До того ж, це узгоджується з провідною науковою традицією, яка розглядає ці партії не як маргінальних аутсайдерів, а як впливових гравців європейської політики. У тих випадках, коли популістська ідеологія є яскраво вираженою, використовуватиметься уточнення — праворадикальна популістська партія (PRR). В інших випадках використовуватиметься ширше поняття радикальні праві, яке охоплює ідеологічні та організаційні риси.

1.2. Відмежування радикальних правих від суміжних партійних сімей

Щоб чітко окреслити ідеологічні межі праворадикальних популістських партій, важливо відрізнити її від інших партій, що розташовані поруч на політичному спектрі. Хоча багато з них можуть базувати свою риторику на схожих темах — націоналізм, консерватизм або антиелітаризм, — їхні базові ідеологічні засади та ставлення до демократії суттєво відрізняються.

Консервативні партії надають пріоритет збереженню суспільного порядку, традиційних моральних цінностей і поваги до інституційної влади. Їхній націоналізм зазвичай має патріотичний і громадянський характер, на відміну від агресивного нативізму праворадикальних популістів. Хоча обидва табори виступають за жорстку політику в питаннях «закону і порядку», консерватори залишаються відданими ліберальній демократії та політичному плюралізму.

Як зазначає Мудде:

«Консерватизм — ієрархічний, але не нативістський; його націоналізм є інклюзивним, а не виключальним» (Mudde, 2007).

Праворадикальні популісти, навпаки, формують гомогенну етнічну або культурну ідентичність, яка, на їхню думку, перебуває під загрозою з боку меншин чи наднаціональних еліт.

«Нові праві» з'явилися наприкінці ХХ століття, поєднують соціальний консерватизм із неоліберальною економічною політикою. Під впливом тетчеризму та рейганоміки, ці партії виступають за дерегуляцію, приватизацію та національний суверенітет. Водночас, їхня ідеологія має в основі цінності морального авторитету та ринкової економіки.

Хоча всі праворадикальні партії є націоналістичними, не всі націоналістичні партії належать до праворадикальних. Етнорегіональні рухи — як-от Шотландська національна партія або каталонські націоналісти — часто виступають за автономію або федералізм у межах демократичних інститутів.

Вони можуть підкреслювати питання ідентичності, але не є апіорі авторитарними чи такими, що виключають інакшість.

На відміну від праворадикальних партій, які діють в межах демократичних інституцій, рухи ультраправих є відкрито антидемократичними. До них належать неонацистські, фашистські та мілітаризовані організації, які прагнуть повного демонтажу конституційної демократії. Якщо праворадикальні партії розмивають ліберальні норми, то ультраправі — заперечують сам принцип демократичного врядування.

З огляду на вищесказане, в межах цього дослідження, об'єктом стануть саме праворадикальні популістичні партії. Хоча на правому фланзі європейського політичного спектру існує багато форм партійної конкуренції — від традиційних консерваторів до етнорегіональних і та ультраправих — ця робота концентрується саме на ПРП з трьох основних причин: місце праворадикальних популістів у сучасній європейській політиці; їх зростаючий вплив на політичні процеси в найвпливовіших країнах ЄС, а також геостратегічне значення на тлі російсько-української війни.

Протягом останніх двох десятиліть праворадикальні полустичні партії зазнали суттєвої трансформації. Те, що раніше сприймалося як маргінальні або протестні утворення, сьогодні займає ключові позиції в низці європейських демократій. У таких державах, як Франція, Італія, Австрія, Угорщина та Польща вони або брали участь в урядових коаліціях, або стали провідною опозиційною силою. На рівні ЄС їхня присутність значно зросла, змінивши динаміку виборів до Європейського парламенту, вплинувши на формування порядку денного та поставивши під сумнів самі засади ліберально-демократичної інтеграції.

Не менш важливим є їх транснаціональна взаємодія — зокрема в рамках парламентських груп в Європейському парламенті. Ці партії більше не діють у відрив одна від одної, а формують спільні наративи навколо суверенітету, міграції, захисту культури та євроскептицизму, демонструючи дедалі більшу

стратегічну цілісність і амбіційність. Таким чином, у цій дисертації праворадикальні популісти розглядаються не лише як національні політичні гравці, а як багаторівневі політичні сили, здатні впливати як на внутрішню, так і на наднаціональну політику.

Сучасні дослідники популізму виділяють 4 основні хвилі або етапи досліджень феномену. Систематичне академічне вивчення популізму фактично розпочалося з визначної конференції 1967 року, що відбулася в Лондонській школі економіки. Її матеріали були опубліковані під назвою *Populism: Its Meanings and National Characteristics* (1969), під редакцією Гіти Іонеску та Ернеста Геллнера. Ця робота стала відправною точкою першої хвилі досліджень популізму та залишається критично важливим для сучасних наукових дебатів. Попри теоретичні обмеження, робота Іонеску та Геллнера привернула увагу наукової спільноти до складності й поширеності популізму як глобального політичного явища. Їхня заслуга полягає не стільки у розв'язанні питання визначення, скільки у формулюванні ключової проблеми у вивченні феномену: множинності форм і концептуальної невизначеності самого терміна.

Іонеску та Геллнер знамениті своєю характеристикою популізму як концепту-хамелеона, що набуває кольору відповідно до національного контексту: «Популізм подібний до Доброї Відьми Півночі з “Чарівника країни Оз” — з'являється всюди, але завжди вислизає від чіткого визначення». (Ionescu & Gellner, 1969)

Вони виявляли прояви популізму в постколоніальному націоналізмі, аграрних рухах, фашистських режимах і навіть релігійному відродженні. Їхнє ключове питання — «*Чи має популізм внутрішню єдність, чи це лише спільне найменування для безлічі несуміжних тенденцій?*» — залишається актуальним дотепер. Їхня відповідь була неоднозначною: попри спроби окреслити спільні риси, автори уникали жорсткої типології чи концептуального ядра. Ця відмова від остаточного визначення стала як слабкістю, так і спадщиною. З одного боку, вона спричинила тривалу концептуальну плутанину. З іншого — підкреслила, що

популізм не піддається простій категоризації, і кожна спроба визначити його має враховувати історичну та культурну специфіку. Праця Іонеску–Геллнера побудовано на національних кейсах — від російських народників до перонізму в Латинській Америці та руху Пужада у Франції. Попри вражаюче емпіричне охоплення, роботі бракувало уніфікованого теоретичного підходу. Редактори визнавали, що популізм може виникати як у демократичних, так і в авторитарних режимах, у промислових і аграрних суспільствах, у лівому й правому ідеологічному середовищі. Саме ця широта застосування викликала критику з боку Джованні Сарторі, який охарактеризував підхід як «рибальську експедицію без належних сітей» — велика кількість емпіричних прикладів, але без належної концептуалізації (Sartori, 1970).

Попри це, Іонеску та Геллнер зробили низку попередніх висновків, що зберігають актуальність:

- Популізм є реакцією на політичне виключення — з боку колоніальної влади, еліт чи технократичного управління.
- Популістські рухи конструюють «народ» як морально-політичну єдність, часто в опозиції до внутрішніх еліт і зовнішніх загроз.
- Популізм виникає в перехідних контекстах — від аграрного до індустріального суспільства, від колоніалізму до незалежності, від олігархії до масової демократії.

Ці положення передбачили подальші теоретичні розробки Канован, Мудде та Лаклау, хоча й не мали їхньої методологічної чіткості.

У той час як Іонеску виступав переважно як політичний теоретик, Геллнер запропонував соціологічну та антропологічну перспективу. Його праці поза межами цієї книги — зокрема теорія націоналізму та модернізації — допомагають краще зрозуміти його погляд на популізм як вторинне явище, зумовлене зрушеннями модерності. Згідно з Геллнером, перехід від аграрного до індустріального суспільства створює структурні напруження, які можуть

спричинити популістську реакцію. В такому сенсі популізм — не ідеологія, а симптом: відповідь на стрімкі соціальні зміни та відчуження еліт. Цей підхід поєднує ранні дослідження популізму з теорією модернізації, яка згодом вплине на латиноамериканську традицію досліджень популізму.

Концептуальний внесок до дослідження феномену популізму Іонеску та Геллнера можна узагальнити так:

- Популізм не прив'язаний до конкретної ідеологічної родини, а радше є логікою або синдромом, що може інтегруватися в різні ідеологічні контексти.
- Популізм функціонує на основі бінарної опозиції — народ проти еліти, влади, панівної верхівки.
- Популізм є засадничо неоднозначним, тому дослідники повинні балансувати між концептуальним розтягуванням і емпіричним виключенням.

Водночас їхній аналіз мав низку недоліків:

- Відсутність остаточного визначення, що зробило термін вразливим до надмірного вжитку.
- Брак операціоналізації, який унеможлиблював систематичні порівняльні дослідження.
- Ігнорування дискурсу як аналітичної категорії — аспект, що пізніше стане центральним у теоріях Лаклау та Гокінса.

Незважаючи на ці особливості, праця Іонеску–Геллнера залишається фундаментальною, оскільки вперше розглянула популізм як трансісторичне та трансрегіональне явище, що заслуговує на постійний порівняльний аналіз. Вона відкрила простір для подальших теоретиків, які вже не розглядали популізм як історичну аномалію, а як повторюваний спосіб політичної артикуляції в умовах кризи представництва й модернізаційного зламу.

Латиноамериканський «класичний» популізм 1930–1960-х зазвичай розглядають як політичну відповідь на структурні трансформації периферійного капіталізму: асиметрію відносин «центр–периферія», індустріалізацію через імпортозаміщення (ISI), стрімку урбанізацію і перше масове інкорпорування робітників та «нових міських» у політику. Цей контекст окреслився у ранніх працях Економічної комісії ООН для Латинської Америки (ЕКЛАК) — насамперед у знаменитій доповіді Рауля Пребіша (1950), яка аргументувала погіршення умов торгівлі для периферії та необхідність активної ролі держави у промисловому розвитку. Саме на такій «сцені» розгорнулась політика національно-популярних коаліцій — перонізму в Аргентині, варгізму в Бразилії, кардесизму в Мексиці — і сформувався канон соціологічних та політологічних пояснень популізму.

Цей розділ пропонує системний, теоретично виважений огляд класичного популізму крізь призму трьох мислителів, чиї роботи найбільше вплинули на сучасну теорію популізму та наше розуміння його місця в електоральних процесах: Гіно Джермані, Торкуато С. ді Телли та Ернесто Лаклау. Він послідовно реконструює їхні аргументи, показує, як вони спираються на структуралістський контекст, і як — через різні методологічні оптики — пояснюють мобілізацію, коаліційну інженерію та дискурсивну «логіку народу». Паралельно окреслює вплив цих ідей на сучасні підходи, а також на емпіричні дослідження електорального популізму в XX–XXI століттях .

Рауль Пребіш і його колеги з ECLAC запропонували ключову тезу: світова економіка структурно відтворює нерівність між індустріальним «центром» і сировинною «периферією». Периферія зазнає «погіршення умов торгівлі», що підриває її здатність фінансувати модернізацію; звідси — стратегія ISI, протекціонізм і активістська держава. Із погляду політики, це означало нову роль держави як роботодавця, регулятора і «посередника» між раніше неінкорпорованими масами й економічними елітами — саме тією інституційною опорою, на якій «сиділи» національно-популярні режими. Пребіш прямо не писав

«про популізм», але його макродіагностика стала стартовою умовою для масової політики нової доби.

У 1960-х–1970-х структуралізм еволюціонує в теорії залежності й «залежного розвитку». У фундаментальній праці Ф. Е. Кардозу та Е. Фалетто популістські союзи описуються як продукт взаємодії внутрішніх класових конфігурацій з зовнішніми обмеженнями; «національно-популярні» проекти — інклюзивні соціально, але структурно обмежені (обсяг «інклюзії» залежить від зовнішніх умов і балансу сил усередині правлячих блоків). Коли ISI входить у фазу «поглиблення», вичерпуються екстенсивні ресурси розширеного включення, і виникають авторитарні відповіді — сюжет, який блискуче схопив Г. О’Доннелл у тезі про «бюрократично-авторитарні» режими Південного конусу наприкінці 1960-х — на початку 1970-х. Так, шлях від «класичного» популізму до «жорсткого» авторитаризму у низці країн постав як наслідок не лише політичних конфліктів, а й структурних меж держави розвитку.

Важливо, що вже тоді з’являються потужні національні студії — від Франсіско Веффорта (про бразильський популізм як посередництво між новими міськими масами, корпоратистськими інституціями та державою) до Октавіо Іанні (про «популістську державу» як особливу конфігурацію класових відносин у залежному капіталізмі) — які зводять до купи структурні обмеження та політичні технології інкорпорації. Вони готують ґрунт для теоретичного повороту від «жорсткої» економічної детермінації до уваги до політичної артикуляції, лідерства й дискурсивних практик.

Для Джермані «класичний» популізм — це стиль мобілізації, що виникає там, де інтенсивна соціальна мобільність і урбанізація випереджають інституційну інтеграцію нових мас. Розпадаються традиційні посередники (патрональні мережі, верстові партії), а на їх місце заступає харизматичне лідерство, яке прямо апелює до «народу» та зшиває різномірні фрустрації в єдину політичну ідентичність. У праці *Authoritarianism, Fascism, and National Populism* (1978; перевидана у Routledge/Taylor & Francis) Джермані аналізує умови виникнення

авторитаризму в модерному суспільстві та порівнює латиноамериканські популізми з європейськими масовими рухами міжвоєнної. Популізм у нього — амбівалентний: він може розширювати участь і водночас вести до концентрації виконавчої влади та підриву «горизонтальних» стримувань і протидій.

Методологічно Джермані з'єднує макросоціологію модернізації з мезорівнем організаційної політики: попит на представництво (нові міські маси) зустрічається з пропозицією (лідер/організація), яка конвертує цей попит у голоси. Ця двополюсна модель — «попит/пропозиція» — стала стандартом для подальших емпіричних досліджень популізму (і ширше — партійної конкуренції), дозволивши уникнути редукції до «вбогості» або «невігластва» виборців і зосередитися на інституційних вадах посередництва. В електоральних термінах це пояснює, чому популістські проекти часто «вистрілюють» після криз партсистем, коли старі ідентифікації «розморожуються», а нові канали ще не сформовані.

У канонічному есе «Populism and Reform in Latin America» (1965) ді Телла запропонував відійти від спрощених класових редукцій і подивитися на популізм як коаліцію неконґруентних груп — робітників першого міського покоління, частин дрібної буржуазії, національного підприємництва, державних бюрократій — об'єднаних націоналістично-етатистською рамкою і протиолігархічною риторикою. Саме цей «національно-популярний» клей забезпечував електоральну масштабованість популістських проектів 1930–1950-х. Пізніше, у статті «The Transformations of Populism in Latin America» (1997), він відслідковував еволюцію цих коаліцій під тиском міжнародної кон'юнктури та внутрішніх інституційних змін. Ді Телла показує, що стійкість популістського електорального ядра спирається на матеріально-символічні зв'язки: політики соціального захисту та патронажу поєднуються з наративами «національної справедливості» й антиолігархізму. Ця рамка дозволяє перетинати класові лінії розколу й утримувати підтримку у гетерогенних сегментах. У сучасних умовах аналогічна коаліційна логіка проявляється в «перекалібруванні» поділів: замість класової дихотомії в центр виходять осі «народ/еліта», «внутрішнє/зовнішнє»,

«суверенітет/глобалізм». Дослідження Курта Вейланда (2001) підтримує таку інтерпретацію, наголошуючи на популізмі як стратегії персоналістичного лідера, що мобілізує на пряму, мінаючи інституційні посередники.

Ще один внесок ді Телли — у боротьбі з «концептуальною розтягнутістю»: він запропонував критерії відмежування «національно-популярного» популізму від інших масових політик, що запобігало механічному прирівнюванню будь-якої харизматичної мобілізації до популізму. Ця лінія мислення увійшла до сучасних оглядів (від Конніффа до Паніцци) і допомагає розв'язати напругу між історіографічним багатством випадків і потребою аналітичної компактності.

У *Politics and Ideology in Marxist Theory* (1977) Лаклау зрушує фокус із питання «хто саме утворює популістську коаліцію?» на питання «як конструюється політичний суб'єкт “народ”?». Його відповідь — через ланцюги еквівалентності між розрізненими вимогами, що зв'язуються «порожніми означниками» (на кшталт «народ», «суверенітет», «нація»). Коли різні соціальні болі «впізнають» себе в одній опозиції «ми/вони», виникає популістський «народ». Згодом у *On Populist Reason* (2005) Лаклау розгортає це у загальну політичну логіку, виводячи популізм зі стану «периферійної аномалії» до універсального механізму конструювання колективної ідентичності у демократіях.

Лаклау радикально «нормалізував» популізм, позбавивши його суто негативної конотації, і відкрив шлях до комплементарності з ідеаціональним підходом Мадде/Ровіри Кальтвассера: «тонка» ідеологія — це інваріантна форма (народ vs еліта), а «товстий» зміст (лівий/правий) — контингентний. Разом з тим його позицію критикували за недостатню увагу до матеріальних структур і класових інтересів (див. критику Н. Музеліса), однак навіть критики визнавали аналітичну продуктивність дискурсивної граматики для пояснення того, як популістські кампанії так ефективно «перекладають» різні претензії на спільну мову виборчої конкуренції.

З його оптики впливають три емпіричні інсайти. (1) Кампанії, що пропонують «порожні означники» високої місткості («повернути контроль», «захистити добробут народу»), легше будують *cross-ideological* коаліції. (2) Лідер у популізмі — «вузол артикуляції», тому електоральні процеси персоналізуються, а партійні бренди вторинні. (3) Популістські проєкти часто виграють виборчу війну, але стикаються з інституційними вето-гравцями після приходу до влади; ця розбіжність між електоральним мандатом і обмеженнями політик частково пояснює хвилеподібність їхніх успіхів. Такі висновки безпосередньо живлять сучасні порівняльні дослідження, що поєднують аналіз дискурсу з поведінковими показниками кампаній і голосування.

Сучасна теорія отримала від латиноамериканської «класики» дві ключові інтуїції. Перша — ідеаціональна: популізм має «тонке» ядро (народ vs еліта, пріоритет народного суверенітету), яке нашивається на різні «товсті» ідеології; це ядро виявилось надзвичайно придатним для міжрегіональних порівнянь (Європа–Латинська Америка) і для вимірювання популістських атитюдів на індивідуальному рівні. Друга — стратегічна (Вейланд): популізм як спосіб здійснення влади — персоналістична, безпосередня, обхідна щодо інституційного посередництва — краще пояснює стабільний патерн інституційних конфліктів і «вертикалізацію» виконавчої влади. Обидва підходи — як і дискурсивний Лаклау — у сутності розгортають (і модернізують) діагнози Джермані та ді Телли.

Кеннет Робертс показав на перуанському кейсі 1990-х, що популізм не «зникає» з переходом до неолібералізму — він трансформується, зберігаючи персоналістичну мобілізацію і антиелітну рамку, змінюючи економічний зміст обіцянок та адміністративні стилі. Паніцца, своєю чергою, підхоплює лаклаузіанську інтуїцію і пропонує розуміти популізм як «дзеркало демократії»: форму представництва, що оголює внутрішні напруження між масовим суверенітетом і ліберальними стримуваннями. Для історіографії це означає: «класика» — не музейний експонат, а джерело форм, які постійно

реактуалізуються за нових структурних умов (деіндустріалізація, міграція, медіатизація).

Паралельно точиться дискусія про «пейоративність» категорії «популізм» і ризик концептуальної розтягнутості. Огляди історіографії (Конніфф) і критичні статті (на кшталт Очамоси) нагадують: без уважної типології «популізмом» ризикують називати будь-який антиелітизм. Тут і знову корисні ді Телла (типологізація коаліцій) і Лаклау (чітка граматика «ми/вони»), що дозволяють відсікати суміжні феномени (клієнтелізм без «народу», харизматизм без антиелітизму).

За Джермані, популістські хвилі виникають там, де нові соціальні групи (робітники першого покоління тоді; деіндустріалізовані/пригнічені статусні групи або «нові периферії» тепер) не знаходять стабільних каналів представництва. Інституційний вакуум відкриває нішу для прямої мобілізації: лідер обходить партійну інфраструктуру і спирається на медіа/масові мітинги, пропонуючи «пакет» символів і швидких політик. Електорально це важливо для прогнозування «коли і де» популізм перемагає: там, де партсистема фрагментована/дискредитована, а протестні настрої не мають програмного «притулку».

У ді Телли популізм тримається на поєднанні матеріального (пільги, соціальні трансфери, протекціонізм) і символічного (націоналізм, антиолігархізм) клею. У сучасній Європі та Латинській Америці ця комбінація набуває різних форм — від «соціального патріотизму» до «вельфер-шовінізму» — але електоральна функція та сама: зшити дистанційовані сегменти в «народ». Опитування електоральних атитюдів у працях новітньої порівняльної політології (в руслі Мадде/Ровіри Кальтвассера) показують, як «антиелітизм» і «нарцис суверенітету» корелюють із підтримкою популістських пропозицій навіть за різного «товстого» змісту.

Лаклау дає операціональний тест для аналізу кампаній: чи вдалося створити «порожній означник» достатньої місткості? Чим вища ємність, тим легше формувати *cross-cutting* коаліції, перемикаючи фокус із технічних програм на

«порядок денний конфлікту» і збільшувати явку тих, хто раніше не голосував. Цей підхід пояснює, чому популістські актори так ефективні у рефреймінгу — вони переводять численні мікроконфлікти в один головний розкол «народ/еліта», зробивши електоральну конкуренцію «вертикальною».

О'Доннелл показав, що структурні межі ISI та конфігурації влади можуть «перекалібрувати» популістські мандати у напрямку авторитаризму. Сьогодні, хоча контекст відмінний, інституційні вето-гравці (суди, центральні банки, наднаціональні інституції) так само лімітують радикальні вектори. Це пояснює чималий «розрив» між електоральним успіхом і урядовою стійкістю популістів: вони можуть вигравати вибори, але зазнавати втрат під час урядування — різниця, на яку звертають увагу і теоретики популізму, і порівняльні фахівці. Джермані навчив бачити популізм як продукт асиметричної модернізації, де масова інкорпорація випереджає інституційну інтеграцію; у виборчих термінах — як форму «обхідного» представництва у фазах зламу партійних систем. Його інсайти продовжують жити у моделях попиту/пропозиції і дискусіях про персоналізацію політики.

Разом вони створили тріаду: структура — коаліція — дискурс. Саме вона лежить в основі сучасних (пост-)класичних узагальнень, від ідеаціональної «тонкої ідеології» (Мадде/Ровіра Кальтвассер) до стратегічної моделі Вейланда та історіографії від Конніффа до Найта. Її евристична сила — в тому, що вона однаково застосовна і до латиноамериканських «класиків», і до новітніх популізмів у різних регіонах, дозволяючи відрізнити кон'юктурні риси від інваріантних механізмів масової політики.

Історіографія латиноамериканського популізму за останні десятиліття набула глибини і нюансів. Збірники під редакцією Майкла Конніффа (1982; 1999) надали компаративну «карту» національних траєкторій і варіацій «національно-популярного» проекту; статті Алана Найта показали, як «неопопулізм» 1990-х переплітається з реформами ринку і медіатизацією політики; критики на кшталт Очамоси нагадали про ризики понятійної розмитості та пейоративного

навантаження терміна. Разом це створює поле, у якому «класика» постійно переосмислюється під нові структурні й інституційні умови, але зберігає свої аналітичні стрижні.

Водночас емпіричні дослідження взаємодії популізму з демократією у ХХІ столітті — від «дуже короткої інтродукції» Мадде/Ровіри Кальтвассера до розвідок про напруження між мажоритарними амбіціями і ліберальними інституціями — показали, що структура «народ vs еліта» може як зміцнювати демократичну участь (через інкорпорацію «забутих»), так і підривати інституційну рівновагу (через атакування автономних стримувань). Ця подвійність — прямий спадок латиноамериканських дебатів 1960–1970-х, перенесений у глобальний контекст.

Класичний латиноамериканський популізм — не просто історична епоха; це лабораторія політичної модерності, де вперше у великому масштабі зійшлися масова інкорпорація, етатистська індустріалізація і персоналістська демократія. Джермані, ді Телла і Лаклау — три стовпи, на яких тримається сучасна теорія: перший пояснив чому популізм постає у фазах структурного зламу і слабого посередництва; другий — як він будує електоральні коаліції на перетині класів; третій — якою мовою він конструює «народ» і переформатовує політичне поле. Їхні ідеї продовжують жити у нинішніх дискусіях про «тонку ідеологію», «стратегію» і «дискурс» популізму, а також у практичних дослідженнях електоральних кампаній, партійної персоналізації і політик урядування. Саме латиноамериканська «класика» дала нам тривку тріаду — структура–коаліція–дискурс — без якої сучасне розуміння популізму та його місця в електоральних процесах було б незавершеним.

Під «неоліберальним популізмом» маємо на увазі поєднання ринково-орієнтованої економічної політики (лібералізація торгівлі й фінансів, приватизація, дерегуляція, фіскальна жорсткість) із антиелітистською, персоналістською і часто плебісцитарною політичною мобілізацією, яка апелює до «справжнього народу» проти «старих партій», «касти» чи «корумпованої

політичної/економічної номенклатури». Це поєднання стало виразним у Латинській Америці кінця 1980-х–1990-х рр. (Аргентина Карлоса Менема, Перу Альберто Фухіморі, Бразилія Фернанду Коллора де Меллу), але має ширший евристичний сенс: воно продемонструвало розрив між економічним змістом і політичним стилем популізму, зруйнувавши стереотип, ніби популізм «обов’язково» протекціоністський і дистрибутивно-експансивний у класичному сенсі. Відтоді провідні дослідники роблять два ключові висновки. По-перше, популізм — «тонка» ідеологія/логіка мобілізації, сумісна з різними економічними програмами; по-друге, певні інституційні й комунікаційні умови (криза партій, медіатизація, телеполітика/«аудіовізуальна політика», персоналізоване лідерство) посилюють ймовірність виборчих проривів неоліберальних популістів. Цю тезу програмно сформулювали Курт Вейланд (про «несподівані спорідненості» неолібералізму з «новим» популізмом), Кеннет Робертс (про трансформацію, а не зникнення популізму у добу ринку) та Сьюзен Стокс (про «мандати-здивування» й «policy switch», коли кандидати перемагають на анти-неоліберальних меседжах, а в уряді запроваджують ринкові реформи).

Нижче подано систематичний огляд неоліберального популізму: концептуальні витоки; механізми електоральної мобілізації; три «класичні» латиноамериканські кейси; інституційні наслідки (делегативна демократія, конкурентний авторитаризм); порівняльні зауваги (зокрема європейський «авторитарний популізм» доби Тетчер як споріднений, але відмінний феномен); а наприкінці — узагальнювальна рамка для емпіричного аналізу виборчих процесів.

Курт Вейланд одним із перших показав, що «новий» популізм 1990-х, який спирався на телеполітику, лідерський бренд та «обхід» класичних посередників, сумісний з неоліберальними реформами. Питання «чому?» він розв’язує через «спорідненість» з ринковою логікою: і популізм, і ринок цінують швидкість рішень, індивідуалізм відповідальності й недовіру до «корпоративістських» посередників. Це дозволяє зрозуміти, чому персоналістські президенти (Менем, Фухіморі, Коллор) у «мить реформ» комбінували шоки, деполітизацію політик

через технократів та плебісцитарну апеляцію до «народу», минаючи профспілки і традиційні партії.

Кеннет Робертс на кейсі Перу продемонстрував, що популізм не зникає в епоху неолібералізму — він трансформується, відкидаючи «національно-популярну» соціальну угоду класичного періоду на користь зверху-вниз мобілізації «аутсайдера», який обіцяє розчистити «систему» і дає зелене світло «технополісу» реформаторів. Це поєднання особистісного керівництва й технократії полегшує обхід представницьких інститутів (парламент, партії), що й створює той парадокс демократії в реформаційні хвилі 1990-х.

Сьюзен Стокс увела важливу виборчу оптику: «неолібералізм-зненацька» як масштабні політичні розвороти після перемоги на анти-неоліберальній риторичі. Вона показала, що частина електорату «раціонально» толерує такі розвороти, якщо вважає, що «жорсткі» реформи потрібні й неминучі; крім того, лідери знаходять компенсаторні тактики (таргетовані допомоги, клієнтелістські мережі), щоби зберегти мінімальний консенсус. Модель «mandates and democracy» дає інструменти вимірювати й пояснювати ціну «policy switch» у голосуванні «кишенею» та в реакціях партійних систем.

Додамо два важливі інституційні контексти. По-перше, делегативна демократія Г. О'Доннелла: у посткризових президенціалізмах виборці «делегують» широкі повноваження лідеру «зробити, що треба», тоді як горизонтальні стримування слабшають. Це добре накладається на практику неоліберального популізму: плебісцитарний мандат + технократична команда = обхід партій/профспілок і міжгілковий дисбаланс. По-друге, у слабких партсистемах (Перу) «демократія без партій» полегшує і прихід аутсайдера, і персоналізацію влади після шокової терапії — у крайніх формах із дрейфом до конкурентного авторитаризму.

Неоліберальний популізм не виник у вакуумі. Його «вікно можливостей» створили щонайменше чотири фактори.

Післяборгова турбулентність і консенсус реформ. Боргова криза 1980-х, гіперінфляції та тиск міжнародних інституцій робили ринкові реформи «єдино можливими» в очах значної частини еліти й частини виборців. Це підштовхувало до «швидких» президентських стратегій, сумісних із плебісцитарним стилем. Вейланд прямо вказував на «темп» і «анти-корпоративістський» імпульс як афінності між ринком і новим популізмом.

Криза посередництва та партій. У низці країн партії дискредитувалися або втратили «вбудованість» у суспільство. Поява аутсайдерів (Фухіморі) або радикальні перевтілення старих партій (перонізм під Менемом) ставали можливими саме через інституційний вакуум. Перу 1990-х — канонічний випадок: декомпозиція партій відкрила шлях персоналістській владі з медіа-опорою.

Телеполітика і персоналізація. Кампанії кінця 1980-х–1990-х опиралися на ТБ-імідж, «антисистемні» шоки в дискурсі, «просту історію» («я — проти каст»), що добре поєднувалося із жорсткими реформами, які технократи «пакували» у меседжі «порятунку країни». Типовим був образ «інженера-проблемсолвера» (Фухіморі) або «рішучого модернізатора» (Менем).

Компенсації й клієнтелізм нового типу. Неоліберальні популісти будували таргетовані мережі матеріальної підтримки (соцдопомоги, програми зайнятості, прямі трансфери) як «політичні подушки» під час шоків — нерідко перевівши старі корпоративістські зв'язки у нові, «керовані з центру». Це докладно реконструює М. Вікторія Мурільйо на порівняльному матеріалі Аргентини, Мексики та Венесуели.

Менем прийшов на хвилі пероністського анти-неоліберального меседжу («саларіазо», «революція продуктивності»), але в уряді здійснив один із найрадикальніших неоліберальних поворотів у регіоні: приватизації, лібералізацію і «план конвертованості» (із Д. Кавалло). У політичному вимірі це супроводжувалося масштабною персоналізацією та використанням пероністської

машини не для колективістської мобілізації профспілок, а для таргетованих компромісів і клієнтелізму, який забезпечував «низову» підтримку реформ. Література описує цей феномен як програмну адаптацію трудових партій і «неопопулістський» стиль, що зберігає антиелітистську риторичку, але заряджає її неоліберальним змістом.

Вейланд саме Менема називає одним з трьох головних прикладів співіснування популізму та неолібералізму; Віктор Армоні підкреслює ідеологічні «перешивки» між перонізмом і «менемізмом», зокрема щодо націоналізму та «порядку». Електоральний висновок: «policy switch» не обов'язково «карається» виборцем, якщо лідер утримує контроль над порядком денним, має кредит довіри і пропонує зрозумілі «історії успіху» (інфляція приборкана, курс стабільний).

Фухіморі увірвався як антисистемний аутсайдер, обійшовши поляризацію між АПРА і ліберальним блоком Варгаса Лйоси. Він атакував «касту» й пообіцяв «інший шлях», але невдовзі запустив шокову терапію, спираючись на технократів і зовнішню підтримку реформ. У квітні 1992 р. — «автоголпе» (саморозпуск Конгресу), нова Конституція й плебісцитарний «перезапуск» режиму; делегативна логіка проявилась максимально виразно. Левицький і Кемерон назвали це «демократією без партій»: персоналізм і медіа-конвеєр замінили інституційну представленість, слабка опозиція не могла врівноважити владу. У підсумку виникає «гібрид» — конкурентний авторитаризм, де вибори лишаються, але «поле гри» схилене на користь інкумбента (контроль медіа, ресурси, правила гри).

Електоральна «механіка» тут показова: телевізійний популізм, постійні візуальні «виходи до народу», таргетовані виплати/програми у бідних районах як «компенсації» від реформ — усе це поєдналося з жорсткою лінією безпеки. Результат — переобрання 1995 р., попри соціальну ціну шоків, а згодом ерозія через корупційні скандали і розпад каркасу персоналістської влади 2000 р.

Коллор переміг 1989 р. як молодий модернізатор і «борець із магнатами» («maharajas»), який пообіцяв «очистити державу» від привілеїв. На старті уряду

— радикальна лібералізація і «замороження» депозитів (пакет «Plano Collor»), висока ставка на іміджеву політику та наратив «інженера очищення». Слабкість партійної опори, масштаб конфліктів і корупційні справи підірвали режим — імпічмент 1992 р. став дзеркальним попередженням: неоліберальний популізм без стійкої коаліції і без інституційного «каркасу» приречений на крихкість. Саме цей контраст із Менемом/Фухіморі дозволяє побачити, що «медіа + шок» не замінюють політичного будівництва та компенсаторних мереж.

Неоліберальні популісти зазвичай перекодовують політичне поле: замість класового/ідеологічного розлому пропонують вертикальний — «народ проти системи/касти». Це знижує видимість «лівих/правих» розбіжностей і полегшує policy switch після виборів: мандат «знести бар'єри» трактують як мандат на будь-яку «рішучу» політику. Саме так Стокс пояснює, чому виборці іноді «пробачають» розвороти: вони голосували за «ефективність і порядок», а не за конкретний набір інструментів.

Плебісцитарні інструменти (референдуми, телезвернення, «національні лінії»), прямують до обходу парламенту і партій. У Фухіморі це не раз слугувало і для легітимації надзвичайних кроків, і для дискурсивного «переведення стрілок» із соціальної ціни реформ на «боротьбу з ворогами народу». Ефект: персоналізація голосування, відрив електоральної підтримки від партійних лейблів.

Мурільйо показує, що ринкові реформи 1990-х рідко були «чистим неолібералізмом»: їх супроводжували компенсаційні пакети для стратегічних груп (сектори бюджету, регіони), які виконували подвійну роль — пом'якшення соціальних втрат і політична селекція лояльності. Це підвищувало виборчу стійкість неоліберальних популістів, попри болючі шоки.

Реформи здійснювали ізоляційні інститути (ЦБ, міністерства з «суперповноваженнями»), що деполітизували непопулярні кроки і переводили конфлікт у площину «експертиза vs політика». Однак у плебісцитарних режимах технократія стає політичною: лідер «дає лиця» і «прикриває» команду, а команда

— «доставляє» результати, що підживлюють культивований імідж «сильного менеджера». Саме цей симбіоз описують і Робертс (на Перу), і Вейланд (у порівняльних есе).

О'Доннелл назвав такий тип президенціалізму делегативним: виборці «делегують» лідерів карт-бланш «управляти на свій розсуд», очікуючи швидких результатів в обмін на слабший парламентський контроль. Виграш — стабілізація у кризовий момент; втрата — якість демократії: слабшають горизонтальна підзвітність, судова незалежність, посередництво партій і профспілок.

Коли делегативна логіка переплітається з персональною концентрацією ресурсів і «переписуванням правил гри», виникають «гібриди» — конкурентний авторитаризм: вибори реальні, але нерівні (перекоси доступу до медіа/фінансів, адміністративний тиск, «ручні» регулятори). Перу 1990-х — класика такого дрейфу; Левицький і Локстон у ширшій вибірці показали, що успішний популізм у слабких демократіях часто штовхає у бік таких гібридів.

Вейланд, узагальнюючи досвід, говорить про «змішаний запис» для демократії: неолібералізм сприяв стійкості (через макростабілізацію й відкритість), але знижував якість (через концентрацію виконавчої влади, нерівність доступу, ослаблення колективних посередників). Електорально це обертається «маятниками»: персоналістські перемоги — швидкі падіння, якщо економічний «дивіденд» зникає або моральні скандали руйнують «ауру ефективності».

Європейські диспути окреслили споріднений, але не тотожний феномен — «авторитарний популізм» (Стюарт Голл) як ідеологію тетчеризму: поєднання неоліберальної економіки з популістською антиетатистською риторикою, моральними паніками і «порядком» (зміцненням каральної держави). Голл показав, як тетчеризм артикулював «народ проти паразитів/бюрократії/профспілок» і водночас будував нову гегемонію навколо ринку. Утім, на відміну від латиноамериканських аутсайдерів, британський випадок розгортався всередині сильної партії і без «шоків»-автоголпе; це

демонструє ключову різницю: інституційний контейнер. Партійне коріння тетчеризму обмежувало персоналістську концентрацію влади, тоді як у Перу чи Аргентині персоналізація йшла далі саме через слабкість партійного поля.

Порівняння корисне у двох сенсах. По-перше, воно підтверджує, що неолібералізм і популізм можуть змикатися в ідеологічних і комунікаційних практиках. По-друге, воно застерігає від механічних переносів: «неоліберальний популізм» як режим реформування з плебісцитарно-делегативною логікою більш типовий для посткризових президенціалізмів із крихкими партіями, аніж для стабільних парламентських демократій.

Неоліберальний популізм продемонстрував, що економічне ядро популізму є мінливим: «тонка ідеологія» (народ vs еліта) може «прошиватися» не лише через етатизм і протекціонізм, а й через ринковий реформізм. Із цього виросла сучасна ідеаційна традиція: популізм — радше моральна й політична рамка протиставлення, ніж цілісний економічний проект. У компаративістиці це дозволило порівнювати «лівопопулізми» (анти-неоліберальні) і «правопопулізми» (часто з елементами ринкового чи «вельфер-шовіністичного» дискурсу) без редукції одного до іншого.

Вейландівське окреслення популізму як стратегії персоналістської мобілізації, що обходить посередників, стало центральним для пояснення виборчих успіхів у контексті розпаду партсистем. Робертсова реконструкція «технопопулістського» симбіозу лідера та команди реформаторів показала, як стратегічне керівництво дозволяє «вмонтувати» непопулярні реформи в наратив «порятунку народу», нейтралізуючи короткострокові виборчі втрати.

Стокс довела, що policy switch не обов'язково руйнує електоральну підтримку. Частина виборців ретроспективно винагороджує результат («інфляцію приборкано»), навіть якщо перспективна програма порушена. Для партійних систем це означає прецеденти перепрошивки партій (як у перонізмі 1990-х) або

їхнього колапсу (як у Перу), залежно від організаційної інерції і здатності опозиції формувати альтернативний наратив.

О'Доннеллова «делегативна демократія» і подальші дослідження «гібридних» режимів (конкурентний авторитаризм) попереджають: плебісцитарна легітимність у поєднанні з шоковими реформами і слабкими партіями схиляє систему до виконавчого домінування. Для електоральної політики це означає підвищену роль інкумбент-переваг, інформаційної асиметрії і «маніпуляцій правил», що загалом знижує «рівність можливостей» опозиції й звужує простір реальної конкуренції — до кризи економічних результатів або до моральних скандалів, які руйнують персоналістську «ауру».

У вимірі «попиту» шукаємо кризові симптоми: інфляційні спіралі, боргові пастки, падіння довіри до партій, «порожнеча» посередництва. У вимірі «пропозиції» — аутсайдерські чи персоналістські кампанії, що обіцяють «просте наведення порядку» і «розрубання вузлів», часто із «анти-кастовими» наративами. Зіставлення цих двох планів дозволяє прогнозувати ймовірність policy switch і ступінь толерантності виборців до розворотів. Тут корисні інструменти Стокса (порівняльний аналіз програмних обіцянок/урядових дій) і Робертса (ідентифікація технополісів як механізму «доставки» непопулярних рішень).

Неоліберальний популізм кінця XX ст. — телевізійний, а у XXI ст. — ще й платформенно-соціальний. Це вимагає медіа-метрик: частка «прямого ефіру» лідера, наративний аналіз ключових меседжів, оцінка «вікон можливостей» (скандали, кризи) і швидкості реакцій. Вейландова логіка «темпу» реформ і лідерства надає гіпотези: чим швидше і різкіше дії, тим більше медіазалежність як компенсатор.

Порівняльні дослідження показують: таргетовані програми (пенсійні «мінімалки», продовольчі пакети, громадські роботи) є не менш важливою частиною неоліберального популізму, ніж приватизації чи дерегуляція. Для виборчої поведінки ключовий не «обсяг держави», а видимість і селективність вигод.

Операціонально це означає збір мікроданих по дільницях/муніципалітетах і співставлення з траєкторіями підтримки.

Інституційна карта (повноваження президента, контроль над медіа, незалежність судів, правила фінансування партій, доступ опозиції до ефіру) дозволяє оцінити ризик дрейфу до конкурентного авторитаризму. Перу 1990-х служить «максимальним випадком», тоді як Аргентина демонструє «помірніший» дрейф, а Бразилія — крихкість персоналістського неолібералізму без стійкого коаліційного каркасу.

Неоліберальний популізм дав два «довгі» уроки для сучасних хвиль популізму (і лівих, і правих) у Європі та Америці.

Популізм — не «економічна доктрина», а політична технологія представництва. Саме 1990-ті продемонстрували, що під «тонку» рамку «народ vs еліта» можна підкласти й ринкові, і анти-ринкові пакети. Тому у XXI ст. ми спостерігаємо і «лівопопулістські» анти-неолібералізми, і «правопопулістські» мікси ринку з «вельфер-шовінізмом» — і ті, й інші використовують дискурсивні вузли і плебісцитарні апеляції, запозичені з досвіду 1990-х.

Коли партії і суди слабкі, популізм-«шок» схильний до делегативності/гібридності; коли контейнери сильні, як у британському випадку тетчеризму, популістські стилі укладено в межі програмної партійної політики/ Цей компаративний урок лежить у серці сучасних дебатів про «якість демократії» під тиском популістських перетворень.

Неоліберальний популізм — ключовий «експеримент» з поєднання ринку та плебісцитарного стилю. Він навчив компаративістів трьом речам: розрізняти форму й зміст. Популізм — «тонка» ідеологія/логіка; економічний зміст (ліворуч/праворуч) вторинний. Саме тому неоліберальні програми 1990-х могли «їхати» на популістських рейках. (Вейланд; Робертс); враховувати інституційний особливості. Делегативний імпульс і слабкі партії перетворюють виборчі мандати на персоналістські «карт-бланші», тоді як сильні партії/суди стримують дрейф.

(О'Доннелл; Левицький і Кемерон); вимірювати компенсаторні практики. Нові клієнтелізми і таргетовані соцпрограми — «мастило» шокових реформ і ключ до розуміння, чому «розвороти» не завжди руйнують підтримку. (Стокс; Мурільйо).

У підсумку неоліберальний популізм — не лише епізод 1990-х, а концептуальний міст між класичною і новітньою теорією популізму: він відділив політичну логіку представництва від економічного наповнення і показав, що вирішальними для долі демократії є інституційні форми каналізації цього представництва.

Книга Каса Мудде *Populist Radical Right Parties in Europe* (2007), а також низка інших його робіт, є фундаментальними працями, які суттєво вплинули на сучасне вивчення популізму, особливо як ідеологічної основи праворадикальних партій в ліберальних демократіях. У час, коли межі між націоналізмом, екстремізмом і популізмом були розмитими та застосовувалися непослідовно, Мудде запропонував не лише концептуальну чіткість, а й переконливу типологію праворадикальних партій у Європі.

Методологічна новизна Мудде починається з його критики попередніх підходів до вивчення радикально-правих партій. Попередні дослідження, включно з його власними (Mudde 2000), трактували популізм здебільшого як політичний стиль, відокремлений від ідеологічного змісту. У новій концепції Мудде переглядає свої висновки та зміщує акцент із поведінки на ідеологічну цілісність. Він застосовує якісний контент-аналіз як основний метод для виявлення ідеологічних структур політичних партій. Це дозволяє вийти за межі поверхневих ознак і розкрити глибинні ідеологічні патерни, зокрема популізм як центральний елемент для розуміння праворадикальних популістів.

Найважливішим внеском Мудде є визначення популізму як *thin-centered ideology*. Ідея полягає в тому, що не дивлячись на те, що дослідник визначає популізм як окрему ідеологію, він, на думку Мудде не має того ж рівня інтелектуальної глибини і консистентності визначень, як, наприклад, соціалізм або лібералізм. По суті, він визначає певне обмежене ідеологічне ядро популізму, яке з легкістю

може бути поєднане з більш широкими спектром політичних концептів. Це пояснює феномен того, що популізм як основа ідеологічної платформи може існувати як ліворуч, так і праворуч на ідеологічному спектрі.

Мудде виділяє три ключові елементи популізму:

- **Моралізм:** політичний конфлікт подається як моральна боротьба між добром і злом; еліти — корумповані, народ — чесний і справжній. З погляду популізму є лише вороги та прихильники. При цьому, політичні опоненти — не просто люди з іншими цінностями чи пріоритетами, вони є злом.
- **Антиелітизм:** основний імпульс популізму — це заперечення легітимності політичної, економічної, культурної еліти. Відповідно, політична еліта включає в себе не лише політиків та головних стейкхолдерів в державі, а й усю технократичну систему сучасної ліберальної демократії, уособлену в тисячах анонімних чиновників, які вирішують долю “простого народу”.
- **Народоцентризм:** народ мислиться як однорідна спільнота, що має єдину “загальну волю”; популізм заперечує плюралізм і возвеличує “здоровий глузд”.

Ця тріада формує ідеологічне ядро популізму та вступає в пряму конфронтацію з принципами ліберальної демократії — такими як плюралізм, інституційне посередництво та захист прав меншин.

Популізм у цьому контексті легітимізує владу «народу» проти ліберальних інституцій і «чужинців». Це створює ідеологічну структуру, яка є водночас узгодженою і політично небезпечною. Праворадикальний популізм не лише виступає проти еліт, а й переосмислює саму належність до політичної спільноти.

Попри декларації про представництво «народу», популізм не є однозначно демократичним. Мудде зазначає, що популізм — це «демократичний за формою, але не за духом» феномен. Популісти приймають електоральні механізми

(наприклад, вибори), але відкидають ліберальні обмеження — конституціоналізм, стримування й противаги.

«Народ», при цьому не є концептуалізованим і слугує, скоріше, риторичним інструментом протиставлення корумпованій еліті, ніж існуючу групою людей. Пол Таггарт, наприклад, пропонує інший термін для позначення — “the heartland”. Під ним розуміють уявну, сконструйовану, неінклюзивну підгрупу тієї чи іншої територіальної спільноти (Taggart, Populism 2000). “The heartland” виконує ту ж функцію, що і “нація” в ідеології націоналістів. Варто відзначити, що розуміння цієї міфічної спільноти може навіть відрізнитись від одного популістичного руху до іншого.

Таким чином, популізм може виступати і коректором, і загрозою для демократії. Він пропонує спрощене бачення «народної демократії», але це відбувається ціною інституційної складності та правової стабільності.

Важливе розрізнення у Мудде — це відмінність між праворадикальними партіями та крайніми правими. Останні — відкрито антидемократичні та часто елітарні, тоді як праворадикали формально визнають демократичні правила.

Мудде показує, що популізм — антитеза елітизму. Це змушує навіть колишні елітарні праворадикальні партії адаптовувати риторику для звернення до «простого народу». Завдяки концептуальній чіткості підхід Мудде широко застосовується в компаративних дослідженнях. Його трикомпонентне ідеологічне ядро (нативізм, авторитаризм, популізм) використовується як аналітичний інструмент для оцінки партійної риторики та програм.

Теорія Мудде про популізм як ідеологію стала однією з найчастіше цитованих у політичній науці. Найважливішим здобутком є те, що Мудде деперсоналізував популізм — він не зводиться до харизми лідера, а розглядається як сукупність ідеологічних принципів, які можна емпірично вивчати. Попри силу, теорія Мудде має свої слабкі сторони. Як ідеологія, популізм не має внутрішнього змісту, що

створює складнощі в емпіричному застосуванні. Критики стверджують, що ця мінімалістичність робить поняття надто гнучким і вразливим до зловживання.

Крім того, хоча підхід добре працює для Європи, його застосування до Латинської Америки або Південно-Східної Азії потребує адаптації — в цих регіонах популізм має інші історичні витоки, часто лівого спрямування, і не завжди супроводжується нативізмом. Також триває дискусія про те, чи є популізм ідеологією чи радше стилем або стратегією. Мудде захищає свій підхід, наголошуючи на нормативному змісті популізму, проте суперечки залишаються.

РОЗДІЛ 2. Популізм в контексті діяльності праворадикальних партій Європи

У другому розділі магістерської роботи популізм розглядається як ключовий механізм діяльності праворадикальних партій у сучасній Європі. Якщо в теоретичній частині дослідження популізм був окреслений як специфічна логіка політичної артикуляції та «тонкоцентрична» ідеологія, що може поєднуватися з різними ідеологічними ядрами, то далі увага переноситься на те, як цей популістський компонент вбудовується в практики конкретних праворадикальних акторів. Йдеться не лише про стилістичні особливості політичної комунікації, а й про те, як популізм дозволяє радикальним правим інтегрувати різноманітні невдоволення – економічні, культурні, безпекові – в цілісний наратив, спрямований проти «еліт», «системи» чи «зовнішніх центрів влади».

Актуальність такого фокусу зумовлена тим, що впродовж останніх років праворадикальні партії дедалі частіше досягають двозначних і навіть тризначних результатів на виборах, впливають на формування урядових коаліцій, задають тон дискусіям про міграцію, суверенітет, європейську інтеграцію та війну Росії проти України. У цьому контексті популізм виступає одним із головних «перекладачів» структурних криз у мову повсякденних політичних конфліктів, а отже – важливим чинником трансформації європейських партійних систем. Завдання даного розділу – показати, яким чином популістська логіка вбудована у діяльність праворадикальних партій та як вона впливає на їхні позиціонування, електоральну динаміку і взаємодію з мейнстримними силами.

Вихідною точкою є уявлення про популістських радикальних правих як про поєднання нативізму, авторитаризму та популізму. У цій логіці популізм не існує автономно, а «прикріплюється» до нативістсько-авторитарного ядра, надаючи йому специфічної форми: «народ», якого нібито зрадили чи ігнорують, протиставляється «елітам» – національним, європейським, глобальним – а також

різним групам «інших», що позначаються як загроза. Така конструкція дозволяє одночасно мобілізувати протест проти соціально-економічних змін, культурної лібералізації, міграційних процесів і геополітичних трансформацій. Саме тому дослідження популізму в діяльності праворадикальних партій є необхідною умовою для розуміння їхнього успіху чи неуспіху в електоральному процесі 2022–2024 років. Метою цього розділу є показати, як популізм функціонує як структурний компонент діяльності праворадикальних партій у сучасній Європі та якою мірою саме популістський вимір впливає на їхню електоральну динаміку, стратегії позиціонування та взаємодію з мейнстримом. Іншими словами, розділ має продемонструвати, що популізм у праворадикальному контексті – не другорядний стилістичний елемент, а ключова логіка артикуляції конфліктів, через яку окремі невдоволення та страхи перетворюються на відносно стабільну політичну підтримку. З цієї загальної мети випливає низка конкретних аналітичних завдань. По-перше, необхідно окреслити концептуальні рамки популізму в контексті праворадикальної політики – уточнити, які підходи до популізму приймаються у роботі, як вони співвідносяться з поняттям популістських радикальних правих та як дозволяють уникнути змішування правопопулістських акторів з іншими протестними чи антисистемними силами. По-друге, розділ має реконструювати популістські наративи й риторику в діяльності обраних партій: показати, як у їхніх дискурсах з'являються образи «народу» та «еліт», які групи позначаються як «чужі» або «загрозливі» та яким чином здійснюється моральна поляризація політичного простору. Важливо не лише фіксувати повторювані вирази чи гасла, а й зрозуміти логіку, що стоїть за ними, і їхню функцію в загальній стратегії партії. По-третє, одним із завдань є показати взаємодію популістського компонента з іншими ключовими елементами праворадикальної ідеології – нативізмом, авторитаризмом, євроскептицизмом, консервативними цінностями. Популізм може виступати як інструмент мобілізації, що «обгортає» вже наявний набір позицій, але може й більш глибоко трансформувати ідентичність партії, змінюючи її самоопис і рамку конфлікту з опонентами. По-четверте, розділ прагне проаналізувати електоральну й

коаліційну роль популізму: у якій мірі популістські стратегії сприяли зростанню або стагнації підтримки, як вони впливають на здатність праворадикальних партій входити до урядових коаліцій, змінювати політичний порядок денний та тиснути на мейнстримні праві сили.

Нарешті, по-п'яте, розділ має здійснити порівняльний аналіз популістських стратегій у різних національних контекстах. На основі обраних кейсів необхідно виявити спільні риси праворадикального популізму – повторювані формули, типові образи «народу» й «еліт», схеми опису загроз – а також контекстуальні варіації, пов'язані з історичною пам'яттю, конфігурацією партійної системи, роллю релігії, ставленням до Європейського Союзу та війни Росії проти України. У такий спосіб розділ виконує роль теоретико-емпіричного «моста», що з'єднує загальну теорію популістської радикальної правиці з конкретним аналізом виборів 2022–2024 років.

Щоб реалізувати поставлені завдання, необхідний ретельно продуманий вибір емпіричних кейсів. У цьому розділі аналіз зосереджується на чотирьох партіях: «Альтернативі для Німеччини» (AfD), «Національному фронті»/«Національному об'єднанні» у Франції, «Праві і справедливості» в Польщі та VOX в Іспанії. Такий добір не є випадковим і спирається на кілька взаємопов'язаних критеріїв.

Першим із них є регіональний критерій. Обрані партії представляють різні макрорегіони Європи: Німеччина як ключова держава ЄС у Центральній/Західній Європі; Франція як частина «старого ядра» Західної Європи з тривалою історією праворадикальної мобілізації; Польща як приклад Центрально-Східної Європи з постсоціалістичним досвідом демократизації та євроінтеграції; Іспанія як держава Південної Європи з особливим авторитарним минулим і виразною регіоналістською проблематикою. Такий географічний розподіл дозволяє уникнути редукції праворадикального популізму до суто «західноєвропейського» або «посткомуністичного» феномену та простежити, як подібні популістські схеми адаптуються до різних історичних і соціальних контекстів.

Другим критерієм є інституційна й системна позиція партій у національних політичних полях. AfD і RN впродовж тривалого часу перебували в статусі опозиційних акторів, щодо яких мейнстримні сили намагалися застосовувати стратегії «санітарного кордону» та ізоляції. Натомість PiS тривалий час виступала як правляча сила, що формує уряд і контролює ключові державні інституції, а VOX, попри відносну новизну, вже встигла взяти участь у регіональних та місцевих коаліціях. Це дозволяє дослідити, як популістський дискурс змінюється в залежності від ступеня інституційної інтегрованості: чи зберігає він конфронтаційність у статусі урядової партії, чи інавгурація до влади веде до його пом'якшення, адаптації чи, навпаки, легітимації як нової «норми» політичної конкуренції.

Третім важливим критерієм є ідеологічно-типологічний. Усі чотири партії можна, з певними застереженнями, віднести до праворадикальної сім'ї, проте вони займають у ній різні позиції. AfD і RN демонструють більш «класичний» профіль популістської радикальної правиці з виразним нативістським та авторитарним ядром і структурованою антисистемною риторикою. PiS є прикордонним випадком на перетині націонал-консерватизму та праворадикального популізму, де особливо цікаво простежити, як популізм трансформує традиційно консервативний, релігійно забарвлений профіль партії та її відносини з інституціями ЄС. VOX, своєю чергою, є відносно новим гравцем, який поєднує елементи праворадикального популізму з акцентом на національній єдності, боротьбі з регіональним сепаратизмом та критикою «прогресивних» культурних політик.

Четвертий критерій має часово-політичний характер. Усі обрані партії були значущими акторами в електоральному процесі 2022–2024 років, прямо або опосередковано впливаючи на результати національних виборів, формування урядів і структурування політичного порядку денного. Це означає, що їхній популістський дискурс має не лише історичний, а й безпосередній сучасний

вимір, пов'язаний з реакціями на війну Росії проти України, інфляційну кризу, нові міграційні виклики та дебати щодо майбутнього європейської інтеграції.

Нарешті, добір кейсів підпорядкований загальній порівняльній логіці. Формально йдеться про різновид дизайну «найрізноманітніших систем» в межах однієї партійної сім'ї: країни істотно відрізняються за історією, інституційною архітектурою та соціальною структурою, однак у кожній із них праворадикальна партія використовує популістський інструментарій. Це дозволяє ідентифікувати спільні механізми праворадикального популізму – те, що повторюється попри відмінності систем – та контекстуальні модифікації – те, що змінюється залежно від середовища. Внутрішньо в розділі закладено можливість зіставлення окремих «контрастних пар» (наприклад, RN і VOX як прикладів праворадикальної мобілізації в багатопартійних системах; AfD як виклику усталеній структурі німецького партійного поля; PiS як випадку переплетення праворадикального популізму з довготривалим перебуванням при владі).

У підсумку такий дизайн забезпечує внутрішню логіку та цілісність розділу. Він не зводиться до набору окремих «портретів» партій, а являє собою порівняльний аналіз популістських стратегій у рамках праворадикальної сім'ї, спрямований на розуміння ширших трансформацій європейського політичного простору.

Подальші підрозділи – про AfD як виклик мейнстрімному консерватизму, еволюцію «Національного фронту», специфіку «Права і справедливості» та позиціонування VOX – конкретизують зазначені тут аналітичні цілі, а завершальний порівняльний блок узагальнює результати для подальшого дослідження електоральної динаміки 2022–2024 років.

2.1. AfD як виклик мейнстрімному консерватизму

У межах цього підрозділу «Альтернатива для Німеччини» (AfD) розглядається як один із ключових прикладів праворадикальної популістської партії, що кинула системний виклик німецькому мейнстрімному консерватизму. Специфіка німецького кейсу полягає в тому, що AfD не постає з маргінального

неонацистського середовища, а формується як проєкт частини буржуазно-консервативних і праволіберальних еліт, незадоволених курсом ХДС/ХСС за Ангели Меркель. Це робить AfD не лише «конкурентом» на правому фланзі, а й симптомом глибшої кризи правого центру, переозначення його ідентичності та межі «допустимого» в політичному дискурсі.

У цьому сенсі AfD є особливо релевантною для загальної теми розділу — «популізм у діяльності праворадикальних партій Європи» — оскільки демонструє, як популістський дискурс і праворадикальна програма можуть кристалізуватися не лише на полі традиційної крайньої правиці, а й «ізсередини» усталених партійних сімей.

Появу AfD у 2013 році варто розглядати на тлі довготривалої «аномалії», яку фіксувала компаративна література про крайні праві партії в Європі. Ульріх Бакес та Кас Мудде в статті «Germany. Extremism without Successful Parties» (*Parliamentary Affairs*, 2000) описували Федеративну Республіку як країну, де крайні праві рухи й екстремістські організації існують, але не здатні перетворитися на стійку електоральну силу. Цей феномен був викликаний поєднанням інституційних бар'єрів (5-відсотковий поріг), правових механізмів «могутньої демократії» (*wehrhafte Demokratie*) та широкого політичного консенсусу щодо ізоляції крайньої правиці (Minkenberg, 2006; Backes, 2019).

AfD з'являється в момент, коли цей «*brandmauer*» починає давати тріщини. Засновники партії — серед яких економіст Бернд Люке, колишні функціонери ХДС/ХСС і ВДП, ордоліберальні публічні інтелектуали — формують AfD як відповідь на політику порятунку євро та фінансових трансфертів у межах єврозони. Кай Арцгаймер у статті «The AfD: Finally a successful right-wing populist Eurosceptic party for Germany?» (*West European Politics*, 2015) підкреслює, що у своїй стартовій конфігурації AfD більше нагадувала праволіберальну, технократично орієнтовану партію, ніж класичну праворадикальну силу: у центрі були питання фінансової відповідальності, монетарної політики, критика «союзу трансфертів», а не міграція чи мультикультуралізм.

Водночас уже на цьому етапі AfD позиціонує себе як «альтернатива» до курсу Меркель і ХДС/ХСС. Манов у праці *Die politische Ökonomie des Populismus* (Manow, 2018) показує, що тривалий «центристський поворот» християнських демократів — від ядерної енергетики до міграції — створював відчуття втрати «традиційної» правоконсервативної ідентичності у частини еліт і виборців. AfD намагається заповнити цю нішу, поєднуючи ордоліберальну економічну ортодоксію з критичним ставленням до поглиблення європейської інтеграції.

Поступова еволюція AfD від «анти-євро» партії до праворадикальної популістської сили пов'язана з декількома переломними моментами:

Внутрішньопартійні конфлікти та зміна керівництва. Уже в перші роки існування AfD відбувається боротьба між «економічно-ліберальним» крилом на чолі з Люке та більш націонал-консервативними й праворадикальними акторами. Heinze та Weisskircher (2021) у статті «No strong leaders needed? AfD party organisation between collective leadership, internal democracy, and ‘movement-party’ strategy» показують, як специфічна організаційна модель AfD — з елементами внутрішньої демократії, фракційності та орієнтацією на «партію-рух» — полегшила витіснення «поміркованішого» крила й закріплення курсу на радикалізацію.

Міграційний перелом 2015 року. «Криза біженців» функціонує як каталізатор, що переводить фокус AfD із «євро» на міграційний порядок денний. Арцгаймер (2015) фіксує, як уже у 2015–2016 роках у риториці AfD зростає частка антиміграційних, антиліберальних та антиісламських фреймів, тоді як економічно-ліберальна аргументація відходить на другий план. У програмних документах партії з'являються формулювання про те, що іслам «не є частиною Німеччини», а політика Меркель щодо біженців описується як «неконтрольований приплив чужих культур».

Виборчий прорив 2017 року. Отримавши 12,6 % голосів і ставши третьою силою в Бундестазі, AfD руйнує усталений «антиправорадикальний» баланс німецької

партійної системи. Мудде (2019) трактує це як входження Німеччини в «загальноєвропейську норму», де праворадикальні популістські партії стають стійкими гравцями, а не лише тимчасовими феноменами протестного голосування.

При цьому AfD не повністю відмовляється від своїх початкових праволіберальних мотивів. Критика «соціальної держави», «перерозподілу на користь чужинців», «регуляторного перевантаження» бізнесу продовжує відігравати роль у дискурсі партії, але вже інтегрована у ширшу нативістську рамку: «ми» (автохтонні німці, «чесні платники податків») проти «них» (імігранти, «асоціальні», «дармоїди»), яких нібито захищають «космополітичні» еліти. Ця трансформація наближає AfD до типового профілю праворадикальної популістської партії в сенсі Мудде (2007).

Популістський вимір риторики AfD: «зраджений народ» проти «картелю партій»

Популістський вимір AfD можна розглядати як тонкоцентричну рамку, яка структурно поєднується з праворадикальними ідеологічними компонентами — нативізмом та авторитаризмом (Mudde, 2007). У цьому підрозділі важливо не лише описати окремі риторичні формули, а й показати, як популізм задає загальну логіку політичної артикуляції.

AfD послідовно описує німецьке суспільство як розділене на «звичайних людей» — працюючих, законослухняних, прив'язаних до «традиційних цінностей» — і «картель партій», що нібито узурпував владу. Важливий момент: до цього «картелю» віднесено й ХДС/ХСС, які для значної частини повоєнної історії були головним представником консервативного табору. Таким чином, AfD підважує не лише легітимність «лівих» чи «ліберальних» сил, а й традиційного консерватизму як «частини проблеми». Це добре вписується в загальну модель популізму як антисистемної логіки (Mudde, Kaltwasser, 2012).

У Мудде (2004) популізм описується як «моралізований антиелітний дискурс»: політичні суперечки переводяться в моральні категорії добра і зла, «зради» й «вірності». AfD активно використовує цю схему: політика Меркель щодо біженців трактується не просто як помилка, а як «зрада» власного народу; підтримка України й санкцій проти Росії — як «жертва інтересів німців» заради абстрактних геополітичних цілей; кліматична політика — як «ідеологічний проект», що руйнує індустріальну основу добробуту.

Після 2015 року популістська логіка AfD все тісніше переплітається з нативістською: «народ» визначається в етнокультурних термінах, а політики, які «відкривають» країну для імміграції та мультикультуралізму, трактуються як антинародні. Gessler і Hunger (2024) показують, як AfD переходить від доволі вузького євроскепсису до ширшого цивілізаційного фрейму, де міграція подається як загроза «європейській християнській цивілізації». Це відповідає тенденціям, які описує Брубейкер (2017), коли праві актори все частіше говорять не стільки від імені «нації», скільки від імені «цивілізації».

Соціологічні дослідження (Ziegler, Schulz, 2023b; Weisskircher, 2020) свідчать, що негативні установки щодо міграції, скепсис щодо кліматичної політики та недовіра до інституцій більш поширені, ніж безпосередня підтримка AfD. Партія інтерпретує це як доказ того, що вона представляє «мовчазну більшість», яку «заглушили» медіа та еліти. Така претензія дозволяє AfD одночасно виступати як «радикальна меншість» у парламенті й як «справжня більшість» у дискурсивному полі.

Збірник під редакцією Weisskircher (2024) демонструє, як AfD використовує ту саму популістську структуру для інтерпретації різних криз: єврозона (несправедливі трансферти на користь «ледачого Півдня»), міграція (небезпечна «політика відкритих дверей»), COVID-19 (нелегітимні «диктаторські» обмеження), енергетика (нав'язаний «зелений» перехід, що «знищує» промисловість), війна Росії проти України (елітний «геополітичний проект», за який платять «звичайні німці» через високі ціни на енергоносії). Це підтверджує

тезу Мудде про «тонкоцентричний» характер популізму: він не визначає конкретний політичний зміст, але задає спосіб організації різного змісту в єдину логіку «народ—еліта».

Окремої уваги потребує взаємодія AfD із мейнстрімним консерватизмом — передусім із ХДС/ХСС, але також із регіональними консервативними силами на рівні земель і муніципалітетів. Саме тут AfD виступає не тільки як «ще одна партія», а як фактор, що змушує правий центр заново визначати свою ідентичність, межі кооперації й дистанціювання.

На відміну від багатьох інших праворадикальних партій Європи, AfD від початку позиціонує себе не як маргінальна опозиція до «системи загалом», а як «права корекція» до курсу конкретної мейнстрімної сили — ХДС/ХСС. Це означає, що конкуренція відбувається не лише за «нових» протестних виборців, а й за «традиційних» консерваторів, які відчують дискомфорт від центризму Меркель. У термінах теорії партійної конкуренції це означає внутрішній конфлікт у межах тієї самої партійної сім'ї (правоцентристської/консервативної), а не лише між різними сім'ями.

Девід Арт аналізує німецький випадок через призму «brandmauer» — стійкої відмови мейнстрімних партій від коаліційної співпраці з крайніми правими. AfD від самого початку опиняється в статусі «парії», з яким не укладають коаліцій ні на федеральному, ні на земельному рівні. ХДС/ХСС активно використовують риторiku «Brandmauer» — вогняної стіни — як маркер своєї демократичної відповідальності й відмінності від праворадикалів. Таке позиціонування спирається на легальну та нормативну традицію «могутньої демократії» (Loewenstein; Minkenberg, 2006), що виправдовує обмеження для сил, які ставлять під сумнів основи конституційного ладу.

Однак стратегія Brandmauer породжує складні дилеми. З одного боку, жорстке дистанціювання дозволяє ХДС/ХСС зберігати символічну дистанцію від праворадикалізму, що важливо з огляду на історичний багаж Німеччини. З іншого

боку, посилення AfD на виборах, особливо на Сході, веде до ситуацій, де без неї важко сформувати стабільні урядові коаліції. В окремих землях і муніципалітетах це провокує ситуації де-факто кооперації — спільні голосування, ситуативну підтримку рішень — які підривають цілісність Brandmauer і викликають критику «згори» (Heinze, Weisskircher, 2022).

AfD також впливає на внутрішню динаміку ХДС/ХСС. Дебати про те, чи повинен правий центр «рухатися вправо», щоб «повернути» виборців AfD, чи, навпаки, зберігати чітку дистанцію й працювати з центристським електоратом, стають постійною темою внутрішньопартійних конфліктів. Частина діячів ХДС (особливо з консервативного крила) виступає за жорсткішу риторику щодо міграції та безпеки, інші попереджають про ризик «зараження» праворадикальним дискурсом (Pirro, 2023). У будь-якому разі сама поява AfD змушує ХДС/ХСС постійно переозначувати, де закінчується «легітимний» консерватизм і починається «недопустима» праворадикальність.

Регіональний — передусім східнонімецький — вимір додає ще один рівень до розуміння виклику AfD мейнстрімному консерватизму. Як показують Weisskircher (2020) та Arzheimer (2024), AfD стабільно має значно вищі результати у східних землях, ніж у західних, а в деяких округах стає першою партією. Це робить її ключовим гравцем у боротьбі за протестний і консервативний електорат Східної Німеччини.

Kollmorgen (2021) інтерпретує правий популізм на Сході як результат поєднання економічних, символічних і культурних факторів: досвіду трансформаційних втрат, відчуття символічної «колонізації» зі Заходу й високого рівня недовіри до інституцій. У цій конфігурації AfD пропонує «комплексну» відповідь: поєднання критики «західних еліт», скепсису щодо міграції, наголосу на «традиційних цінностях» і протесту проти «соціальної несправедливості». Раніше значна частина цього протестного електорату тяжіла до Die Linke (Olsen, 2018), але останніми роками AfD дедалі успішніше перехоплює цю нішу.

Для ХДС це означає втрату статусу «партії об'єднання», яка після 1990 року виступала головним каналом інтеграції Східної Німеччини у загальнофедеральну політику. AfD перетворюється на головного конкурента ХДС за статус «голосу Сходу», а Brandmaier — на джерело додаткового напруження: чим сильніше AfD у регіоні, тим складніше ХДС зберігати жорстку лінію відмови від будь-якої кооперації на місцевому рівні. AfD є показовим прикладом того, що Мартін Хансен і Йоахім Олсен (2024) називають «політичним підприємництвом» у добу розмивання традиційних партійних ідентичностей. Партія послідовно використовує різні кризи як ресурс для зміцнення свого популістського, нативістського й антисистемного дискурсу.

AfD перетворює кризу 2015 року на основний ресурс для мобілізації: міграція стає центральною темою кампаній, а «політика відкритих дверей» Меркель — «символом зради». Gessler і Hunger (2024) показують, як AfD переходить до цивілізаційного фрейму, де міграція з мусульманських країн трактується як екзистенційна загроза культурній ідентичності Німеччини. Зв'язок із протестними рухами — особливо PEGIDA — дозволяє партії поєднувати парламентську й вуличну мобілізацію (Volk, 2020; Volk, Weisskircher, 2023).

У сфері клімату AfD вибудовує комплексну стратегію заперечення, затягування й блокування (Ekberg et al., 2023; Forchtner, 2019). Партія не лише заперечує антропогенний характер кліматичних змін, а й атакує конкретні політики — від вітрових турбін до вугільного виходу. Дослідження Otteni і Weisskircher (2022) демонструє, що AfD успішно вбудовується в локальні конфлікти навколо вітрової енергетики, поєднуючи NIMBY-настрої з ширшим нативістським і антиелітним дискурсом.

Пандемія COVID-19 створила новий простір для популістської артикуляції: інституції, що запроваджують обмеження, легко зображуються як «авторитарні», а науковий консенсус — як «нав'язаний». Grande та співавт. (2021) й Nachtwey та співавт. (2020) показують, що AfD активно намагається привласнити протестний потенціал COVID-мобілізацій, виступаючи «голосом свободи» й «захисником громадянських прав», але у власній праворадикальній рамці «ми проти них».

У ширшій порівняльній перспективі AfD є важливим кейсом для зіставлення з іншими праворадикальними популістськими партіями Європи — «Національним об'єднанням» у Франції, «Правом і справедливістю» в Польщі, VOX в Іспанії тощо. Її досвід демонструє, що популізм може стати інструментом внутрішньої трансформації консервативного табору, а праворадикальні партії — не просто «додатком» до мейнстріму, а фактором глибинної перебудови партійної конкуренції, коаліційної політики та меж демократичного консенсусу в європейському електоральному процесі 2022–2024 років.

2.2. Еволюція «Національного фронту»: від маргінальної праворадикальної сили до претендента на владу

Партія «Національний фронт» (FN), а з 2018 року «Національне об'єднання» (Rassemblement national, RN), є одним із найбільш показових прикладів еволюції праворадикальної популістської партії в Західній Європі. Вона пройшла шлях від неофашистської й відверто ксенофобської формації з сильним антисемітським шлейфом до сили, яка претендує на статус «партії уряду», має стабільну парламентську фракцію й входить у число головних претендентів на президентську владу у Франції.

Ця трансформація відбувалася не як лінійне «пом'якшення», а як складний процес інституціоналізації, внутрішніх конфліктів, стратегічних корекцій і постійної напруги між радикальним і «респектабельним» образами. У літературі її часто описують через категорії *дедemonізації* (*dédiabolisation*) та *нормалізації* (*mainstreaming*). Для цілей цієї роботи важливо показати, як FN/RN змінювалася організаційно та ідеологічно, яку роль відіграв популізм у розширенні електорату, та як поєднання нативізму, євроскепсису й соціального протекціонізму дозволило партії поступово вийти за межі маргінальної ніші.

FN був створений у 1972 році Жан-Марі Ле Пенем як об'єднання різних ультраправих течій – колишніх колабораціоністів, неофашистів, ветеранів Алжирської війни, частини монархістів та традиціоналістських католиків. Партія

поєднувала радикальний націоналізм, жорстку антикомуністичну позицію, расистські й антисемітські мотиви, а також ностальгію за імперським і колоніальним минулим Франції.

У 1980-х роках FN поступово інституціоналізується як стабільний актор французької партійної системи: завдяки пропорційній складовій у виборчій системі та харизмі Жан-Марі Ле Пена партія здобуває двозначні результати на виборах і закріплюється як «третя сила» праворуч від голлістсько-центристських партій. Водночас її риторика залишається відверто провокаційною: численні висловлювання Ле Пена, що мінімізують Голокост або містять расові інвективи, приводять до судових вироків за підбурювання до ненависті та зміцнюють репутацію партії як «демонізованого» актора, неприйняттого для коаліцій.

Символічним моментом зламу став вихід Жан-Марі Ле Пена до другого туру президентських виборів 2002 року (проти Жака Ширака), який спричинив масові мобілізації проти крайньої правиці й консенсус щодо необхідності *cordon sanitaire* – політичного й морального «санітарного кордону» навколо FN. Хоча Ле Пен програв із великим відривом, сам факт його присутності в другому турі став сигналом глибшого структурного невдоволення й водночас закріпив образ FN як «партії загрози».

Обрання Марін Ле Пен на посаду лідерки партії в 2011 році стало поворотним моментом у розвитку FN. Нове керівництво декларує курс на *dédiabolisation* – відхід від відверто неонацистської й антисемітської риторики до більш «респектабельного» націонал-популістського образу, орієнтованого на ширший електорат.

Дослідження Гіллеса Івальді (*The French Front National: Organizational Change and Adaptation from Jean-Marie to Marine Le Pen*) демонструє, що трансформація мала декілька вимірів: організаційний (посилення вертикалі керівництва, оновлення кадрів), комунікаційний (зміна стилю виступів, фокус на соціально-

економічних темах) і символічний (дистанціювання від крайніх неонацистських ідентичностей).

Одним із найяскравіших жестів «дедemonізації» стало відсторонення й фактичне вигнання Жан-Марі Ле Пена з партії у 2015 році за його повторні антисемітські висловлювання. Цей крок мав подвійний характер: з одного боку, він дозволив Марін Ле Пен чітко позначити розрив із найбільш токсичною частиною спадщини FN; з іншого – створив внутрішнє напруження між «ортодоксальними» й «модерністськими» крилами.

У 2018 році FN офіційно змінює назву на *Rassemblement national* (RN).

Ребрендинг покликаний сигналізувати про «новий старт» – не лише пом'якшення іміджу, а й претензію на роль «об'єднавчої» національної сили, здатної вийти за межі традиційної ультраправої ніші. Важливим інструментом нормалізації стає локальний рівень влади. Дослідження Е. Белле та ін. показують, що RN цілеспрямовано інвестує ресурси в муніципальну політику, розглядаючи RN-керовані міста як «вітрини відповідального управління», покликані спростувати тезу про «нездатність крайніх правих керувати». На місцевому рівні RN часто демонструє прагматизм: зосереджується на «здоровому глузді» у міських політиках, порядок денний формулюється в термінах безпеки, благоустрою, податкового тиску, а не відкрито радикальних ідей.

Разом із тим Ф. Пакстон у праці «*Window Dressing? The Mainstreaming Strategy of the Rassemblement national*» звертає увагу на те, що нормалізація багато в чому має характер «вітрини»: ідеологічне ядро – натовізм, авторитаризм, антиісламський і антиімміграційний дискурс – лишається впізнаваним, а пом'якшується переважно тон та стилістика представлення.

Поступове визнання RN як «нормального» актора підтверджують і зовнішньополітичні сигнали. Наприклад, у 2025 році делегація RN була офіційно запрошена на великий міжнародний захід в Ізраїлі, присвячений боротьбі з антисемітизмом, що було сприйнято як символічне завершення частини ізоляції

партії з огляду на її антисемітське минуле. Водночас «дедemonізація» має свої межі, що проявляються у повторюваних судових процесах і скандалах.

Засудження Марін Ле Пен у 2025 році в справі про зловживання коштами Європарламенту й накладена на неї п'ятирічна заборона на обіймання виборних посад стали серйозним ударом по стратегії перетворення на «респектабельну партію влади» та, за оцінками ЗМІ, спровокували певне повернення до більш радикального, протестного тону.

Популістська логіка є центральним механізмом, який дозволив FN/RN вийти за межі традиційної ультраправої субкультури і перетворитися на масову силу, що претендує на представництво «простих французів» проти «еліт» і «системи». У цьому сенсі FN/RN добре вписується в рамку, яку запропонував Кас Мудде для праворадикальних популістських партій: поєднання нативістської й авторитарної ідеології з популістською структурою поділу на «чистий народ» і «корумповану еліту».

У дискурсі Марін Ле Пен «народ» (*le peuple*) подається як гомогенна, морально «чиста» спільнота «звичайних французів», які працюють, платять податки, дотримуються «традиційних» норм і водночас відчувають себе зрадженими або забутими. Еліти – це не лише політичне керівництво (президент, уряд, провідні партії), а й «брюссельська бюрократія», великі фінансові й медійні групи, «культурні еліти», які нібито нав'язують «глобалістський» порядок денний, що суперечить інтересам нації.

Дослідження Р. Гатчінса, присвячене фреймінгу прав і свобод релігійних меншин у дискурсі FN, показує, що під керівництвом Марін Ле Пен партія відходить від відвертих расових маркерів до більш «універсалістських» апеляцій – захисту республіканського секуляризму, прав жінок, свободи слова тощо, але при цьому структурує конфлікт як боротьбу «народу» та «республіки» проти «ісламістського тоталітаризму» й «зрадницьких еліт», які це толерують.

Популізм RN має чітко антиелітарний характер: «системні партії» звинувачуються в тому, що вони чергують одна одну при владі, не змінюючи фундаментальних політик, тоді як «реальні проблеми» – незахищеність кордонів, деіндустріалізація, зростання вартості життя, віддалення Брюсселя – нібито ігноруються. Особливе місце в цьому розподілі займає президент Емманюель Макрон, який в дискурсі RN уособлює «глобалістську технократію» та «президентство для багатих».

Вибори 2002 року, коли Жан-Марі Ле Пен вперше вийшов до другого туру, можна вважати початком «довгої хвилі» електорального зростання FN. Однак справжній прорив відбувається вже під керівництвом Марін Ле Пен. На президентських виборах 2012 року вона набирає близько 17,9 % голосів у першому турі; у 2017 році виходить до другого туру, де отримує 33,9 %; а в 2022 році знову виходить до другого туру з результатом 41,45 % – майже подвоївши показник свого батька 2002 року. Ця динаміка особливо показова, якщо розглядати її на тлі парламентських і європейських виборів. На парламентських виборах 2022 року RN здобуває історичний результат – 89 місць у Національних зборах, ставши найбільшою опозиційною фракцією (з огляду на фрагментацію лівого табору). На виборах до Європарламенту 2024 року список RN на чолі з Жорданом Барделла посідає перше місце у Франції (понад 30 % голосів), що змушує президента Макрона піти на достроковий розпуск парламенту.

Ця «нормалізована» присутність FN/RN у вищих ешелонах влади означає, що популізм працює не лише як протестна риторика, а й як стратегія довгострокового розширення електорату. Дослідження Інституту Монтень, засноване на інтерв'ю з Г. Івальді, показує, що RN дедалі активніше апелює до робітничих і низькооплачуваних верств у деіндустріалізованих регіонах, де колись домінували ліві політсили, поєднуючи соціальний протекціонізм із антиімміграційною повісткою.

Сучасні аналізи (наприклад, розслідування Associated Press 2025 року) демонструють сильну кореляцію між рівнем бідності в регіонах і зростанням

підтримки RN: найбільш економічно вразливі території дедалі частіше голосують за праворадикальну популістську партію як за «останню альтернативу» статус-кво.

Попри зміну стилю й спроби нормалізації, FN/RN зберігає типове для праворадикальних популістських партій **ідеологічне ядро**: нативізм (поєднання націоналізму й ксенофобії), авторитарні акценти та соціальний протекціонізм, загорнуті у популістську форму «народу проти еліт».

Нативізм RN проявляється у твердженні, що держава має належати «автохтонному» національному колективу, а міграція, особливо з мусульманських країн, розглядається як екзистенційна загроза культурній ідентичності, безпеці та соціальній системі. В офіційних позиціях Марін Ле Пен чітко зафіксовані вимоги до «дезісламізації» публічного простору, радикального обмеження легальної міграції, припинення натуралізації певних категорій мігрантів та жорсткого контролю кордонів.

У риториці RN важлива не лише кількість мігрантів, а й якісний образ: мігранти часто виступають як «узурпатори» соціальних благ, «кримінальна» або «культурно непридатна» група. Водночас партія спирається на мову «республіканської рівності й секуляризму», використовуючи її для критики мусульманських спільнот і практик (наприклад, носіння хіджабу) як «несумісних» із французькими цінностями.

Показово, що на тлі масового прийому українських біженців у 2022 році тон праворадикальних акторів щодо саме українців був значно м'якшим, ніж щодо мігрантів із країн Африки чи Близького Сходу. Це дозволило RN використовувати «подвійний стандарт» у риториці: з одного боку, декларувати гуманність щодо «культурно близьких» українців; з іншого – посилювати аргументацію проти «неконтрольованої» міграції в цілому й вимагати «пріоритету французів» у доступі до ресурсів.

Другим базовим елементом ідеології є євроскептицизм. Марін Ле Пен традиційно виступала проти наднаціонального характеру ЄС, критикувала Лісабонський договір, розширення ЄС та можливе членство Туреччини чи України, наполягала на пріоритеті французького суверенітету й ідеї «Європи націй».

Як і багато інших праворадикальних популістських партій, RN пройшла еволюцію від жорсткого курсу на вихід з єврозони та, потенційно, з ЄС (що було ключовим елементом програм у 2012–2017 роках) до більш гнучкої позиції. З 2019 року Марін Ле Пен формально відмовляється від ідеї виходу з євро, натомість акцентуючи на «глибоких реформах ЄС ізсередини» й «поверненні суверенітету» у сферах міграції, кордонів, економічної й торговельної політики.

Такий тактичний відступ від «Frexit» пов'язаний із прагматичним усвідомленням, що радикальний антиєвропейський курс відштовхує частину поміркованих виборців і створює ризики для економічної стабільності. Проте структурний євроскепсис нікуди не зникає: ЄС постійно фігурує як «центр глобалістського неолібералізму», що нібито підриває французький суверенітет і нав'язує «міграційну» та «кліматичну» повістку всупереч волі народу.

Це особливо проявляється в дискусіях навколо санкцій проти Росії, спільної міграційної політики й підтримки України: RN постійно підкреслює, що «брюссельські» рішення несуть надмірні витрати для французьких домогосподарств, що добре вписується в популістську рамку «народу» проти «відчужених бюрократів».

Третій ключовий компонент ідеологічного ядра RN – це соціальний протекціонізм або, в термінах літератури, *welfare chauvinism*: вимога зберегти й розширити державний добробут, але з чітким пріоритетом для «національних» громадян. Партія активно критикує неоліберальну глобалізацію, деіндустріалізацію, аутсорсинг виробництва й «соціальний демпінг», обіцяючи посилення ролі держави в захисті робочих місць, підвищенні мінімальної зарплати, підтримці пенсіонерів і «малих французьких підприємців».

Водночас ця риторика завжди поєднується з жорстким обмеженням доступу мігрантів до системи соціального захисту. Пріоритет французів у соціальному житті, працевлаштуванні, виплатах, доступі до освіти та медицини подається як очевидна норма «справедливості», тоді як іммігрантів звинувачують у «зловживанні системою». Таким чином, соціальний протекціонізм стає важливим каналом, через який нативізм інтегрується у повсякденні економічні уявлення виборців. Саме ця комбінація – жорстка імміграційна й культурна позиція плюс захист соціальної держави для «своїх» – пояснює успіх RN серед робітничих і малозабезпечених верств, які раніше голосували за ліві партії. Як показує статистика та соціологічні дослідження, в деіндустріалізованих регіонах Півночі й Сходу Франції RN сьогодні отримує найбільшу підтримку, тоді як класичні ліві партії втратили значну частину своєї бази.

Еволюція «Національного фронту»/«Національного об'єднання» є ключовим кейсом для розуміння того, як праворадикальні популістські партії можуть пройти шлях від маргінальних неофашистських угруповань до претендентів на урядову відповідальність, зберігаючи при цьому базове ідеологічне ядро.

Організаційна та символічна трансформація через стратегію «дедемонізації» (зміна лідерства, очищення від найбільш токсичних елементів, ребрендинг) дозволила RN подолати частину ізоляції й увійти до числа ключових гравців французької політики, не змінюючи при цьому фундаментальних нативістських і євроскептичних позицій.

Популізм став не просто стилістичним ресурсом, а структурною логікою, яка зв'язує нативізм і соціальний протекціонізм у єдину рамку «народу» проти «еліт», надаючи FN/RN можливість звертатися до широких верств – від робітників і безробітних до дрібних підприємців і частини середнього класу.

Ідеологічне ядро RN поєднує радикальний нативізм, послідовний євроскепсис і соціальний протекціонізм, що дає підстави класифікувати партію як типового представника праворадикальних популістських партій у Західній Європі. При

цьому «пом'якшення» стосується насамперед мови й символів, а не базових позицій щодо міграції, ЄС, мультикультуралізму та безпеки.

2.4. «Право і справедливість» та переосмислення консерватизму

Польська партія «Право і справедливість» (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) є одним із центральних кейсів для аналізу того, як праворадикальні та правопопулістські сили переосмислюють консерватизм у Європі XXI століття. Це один із рідкісних випадків, коли правопопулістська сила не просто входила до коаліції, а впродовж тривалого періоду зберігала домінуючу позицію у партійній системі, формуючи однопартійний уряд (2005–2007, 2015–2023) та визначаючи параметри політичного конфлікту.

PiS пройшла шлях від постсолідаристського, відносно «центристського» консерватизму до виразно праворадикальної, популістської та цивілізаційно орієнтованої партії з елементами демократичного іллібералізму. Саме цей процес радикалізації добре вписується в аналітичну рамку, запропоновану Даніелем Сміловим та Ружою Сміловою в розділі «Centrist and Radical Populism in Central and Eastern Europe», де PiS фігурує як кейс трансформації від центристського до радикального популізму.

У дискурсі та політиці PiS особливо виразно проявляється те, що Ніколас Морісон називає «цивілізаційним популізмом» — поєднання класичної популістської дихотомії «народ – корумпована еліта» з уявленням про «цивілізаційну» загрозу, де «інші» постають не просто як політичні опоненти, а як представники ворожої цивілізації (передусім ісламської, але також «ліберально-західної» в її секулярному варіанті).

PiS є показовим прикладом того, як правопопулістська сила, потрапляючи до влади, одночасно пом'якшує соціально-економічну риторику (через масштабні програми трансфертів) і радикалізує інституційну практику (через наступ на верховенство права, незалежність судів і медіа). Ця подвійність добре вписується

в ширші дебати про популізм як форму «демократичного іллібералізму» — у термінах Кріса Мадде, Такіса Паппаса та інших.

2.4.1. Витоки та еволюція PiS: від пост-«Солідарності» до домінантної правопопулістської сили

Ідейні корені PiS сягають політичних трансформацій після 1989 року, коли колишні діячі «Солідарності» почали конкурувати між собою за право репрезентувати антикомуністичний табір. Однією з ключових структур цього періоду була «Угода Центру» (Porozumienie Centrum), створена за активної участі Ярослава Качинського. Ця формація поєднувала антикомуністичний, католицько-консервативний та національний елементи, а також недовіру до ліберальних реформ і «шокової терапії» початку 1990-х років.

Подальша участь середовища Качинських у коаліції «Виборча Акція Солідарність» (Akcja Wyborcza Solidarność, AWS), яка перемогла на виборах 1997 року, показала обмеженість спроб поєднати різноманітні праві й центристські середовища під одним брендом. AWS поступово втратила підтримку через внутрішні конфлікти та сприйняття як частини нового естеблїшменту, що не виправдав очікувань «простих людей» після падіння комунізму.

Заснування PiS і перша програмна рамка

На цьому тлі у 2001 році брати Качинські створюють «Право і справедливість». Новий бренд прямо апелював до двох ключових мотивів: правопорядок («право») і морально зрозумілу соціальну справедливість («справедливість»). Програма PiS поєднала: **антикомунізм** і критику «посткомуністичних» еліт, **консервативний католицизм** (захист традиційної сім'ї, скепсис до ліберальних цінностей щодо гендеру, сексуальності, секуляризації); **соціальний протекціонізм** (критика «ліберального капіталізму» і захист «звичайних людей» від негативних наслідків ринку), **націоналізм** із наголосом на історичній місії Польщі як «остання барикада» християнської Європи на Сході.

У перших виборах 2001 року PiS посіла четверте місце, але швидко

перетворилася на ключового конкурента ліберальної «Громадянської платформи» (PO). Уже в кампанії 2005 року сформувалася знаменита дихотомія «солідарна Польща» (PiS) проти «ліберальної Польщі» (PO) — ядро майбутньої тривалої поляризації.

Перемога PiS на виборах 2005 року та формування уряду в коаліції з радикально-правими «Самообороною» і Лігою польських родин стало першим тестом того, як партія трансформує консерватизм у владній позиції. Гасло «четвертої республіки» передбачало не лише «декомунізацію» інституцій, але й глибшу моральну та політичну реконфігурацію держави.

У цей період риторика PiS уже містить чітко популістський елемент: суспільство уявляється поділеним на «чесний народ», пов'язаний зі спадком «Солідарності», і «układ» — корумпований союз посткомуністів, ліберальної опозиції, великих бізнес-інтересів і залежних медіа; політичні опоненти описуються не як альтернативні представники тієї ж політичної спільноти, а як морально сумнівні актори, які «зрадили» народ і національні інтереси.

Згодом саме ця дихотомія «народ – układ» стане одним із головних сюжетів дискурсивного аналізу Seongcheol Kim у статті «...Because the homeland cannot be in opposition: analysing the discourses of Fidesz and Law and Justice (PiS) from opposition to power» (2020). Поразка PiS у 2007 році, яку Александер Щербяк інтерпретує як «плебісцит» щодо поляризуючого уряду Качинського, не зруйнувала цю рамку, а радше закріпила біполярну конфігурацію польської партійної системи.

Катастрофа під Смоленськом 2010 року, в якій загинув президент Лех Качинський та частина політичної еліти, стала поворотним моментом у дискурсивній еволюції PiS. Частина партійної еліти — і передусім Ярослав Качинський — почали все більше інтерпретувати подію в категоріях змови й «національної травми», що посилювало емотивний, месіаністський вимір наративу: Польща як жертва «сильніших» (Росії, Заходу, власних «зрадницьких» еліт). У кампанії 2015 року це поєдналося з новим соціально-економічним

меседжем: програми широких трансфертів («Rodzina 500+», зниження пенсійного віку тощо), які дозволили PiS звернутися до менш забезпечених груп «польської периферії» без обмеження націонал-консервативної риторики. Саме цей синтез соціального протекціонізму й націонал-консервативних цінностей Smilov і Smilova описують як приклад того, як партії ЦСЄ радикалізуються, виходячи з позиції центристського популізму до позиції радикального правопопулізму.

Перемога 2015 року (38% голосів і 235 мандатів у Сеймі – перша абсолютна більшість однієї партії після 1989 року) закріпила за PiS статус домінантної сили правого флангу і створила умови для глибшого переосмислення консерватизму в напрямі «демократичного іллібералізму».

Для теоретичної інтерпретації PiS доцільно виходити з ідеаційного підходу Каса Мудде, який визначає популізм як «тонкоцентричну ідеологію», що розглядає суспільство як поділене на два однорідні й антагоністичні табори — «чистий народ» і «корумповану еліту» — та наполягає на тому, що політика має виражати «волю народу».

У цьому сенсі PiS поєднує:

- **тонкоцентричний популізм** (антиелітна риторика, апеляція до «звичайних поляків», дискурс «укладу»);
- **націонал-консерватизм** (центральність польської національної ідентичності, історичного наративу, католицької культури);
- **соціальний протекціонізм** і елементи соціального патерналізму (масштабні трансферти, сильна роль держави у перерозподілі);
- **ілліберальну критику ліберальної демократії** (скепсис до незалежності судів, конституційних стримувань і противаг, прав меншостей), що дозволяє говорити про PiS як про одну з ключових проявів довгої хвилі «democratic illiberalism» у ЦСЄ.

Seongcheol Kim, спираючись на Лаклау й дискурс-теоретичну традицію, пропонує бачити в дискурсі PiS різні комбінації популізму, націоналізму й «авторитарного

замикання». На його думку, авторитарні елементи з'являються в PiS, коли популізм поєднується з анти-лібералізмом та анти-плюралізмом (зокрема в наративах про «układ» і «добру зміну»).

Смілов і Смілова, у свою чергу, трактують PiS разом із Fidesz як кейс переходу від «центристського» до «радикального» популізму:

- на початкових етапах PiS використовувала популістські мотиви, але не ставила під радикальний сумнів основні параметри ліберально-демократичної системи;
- з 2015 року, коли партія отримала повноцінний контроль над урядом, усе виразнішим стає наступ на незалежність судів, Конституційний трибунал, публічні медіа, що автори пов'язують із логікою радикального правопопулізму.

Таким чином, PiS можна концептуалізувати як **популістську радикально-праву партію** у сенсі Мудде (поєднання нативізму, авторитаризму й популізму), яка перевинаходить консерватизм у напрямі «націонал-соціального» проєкту із сильним ідентичнісним та цивілізаційним виміром.

Спираючись на ідеаційний підхід Мудде (2004) і Бена Стенлі (2008), Іхсан Їлмаз і Ніколас Морісон визначають цивілізаційний популізм як сукупність ідей, у яких політика має виражати **volonté générale** «цивілізаційного» народу, а ключову загрозу цьому народові становлять еліти, що співпрацюють із небезпечними «іншими» з ворожої цивілізації.

Морісон демонструє, що PiS добре відповідає цьому визначенню:

- «народ» у дискурсі Партії — це не просто польські громадяни, а **поляки як ядро католицько-християнської цивілізації**;
- «еліти» — це не лише посткомуністи й ліберальні політики, а й **транснаціональні бюрократії ЄС, космополітичні інтелектуали, медіа, які «зраджують» цивілізаційні цінності**;

- «інші» — це мусульмани-мігранти, ЛГБТ-рух, «гендерна ідеологія», а інколи й «ліберальний Захід», який нібито відмовився від власних християнських коренів.

Це особливо проявилось в позиції уряду Шидло та пізніше Моравецького щодо квот на розселення біженців після кризи 2015 року. PiS послідовно виступала проти механізму обов'язкових квот, представляючи свою позицію як захист «безпеки» і «культурної цілісності» Польщі та Європи, що зрештою привело до рішення Суду ЄС, який визнав відмову Польщі, Угорщини й Чехії від прийому біженців порушенням європейського права.

У внутрішньому дискурсі PiS цивілізаційний вимір особливо явно проявився під час кампаній проти так званої «ідеології ЛГБТ», коли партійні лідери описували ЛГБТ-рух як «загрозу для польських дітей», «нав'язану Заходом» і «несумісну з нашою цивілізацією». У цій риториці поєднуються:

- популістський мотив (захист «звичайних людей» і «польських родин» від «ліберальних еліт» і «активістів»);
- цивілізаційний мотив (конфлікт між «християнською» та «ліберально-секулярною» цивілізаціями);
- націонал-консервативний мотив (захист традиційної сім'ї як основи нації).

Знаковою є також фраза Ярослава Качинського про те, що «якщо ми не будемо захищати наші цінності, то закінчимо як Ірландія», де ліберальні реформи у сфері абортів та прав ЛГБТ подаються як приклад цивілізаційного відступництва.

У теоретичному плані це добре узгоджується з аналізом Роджерса Брубейкера про «перехід від націоналізму до цивілізаціонізму» у ряді європейських правопопулістських партій: межі «свого» і «чужого» дедалі частіше проводяться не по лінії нації, а по лінії «цивілізації» — передусім між «християнським Заходом» і «ісламським світом», але також між «традиційною» й «ліберальною» версіями тієї ж західної цивілізації.

Таким чином, PiS уособлює перехід від класичного націонал-консерватизму до **цивілізаційно орієнтованого правопопулізму**, де консервативні цінності легітимуються не лише як «національні», а як «цивілізаційні», що дозволяє поєднувати польський католицький патріотизм із ширшими наративами «оборони Заходу».

У статті Seongcheol Kim показує, що PiS — подібно до Fidesz — в опозиції часто використовує виразно популістський дискурс «народу», тоді як у владі Качинський дедалі більше апелює до «інституціоналістської» логіки, де «народ» уособлюється «національним табором», а опозиції відмовляється у праві представляти легітимну альтернативу.

На виборах 2019 року PiS зміцнює свою позицію, отримуючи 43,6% голосів і зберігаючи більшість у Сеймі, хоча втрачає контроль над Сенатом. Риторика кампанії все ще спирається на фрейм «доброї зміни»:

- підкреслюються програми соціального забезпечення;
- обіцяється продовження «суверенної» політики щодо ЄС;
- посилюється цивілізаційний дискурс (захист від «гендерної ідеології», міграції, тиску Брюсселя).

До 2023 року ситуація змінюється: після багатьох років конфлікту з ЄС щодо верховенства права, масових протестів проти обмеження права на аборт і втоми частини суспільства від постійної поляризації, опозиційні сили — «Громадянська коаліція», «Третя дорога» і «Нова лівиця» — спільно здобувають 54% голосів і більшість у Сеймі, тоді як PiS лишається найбільшою партією, але втрачає здатність формувати уряд.

Це поразка не стільки програми соціального протекціонізму, скільки моделі «демократичного іллібералізму» та постійної мобілізації через страх і конфлікт. Вона водночас ілюструє, наскільки далеко партія відійшла від класичного консерватизму, який робить ставку на стабільні інституції та поміркованість, і

наскільки глибоко інтегрувала популістські й цивілізаційні елементи у свою ідентичність.

Одне з ключових питань для аналізу правопопулістських партій — чи «пом'якшуються» вони при перебуванні при владі, чи навпаки — радикалізуються. У випадку PiS ми маємо справу з асиметричною динамікою, де соціально-економічна політика справді демонструє певне «пом'якшення» — розширення перерозподілу, підвищення соціальних гарантій. Натомість, інституційно-політичний вимір чітко свідчить про радикалізацію — наступ на верховенство права, медіа, місцеве самоврядування.

Смілов і Смілова вказують, що для радикального популізму в ЦСЄ характерна готовність ставити під сумнів ключові елементи ліберальної демократії — незалежність судів, конституційні обмеження, права меншин, міжнародні зобов'язання, — при формальному збереженні виборчих процедур. Саме це, на їх думку, вирізняє Fidesz і PiS від «м'яких» або центристських популістів.

Програма «Rodzina 500+», підвищення мінімальної зарплати, зниження пенсійного віку, збільшення підтримки сільських територій — усе це уможливило формування у PiS стабільної соціальної бази серед менш забезпечених, старших, сільських та маломістечкових виборців.

Утім, у світлі концепції цивілізаційного популізму це включення є селективним: повноцінним бенефіціаром держави welfare у дискурсі PiS виступає не будь-який громадянин, а «нормальна польська родина», що поділяє консервативні цінності, підтримує національний проєкт і відмежовується від «непольських» чи «девіантних» форм ідентичності (мігранти, ЛГБТ, «ліберальна інтелігенція» тощо). Таким чином, соціально протекціоністська політика не заперечує, а підсилює популістську й цивілізаційну матрицю, легітимуючи селективний перерозподіл як «відновлення справедливості» для «справжнього народу».

У сфері інституцій PiS послідовно просуvalа курс, який у науковій літературі описується як демократична іллібералізація. Вона проявлялась у конфліктах щодо призначення суддів, обмеження його ролі, реформам, які, а оцінками ЄС, загрожували незалежності суддів, що призвело до процедур за статтею 7 Договору про ЄС та численних рішень Суду ЄС, а також перетворення медіа на «національні культурні інституції», посилення контролю уряду над їхнім менеджментом, що викликало критику з боку Єврокомісії та медіа-організацій.

Ці кроки свідчать не про «пом'якшення», а про послідовне впровадження ілліберального бачення демократії, у якому «воля народу», уособлена правлячою партією, стає вищою за принципи розподілу влади й прав меншостей. Тут PiS зближується з Fidesz у сенсі, описаному Мудде та Ровіра Кальтвассером як «illiberal democracy», а також у термінах Паппаса як «демократичний іллібералізм».

Поразка 2023 року показала, що це коло не є незламним, але водночас підтвердила: консерватизм у виконанні PiS уже мало нагадує класичну християнсько-демократичну традицію; це радикально-правий популістський проєкт із цивілізаційним ядром, здатний трансформувати саму структуру демократії.

Аналіз еволюції «Права і справедливості» дозволяє зробити кілька узагальнюючих висновків, важливих для всієї магістерської роботи.

PiS народилася як спроба перевиначити постсолідаристську, антикомуністичну та католицько-консервативну традицію в умовах фрагментації правого табору. Від початку вона містила популістські мотиви, але справжня радикалізація відбулася по мірі закріплення біполярної структури «PiS vs PO» і посилення дискурсу «układu», зокрема після трагедії у Смоленську.

У рамках ідеаційного підходу Мудде та Стенлі PiS можна описати як партію, у якій тонкоцентрична популістська ідеологія («народ проти корумпованих еліт») щільно вбудована в ширший «товстий» ідеологічний комплекс націонал-консерватизму й соціального патерналізму. Це дає змогу поєднувати антиелітний,

моральний дискурс із конкретними матеріальними вигодами для значної частини електорату.

PiS є яскравим прикладом «цивілізаційного популізму» у розумінні Їлмаза і Морісона: польський «народ» уособлюється з християнською цивілізацією, «еліти» — із космополітичним, ліберальним істеблішментом, а «інші» — з мусульманськими мігрантами, ЛГБТ-рухом і в ширшому сенсі з «ліберально-секулярним» Заходом. Це дозволяє PiS легітимувати свій курс не лише як національний, а й як цивілізаційно необхідний.

Фігура Ярослава Качинського як «лідера в тіні» створює особливий тип партійної централізації: публічна відповідальність розподіляється між різними фронтменами (президент, прем'єр, партійні спікери), тоді як стратегічний контроль ідеологічної лінії зосереджений у руках одного актора. Це зближує PiS з Fidesz в логіці «авторитарного замикання», але зберігає багатопартійну фасадну конкуренцію й регулярні вибори.

Порівняння періодів 2005–2007 та 2015–2023 років показує, що перебування при владі не привело до депопулізації чи «нормалізації» PiS. Навпаки, саме друга хвиля її правління супроводжувалася найглибшими інституційними змінами — конфліктом із ЄС щодо верховенства права, політизацією судів, медіа та адміністрації. Соціальний протекціонізм тут не є знаком повернення до християнсько-демократичної поміркованості, а скоріше інструментом консолідації ілліберального режиму.

2.5. VOX

У другій половині 2010-х років Іспанія перестала бути «винятком» у західноєвропейській політиці: поява й закріплення партії VOX зруйнували поширену в літературі тезу про те, що в іспанському партійному полі нібито немає простору для популістської радикальної правиці. Сильний праворадикальний актор тривалий час відсутній у національному парламенті, а дослідники на кшталт С. Алонсо та К. Ровіри Калтвассер пояснювали це специфікою партійної конкуренції, впливом франкістського минулого,

конфігурацією розколів «центр–периферія» та стратегічною поведінкою Народної партії (Partido Popular, PP), яка інтегрувала правий електорат і не залишала вільної ніші для самостійної радикальної прависи (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015).

Створена у 2013 році, VOX стала тією партією, яка змогла конвертувати цей «заблокований» попит у реальну електоральну підтримку. Її поява не була випадковою або аномальною; вона стала результатом накладання кількох кризових процесів – економічної, інституційної та територіальної криз – які поступово підірвали стабільність постперехідної моделі партійної конкуренції. Для розуміння генези VOX важливо поєднати декілька вимірів: деінституалізацію двопартійного формату PSOE–PP після Великої рецесії 2008 року; появу нових антисистемних та антиелітних проектів на лівому й центристському фланзі; загострення каталонського конфлікту; а також внутрішню еволюцію Народної партії як головної загальнонаціональної правої сили. У перші десятиліття після смерті Франко партійна система Іспанії описувалася як «двопартійно-плюс»: на загальнонаціональному рівні домінували Іспанська соціалістична робітничка партія (PSOE) та Народна партія (PP), тоді як регіоналістські й націоналістичні сили відігравали роль молодших партнерів при формуванні урядів меншості. Така конфігурація забезпечувала високий рівень стабільності, але водночас сприяла програмній конвергенції PSOE і PP, зокрема щодо європейської інтеграції, основ економічної політики та підтримки інституційної архітектури демократичного режиму (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015).

Велика рецесія 2008 року стала переломним моментом для цієї моделі. Падіння рівня життя, масове безробіття, особливо серед молоді, політика жорсткої економії, а також масштабні корупційні скандали, передусім навколо PP, підірвали довіру до «старих» партій. Протестний рух indignados / 15-M у 2011 році став символом відмови значної частини суспільства приймати двопартійний «картель» PSOE–PP та його підхід до управління кризою (Peña-López, 2014).

На цьому ґрунті швидко вирости нові політичні проєкти – лівопопулістська Podemos, яка апелювала до опозиції «народ – каста», та ліберально-центристська Ciudadanos, що позиціонувала себе як раціональна, антикорупційна альтернатива «старим» партіям. Обидві сили кидали виклик легітимності довоєнного партійного порядку, пропонуючи нову мову політичної конкуренції, і тим самим сприяли радикальному зростанню електоральної волатильності та кризі партійної ідентифікації.

У цій ситуації, за спостереженням Алонсо й Ровіри Калтвассер, РР до кризи 2008 року виконувала роль «замикача» правого простору: вона інтегрувала націоналістичний і консервативний електорат, не залишаючи вільної ніші для конкурента правіше від себе і додатково стигматизуючи «крайню правицю» як політичний спадок франкізму (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015). Після 2008 року цей механізм поступово перестав працювати. Частина консервативних виборців почала асоціювати РР із системною корупцією. Водночас підхід уряду Маріано Рахоя до економічної кризи сприймався як надмірно технократичний і мало чутливий до соціальних втрат, а позиція щодо автономій – як занадто «поступлива» у переговорах із регіональними націоналістами.

У результаті на «боці пропозиції» відкрився нішевий простір для сили, яка могла претендувати на роль «справжньої правиці», поєднуючи жорсткий націоналізм, консерватизм у культурних питаннях і виразний антиелітний, популістський наратив. Саме цю нішу згодом заповнила VOX.

Другим ключовим чинником стало загострення територіального конфлікту, насамперед каталонського питання. У статті Alonso і Rovira Kaltwasser (2015) специфіка розколу «центр–периферія» розглядається як одна з причин відсутності радикальної правиці: питання національної ідентичності та статусу регіонів вже були інституційно представлені через каталонські, баскські та інші націоналістичні партії, тоді як загальнонаціональна права сила мала обмежений стимул до радикалізації.

«Процес» у Каталонії – від символічних і консультативних голосувань 2014 року до одностороннього референдуму 1 жовтня 2017 року, який Конституційний суд визнав неконституційним, – радикально змінив цю конфігурацію. Односторонні дії каталонських еліт, зіткнення протестувальників із поліцією, застосування статті 155 Конституції, тимчасове запровадження прямого правління з Мадрида, судові процеси проти лідерів сепаратистського табору створили відчуття екзистенційної загрози для територіальної цілісності держави.

Стюарт Дж. Тернбулл-Дугарте у статті «Explaining the End of Spanish Exceptionalism and Electoral Support for Vox» на основі аналізу опитувальних даних показує, що саме поєднання сильної іспанської національної ідентичності та негативної оцінки реагування центрального уряду на каталонську кризу є ключовим предиктором голосування за VOX, особливо на виборах до парламенту Андалусії у 2018 році (Turnbull-Dugarte, 2019). Отже, каталонська криза не лише посилила розкол «центр–периферія», а й надала йому екзистенційного виміру: питання автономії стало трактуватися частиною суспільства як питання виживання «єдиної Іспанії».

Саме в цьому контексті з'являється можливість для партії, яка поєднує радикальний унітаризм із популістською критикою еліт. VOX пропонує глибоку реформу або фактичний демонтаж моделі Estado de las Autonomías, вимагає криміналізації «сепаратизму», заборони партій, що ставлять під сумнів територіальну цілісність, централізації компетенцій у сфері освіти, безпеки та оподаткування. У програмних документах VOX каталонські та баскські націоналісти описуються як «державні заколотники», тоді як уряди PSOE й PP – як «співучасники», котрі десятиліттями «купували» їхню підтримку в парламенті шляхом поступок у сфері повноважень, фінансів та символічної політики (Rama, Zanotti, Turnbull-Dugarte, Santana, 2021).

Таким чином, каталонська криза не просто актуалізувала старий розкол, але й дозволила VOX інтегрувати його у власний популістський наратив. Конфлікт між «єдиною іспанською нацією» та «сепаратистами» накладається на опозицію

«народ – еліти», створюючи потужну мобілізаційну рамку, в якій іспанська національна ідентичність стає ключовим ресурсом політичної підтримки.

Третій вимір генези VOX пов'язаний із внутрішньопартійною динамікою в PP. Найдетальніший аналіз цього аспекту представлений у монографії Жозе Рами, Лізи Занотті, Стюарта Дж. Тернбулл-Дугарте та Андреса Сантани «VOX: The Rise of the Spanish Populist Radical Right» (Routledge, 2021). Автори наголошують, що VOX виникла як відкол від Народної партії: більшість її засновників – це вихідці з консервативного крила PP або пов'язаних із нею структур (фондів, асоціацій), які ще до 2013 року критикували керівництво PP за «центристський дрейф» і брак ідеологічної послідовності.

Серед ключових фігур, причетних до створення VOX, були Сантьяго Абаскаль, Іван Еспіноса де лос Монтерос, Рокіо Монастеріо та інші діячі, пов'язані з Fundación para la Defensa de la Nación Española (DENAES) – організацією, що просувала радикальний іспанський націоналізм, виступала проти «федералізації» через автономії та критикувала керівництво PP за «комплекси» щодо використання національної символіки (Rama et al., 2021).

Генетичний зв'язок із PP мав два важливі наслідки. По-перше, VOX з самого початку мала доступ до частини «ядрового» правого електорату, який довіряв її лідерам як «справжнім» консерваторам, розчарованим у «поміркованості» Народної партії. По-друге, нова сила успадкувала організаційні та медійні ресурси – мережі активістів, досвід кампаній, контакти з правоконсервативними ЗМІ, – що знижувало звичні «вхідні бар'єри» до партійної системи.

Рама та співавт. показують, що у 2013–2017 роках VOX залишалася електорально маргінальною, але послідовно будувала власний ідеологічний профіль. Саме в цей період формуються її ключові програмні акценти: радикальний унітаризм; антифеміністська й анти-LGBT риторика; жорсткий антиміграційний курс; сувереністська, але не відверто exit-орієнтована критика Європейського Союзу (Rama et al., 2021, розд. 2–3). Цей етап можна розглядати як «підготовку

пропозиції»: VOX формує чітке праворадикальне ідеологічне ядро, очікуючи на сприятливий політичний момент, коли ця пропозиція зможе бути конвертована в масову підтримку.

Регіональні вибори в Андалусії у грудні 2018 року стали поворотним пунктом. VOX здобула приблизно 11 % голосів і 12 мандатів, уперше забезпечивши популістській радикальній правіці вагоме представництво в регіональному парламенті й ставши необхідним партнером для формування правого уряду. Саме ці вибори Тернбулл-Дугарте окреслює як «кінець іспанської винятковості», наголошуючи, що відтепер Іспанія вже не є винятком серед західноєвропейських демократій, де радикальна правіця є інтегрованим елементом партійної системи (Turnbull-Dugarte, 2019).

Аналіз індивідуального рівня, здійснений у цій статті, показує, що найбільш характерними для виборців VOX є висока іспанська національна ідентичність, різко негативна оцінка реагування уряду на каталонську кризу, а також жорстка позиція щодо міграції та публічного порядку. Цікаво, що, на відміну від типових для північних і західноєвропейських PRR патернів, підтримка VOX на цьому етапі не концентрується виключно серед «соціального низу»: виборці із середніми та вищими доходами також нерідко голосують за неї. Це підтверджує висновок Алонсо і Ровіри Калтвассер про те, що в Іспанії попит на радикальну правіцю пов'язаний насамперед з ідентичнісними й територіальними, а не суто класовими факторами (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015; Turnbull-Dugarte, 2019).

Андалусія виявилася «ідеальним штормом» з кількох причин. Це регіон із тривалою гегемонією PSOE, де накопичилася втома від одного домінуючого актора. Тут правий електорат був роздроблений між PP і Ciudadanos, а ворожість до каталонського сепаратизму та бажання «покарати» старі еліти за «слабкість» у захисті національної єдності поєдналися особливо виразно, хоча власного сильного регіонального націоналістичного руху Андалусія не має. У цих умовах VOX змогла представити себе як «справжню праву» альтернативу і перетворити свій ідеологічний пакет на реальну електоральну вагу.

Загальні вибори 2019 року закріпили успіх VOX на загальнонаціональному рівні. У квітні партія здобула понад 10 % голосів і 24 мандати, а вже в листопаді – понад 15 % голосів і 52 мандати, ставши третьою силою в Конгресі депутатів (Rama et al., 2021, розд. 4). Рама, Занотті, Тернбулл-Дугарте та Сантана інтерпретують це як свідчення того, що всі «бар'єри пропозиції», описані Алонсо й Ровірою Калтвассер, фактично демонтовано. Стратегія РР як «замикача» правого флангу зазнала краху; стигма франкізму більше не блокує підтримку сили, що апелює до радикального націоналізму; конфігурація розколів змінилася так, що питання національної єдності, міграції та культурних конфліктів (гендер, ЛГБТ, історична пам'ять) вийшли на перший план (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015; Rama et al., 2021).

Від цього моменту VOX перестає бути лише «продуктом» кризи іспанського партійного поля й стає одним із її каталістів. На регіональному рівні партія перетворюється на необхідного коаліційного партнера для РР у низці автономних співтовариств. У національному парламенті її присутність змінює рамку правої конкуренції: Народна партія змушена посилювати націоналістичні та консервативні акценти, щоб не поступитися електоратом правіше від центру. Загалом партійна система стає фрагментованішою та поляризованішою, а популістська радикальна правиця – структурним елементом політичного ландшафту.

У підсумку виникнення VOX як відповіді на кризу іспанського партійного поля можна описати як результат взаємодії трьох груп чинників. По-перше, структурна криза двопартійності після Великої рецесії спричинила делегітимацію PSOE і РР, появу нових лівопопулістських і ліберально-центристських акторів, зростання електоральної волатильності та кризи представництва (Peña-López, 2014; Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015). По-друге, загострення каталонського та ширшого територіального конфлікту перетворило розкол «центр–периферія» на центральний, екзистенційний розлам і створило попит на партію, яка поєднує радикальний унітаризм з популістською антиелітною риторикою (Turnbull-

Dugarte, 2019). По-третє, внутрішньопартійні динаміки в РР спричинили відкол консервативного крила та створили VOX як організацію з готовим ідеологічним ядром і ресурсами, здатну швидко скористатися сприятливим вікном можливостей (Rama et al., 2021).

Для контексту магістерської роботи це означає, що VOX слід розглядати не ізольовано, а як елемент ширшої хвилі праворадикального популізму в Європі, водночас чітко фіксуючи специфіку іспанського випадку, де на перетині економічної, інституційної та територіальної криз сформувався окремий тип популістської радикально-правої сили з особливо сильним унітаристським та цивілізаційно-ідентифікаційним виміром.

РОЗДІЛ 3

Період 2012–2021 років позначився якісною зміною ролі праворадикальних партій у політичних системах європейських демократій. Якщо на початку 2000-х років більшість з них розглядалися як периферійні актори або «партії протесту», то протягом другої декади XXI століття вони дедалі частіше закріплюються у національних парламентах, входять до урядових коаліцій на національному чи регіональному рівнях, а також формують впливові групи в Європейському парламенті. У цьому сенсі 2012–2021 роки можна інтерпретувати як хвилю електорального піднесення та поступової мейнстримізації праворадикальних партій, яка створила основу для посилення їхнього впливу у 2022–2024 роках.

У попередніх розділах роботи було окреслено теоретичні підходи до аналізу праворадикальних і популістських радикально-правих партій, а також розглянуто ідеологічні профілі та елементи популістської риторики ключових акторів – AfD у Німеччині, Rassemblement National у Франції, «Права і справедливості» у Польщі та VOX в Іспанії. У центрі уваги були, зокрема, поєднання «тонкоцентричного» популізму з нативізмом та авторитарними акцентами, цивілізаційні інтерпретації політики ідентичності, а також питання трансформації мейнстримного консерватизму. На цьому тлі нинішній розділ переходить від теоретичної та концептуальної рамки до систематичного огляду електоральної динаміки праворадикальних партій у різних сегментах виборчого процесу.

Завданням розділу є, по-перше, простежити загальну динаміку підтримки праворадикальних партій у Європі у 2012–2021 роках, зважаючи на регіональні відмінності між Західною, Північною, Централью-Східною та Південною Європою. По-друге, показати, як саме локальний та регіональний рівень став «лабораторією» мейнстримізації, де праворадикальні сили вперше здобували представництво в органах влади, входили до коаліцій та випробовували нові риторичні й політичні стратегії. По-третє, проаналізувати участь

праворадикальних партій у національних парламентських та президентських виборах, а також у виборах до Європейського парламенту, демонструючи, яким чином вони перетворилися з маргінальних на системних гравців.

Особлива увага приділяється чотирьом партіям, що є центральними для всієї роботи: AfD, Rassemblement National, «Право і справедливість» та VOX. Вони розглядаються як кейси, що репрезентують різні типи інституціоналізації праворадикального популізму: від «запізнілого» німецького випадку до французької довготривалої еволюції FN/RN, від польського та угорського варіантів «урядового» популізму до іспанського сценарію швидкого прориву нової партії у вже фрагментоване партійне поле. Паралельно залучаються референтні приклади інших праворадикальних сил (FPÖ, Lega, Fratelli d'Italia, PVV, Sweden Democrats тощо), які дозволяють окреслити ширшу європейську конфігурацію.

Методологічно розділ спирається на порівняльний аналіз офіційних виборчих результатів, даних національних виборчих комісій та Європейського парламенту, а також на синтез наявних емпіричних досліджень електоральної динаміки праворадикальних партій і змін у партійних системах. Такий підхід дає змогу, з одного боку, відтворити картину загальноєвропейських трендів, а з іншого – показати, як конкретні національні контексти (структура розколів, історична пам'ять, роль релігії, інституційні особливості) модифікують траєкторії AfD, RN, PiS, VOX та інших акторів.

У підсумку цей розділ виконує подвійну функцію. З одного боку, він демонструє, що до початку 2020-х років праворадикальні партії вже стали невід'ємною частиною європейських партійних систем, отримуючи стабільні фракції, урядові посади або статус впливових опозиційних сил. З іншого боку, розділ створює емпіричне тло для подальшого аналізу періоду 2022–2024 років, коли на електоральну динаміку праворадикальних партій накладаються нові фактори – війна Росії проти України, посилення геополітичної нестабільності, нові міграційні хвилі та загострення дискусій про майбутнє європейської інтеграції.

Загальна динаміка підтримки праворадикальних партій у Європі (2012–2021)

Період 2012–2021 років у європейській політиці доцільно розглядати як етап консолідації та нормалізації праворадикальних партій, які з «периферійних» і «протестних» поступово перетворюються на стабільних гравців партійних систем. У термінах Каса Мудде, йдеться про подальший розвиток «четвертої хвилі» післявоєнної крайньої правиці, коли популістські радикально-праві партії (PRR) переходять від маргінальності до участі у формуванні порядку денного і, в низці випадків, до урядового статусу.

У цьому підрозділі розглядається загальна динаміка підтримки праворадикальних партій у Європі з 2012 по 2021 рік, з акцентом на:

- періодизації хвилі їхнього електорального зростання;
- регіональних відмінностях між Західною, Північною, Центрально-Східною та Південною Європою;
- ключових структурних факторах (економічна криза, міграція, «культурний беклаш»);
- взаємозв'язку між національними, локальними та виборами до Європарламенту.

Більшість досліджень радикальної правиці вказують на те, що її піднесення не є одномоментним «вибухом», а радше результатом довгої кумуляції факторів попиту й пропозиції. Класичне пан європейське дослідження Мудде про популістські радикально-праві партії фіксувало вже на середину 2000-х їхню присутність у більшості західноєвропейських демократій, але також наголошувало на значній варіативності успіхів та інституційної вкоріненості. Оновлені огляди, зокрема стаття Матіаса Мюйса й Тіма Іммерзеєла про «причини та наслідки зростання PRR», узагальнюють цю літературу і пропонують дивитися на зростання праворадикальних партій як на процес, що розгортається у кількох

фазах, залежно від змін у структурі розколів, економічних шоках та стратегіях мейнстримних партій.

Для періоду 2012–2021 рр. доцільно виділити щонайменше чотири підфази:

2012–2014: посткризове накопичення потенціалу. Після фінансової кризи 2008–2009 рр. та «кризи єврозони» праворадикальні партії в низці країн уже досягли помітних результатів (FN у Франції, PVV у Нідерландах, DF у Данії, FPÖ в Австрії), але їхній вплив ще сприймається як частково периферійний. На цьому етапі ключову роль відіграють фактори економічної незадоволеності, відчуття загрози соціальному статусу, а також реакція на політику жорсткої економії. Огляд Мюїса й Іммерзеєла показує, що саме комбінація економічних і культурних факторів (зокрема міграції) створює стійкий попит на PRR.

2015–2017: «міграційна криза» як каталізатор. Події 2015 року, пов'язані з масовим притоком біженців до ЄС, радикально підвищили політичну центральність тем міграції, кордонів, безпеки та «культурної сумісності». У низці країн це стало поворотним моментом, коли праворадикальні партії почали суттєво збільшувати свою підтримку, а мейнстримні праві – зміщуватися праворуч у міграційній політиці, частково легітимізуючи дискурс PRR. Аналіз Norris & Inglehart у книжці *Cultural Backlash* показує, що міграційні та ціннісні конфлікти накладаються на триваліший «cultural backlash» – реакцію частини виборців на ліберальні зміни в питаннях гендеру, сексуальності й мультикультуралізму.

2018–2019: консолідація та вибори до Європейського парламенту 2019 року. Кінець десятиліття позначений переходом від «сплесків» підтримки до відносно стабільного представництва PRR на національному рівні (AfD у Бундестазі, PiS як урядова партія, зміцнення RN, прорив VOX), а також суттєвим посиленням їх присутності в Європарламенті після виборів 2019 року. Огляд офіційних результатів ЄП фіксує значне зростання фракцій ID і ECR, у яких концентрується велика частина праворадикальних і євроскептичних сил.

2020–2021: пандемія COVID-19 і переформатування порядку денного. Виборчі

цикли 2020–2021 років проходять уже в умовах пандемічної кризи. Частина праворадикальних партій намагається адаптувати свою риторику до нових умов, поєднуючи критику «неефективних» урядових заходів із темами суверенітету, недовіри до «глобальних еліт» та міжнародних організацій. Проте пандемія не приводить автоматично до ще одного стрибка підтримки; радше йдеться про те, що PRR зберігають раніше здобуті позиції та тестують нові рамки (анти-локдаун, скепсис щодо вакцин, критика «санітарної диктатури») у поєднанні з уже усталеним націоналістичним і антиімміграційним дискурсами.

Відповідно, період 2012–2021 років характеризується не стільки «раптовою появою» праворадикальних партій, скільки переходом від накопичення потенціалу до їх інституційної консолідації, причому міграційна криза 2015 року та вибори до Європарламенту 2019 року виступають ключовими «вузловими моментами» цієї динаміки.

Регіональні відмінності: Західна, Північна, Центральна-Східна та Південна Європа

Попри загальну хвилю посилення праворадикальних партій, її прояви в різних регіонах Європи суттєво відрізняються. Уже класичні роботи Мудде наголошують, що PRR слід аналізувати не лише як єдиний «партійний сімейний» феномен, а й у контексті конкретних національних історій, інституційних структур і розколів. Дослідження Мюїса й Іммерзеела (Muis, Immerzeel, 2017), а також оглядові праці Norris & Inglehart дають підстави стверджувати, що інтенсивність і траєкторія зростання PRR значною мірою залежать від того, які саме розколи (клас, релігія, центр–периферія, міграція, «культурний лібералізм – традиціоналізм») структурують партійну конкуренцію. У Західній Європі (Франція, Нідерланди, Австрія, Бельгія, частково Німеччина) праворадикальні партії мають тривалішу історію. FN/RN, FPÖ, PVV, Vlaams Belang та інші фігурують у виборчій статистиці з 1980–1990-х років. У 2012–2021 рр. основні процеси тут пов’язані не стільки з «появою» PRR, скільки із **закріпленням їх популярності на рівні 15–25 % голосів** у ключових циклах (президентські

вибори у Франції 2012, 2017; парламентські в Австрії; вибори в Нідерландах); **переформатуванням і модернізацією брендів** (FN → RN), спробами зміщення акцентів від «антисистемності» до образу «патріотичної, але відповідальної» сили; **адаптацією до нових культурних конфліктів**, пов'язаних із міграцією, ісламом, питаннями безпеки й тероризму.

У північних країнах (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія) праворадикальні або «правопопулістські» партії, як правило, інституціоналізувалися ще до 2010-х (Danish People's Party, Progress Party, True Finns/Perussuomalaiset). Дослідження показують, що в цьому регіоні PRR часто поєднують антимиграційний дискурс із захистом «держави загального добробуту для своїх» – своєрідний «welfare chauvinism», коли соціальна держава підтримується, але прив'язується до етнонаціональних критеріїв. У 2012–2021 рр. у Північній Європі головна тенденція – перехід PRR від протестного статусу до участі в урядах або формальних домовленостях про підтримку. Danish People's Party у Данії, True Finns/Perussuomalaiset у Фінляндії, правопопулістські сили в Норвегії й Швеції демонструють, що праворадикальний дискурс стає інтегрованим у політичний мейнстрим, а не лише «антисистемним» викликом. При цьому виборча підтримка коливається, але рівень «нормалізації» у вигляді урядової участі є вищим, ніж у низці західноєвропейських демократій.

У країнах ЦСЄ динаміка праворадикальних партій має свою специфіку. Частина з них (на кшталт Jobbik в Угорщині чи «Конфедерації» в Польщі) ближча до класичних PRR за Мудде, з виразним нативістським і антиелітарним дискурсом. Водночас ключову роль у регіоні відіграють партії, які поєднують правоконсервативну ідентичність і популістський стиль, але при цьому стають **самими партіями влади** – Fidesz в Угорщині та PiS у Польщі.

Аналіз Счерб'яка щодо польських виборів 2015 та 2019 років показує, що PiS, використовуючи поєднання соціально-орієнтованої економічної політики, націоналізму, консервативних цінностей і конфронтації з «ліберальними елітами» ЄС, змогла не лише здобути владу, а й утримувати її протягом кількох циклів.

(Szczerbak, 2019). Подібним чином Fidesz описується як приклад «патерналістського популізму», який зливає воедино партію влади та праворадикальний дискурс, розмиваючи межу між мейнстримом і радикальними правими.

Нарешті, Південна Європа (Італія, Іспанія, Греція, Португалія) довгий час розглядалася як регіон, де праворадикальні партії мають обмежений успіх або залишаються маргінальними, хоча італійський випадок (Lega Nord/Ліга) тут є винятком. Саме в 2010-х роках ситуація змінюється. В Італії Ліга під проводом Маттео Сальвіні відходить від регіоналістських гасел і перетворюється на загальнонаціональну радикально-праву силу, а Fratelli d'Italia зростає як носій націонал-консервативного і постфашистського спадку.

В Іспанії до 2018 року країна залишалася «винятком» без успішної праворадикальної партії на загальнонаціональному рівні, попри наявність попиту. Лише з проривом VOX в Андалусії 2018 року й загальнонаціональними виборами 2019 року ця «винятковість» завершується. VOX стає символом пізньої, але дуже інтенсивної хвилі праворадикальної мобілізації на Піренеях, де каталонська криза, конфлікт навколо історичної пам'яті та культурні питання (гендер, ЛГБТ, фемінізм) зливаються в єдиний популістсько-націоналістичний наратив (Rama et al. 2021)

Таким чином, загальна динаміка 2012–2021 рр. поєднує тривалу присутність PRR у Західній і Північній Європі, інституціоналізацію «урядового популізму» в ЦСЄ та пізню, але швидко мобілізацію в Південній Європі, де VOX, італійська Ліга та FdI стають ключовими акторами.

Структурні драйвери зростання підтримки: економіка, міграція, «cultural backlash»

Пояснення електоральної динаміки PRR у 2012–2021 рр. неможливе без аналізу структурних факторів попиту. Огляд Мюїса й Іммерзеєла групує ці фактори у три

великі блоки: економічні зміни, політичне невдоволення та культурно-ціннісний конфлікт.

По-перше, **економічний вимір**. Наслідки фінансової кризи та політики жорсткої економії особливо відчутні для нижчих і частини середніх класів, для регіонів, що переживають деіндустріалізацію та занепад традиційних форм зайнятості.

Дослідження Етвелла й Гудвіна в *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy* показує, що відчуття економічної «забутості» й занепаду має тісний зв'язок з підтримкою правопопулістських сил, але працює воно переважно в зв'язці з культурними й статусними страхами (Eatwell, Goodwin 2018).

По-друге, **міграція та етнокультурне різноманіття**. Після 2015 року міграційний питання стає центральним у політичних дебатах. Norris та Inglehart трактують це як прояв ширшого «культурного беклашу»: частина суспільства, насамперед старші, менш освічені, більш релігійні виборці, сприймають мультикультурну, космополітичну трансформацію як загрозу власному стилю життя та культурній ідентичності. Праворадикальні партії пропонують просту рамку: міграція = загроза безпеці, добробуту, «нашій» культурі; еліти = ті, хто нав'язує «відкриті кордони» та «політику мультикультуралізму» всупереч волі «народу» (Norris, Inglehart 2019)

По-третє, **ціннісний розкол і статусна політика**. Робота Гідрона й Голла про «політику статусу» показує, що підтримка PRR часто пов'язана не стільки з абсолютним рівнем доходу, скільки з відчуттям відносного статусного зниження – коли групи, які традиційно вважали себе «ядром нації», відчувають, що втрачають символічну й політичну центральність. Цей вимір особливо важливий для пояснення підтримки AfD у східних землях Німеччини, RN у деіндустріалізованих регіонах Франції, VOX у контексті територіальної та культурної поляризації Іспанії, а також PiS у Польщі як партії, що апелює до «провінційної», релігійно консервативної більшості проти «ліберальних міст» і «космополітичних еліт» (Gidron, Hall 2017)

Загалом емпіричні дослідження демонструють, що зростання підтримки PRR у 2012–2021 рр. є результатом **накладання** економічних, міграційних та культурних чинників, а не наслідком лише одного з них. При цьому, як підкреслює Мюїс зі співавтором, інституційні та «пропозиційні» фактори – послаблення традиційних партій, фрагментація партійних систем, стратегія мейнстримних правих – визначають, чи буде цей попит конвертований у стійку електоральну підтримку PRR.

У 2012–2021 рр. мала місце низка виборів, які стали маркерами переходу праворадикальних партій від «епізодичних» успіхів до структурної присутності.

На **національному рівні** ключовими є:

- результати AfD у Німеччині (вхід до Бундестагу 2017 року й подальше закріплення, особливо на Сході);
- стабільно високі показники FN/RN у президентських виборах 2012 і 2017 років, а також парламентських кампаніях;
- перемога PiS у Польщі в 2015 році і підтвердження мандату 2019 року;
- прорив VOX в Іспанії у 2019 році з виходом на третє місце на виборах.

На **наднаціональному рівні** особливе значення мають вибори до Європарламенту. Дослідження Віктора Маттеуса де Сантани Сантоса про вибори 2014 та 2019 років підтверджує тезу «другорядності» європейських виборів, на яких опозиційні й радикальні партії, включно з праворадикальними, зазвичай виступають краще, ніж на національних. Водночас пов'язаний із Європарламентом звіт ЄС за підсумками виборів 2019 року фіксує не лише зростання частки PRR, але й збільшення кількості національних партій, представлених у фракціях ID та ECR (Santos, 2021)

Це означає, що 2014 рік став першою хвилею масштабного виходу PRR на рівень Європарламенту, а 2019 рік – фазою консолідації, коли праворадикальні сили вже не просто «шокують» результатами, а закріплюються у наднаціональних групах і стають звичним елементом європейської політики.

Пандемія COVID-19 і пов'язана з нею соціально-економічна криза створили новий контекст для PRR. Частина дослідників припускала, що криза довіри до урядів і міжнародних організацій може стати каталізатором нового стрибка підтримки правопопулістських сил. Однак попередні аналізи показують більш неоднозначну картину.

З одного боку, праворадикальні партії спробували використати пандемію для посилення власних наративів:

- критикували «неефективність» і корумпованість еліт;
- ставили під сумнів рішення щодо локдаунів та обмежень;
- пов'язували пандемію з темами глобалізації, «відкритих кордонів», ролі Китаю, ВООЗ тощо;
- іноді підтримували антивакцинаторські й конспіративні наративи.

З іншого боку, в умовах екзистенційної кризи частина виборців віддавала перевагу стабільності й компетентності, що посилювало позиції урядових партій незалежно від їх ідеологічного профілю. У низці країн PRR тимчасово втратили частину підтримки, оскільки їхня критика обмежувальних заходів сприймалася як безвідповідальна.

Підсумовуючи, можна сказати, що пандемія не зламала тенденцію мейнстримізації PRR, але й не привела до нового якісного стрибка. Швидше, вона стала періодом «випробовування» нових фреймворків (критика правлячих еліт в умовах кризи охорони здоров'я) та адаптації до нового набору політичних наративів, які у подальшому, вже після 2021 року, частково інтегрувались у ширший репертуар правопопулістських риторик.

Отже, загальна динаміка підтримки праворадикальних партій у Європі в 2012–2021 роках демонструє кілька ключових трендів, важливих для подальшого аналізу періоду 2022–2024 років.

PRR перейшли від стану «епізодичного прориву» до **структурної присутності** в більшості європейських партійних систем. У низці країн (Австрія, Данія, Нідерланди, Франція) вони стали стабільними гравцями ще раніше, але саме в 2010-х цей статус закріплюється та поширюється на нові країни, де раніше

По-друге, хвиля 2012–2021 рр. має **європейсько-наднаціональний вимір** – завдяки виборам до Європарламенту 2014 та 2019 років, формуванню праворадикальних груп і зростанню видимості PRR на рівні інституцій ЄС. Це сприяє подальшій мейнстримізації, адже присутність у ЄП надає доступ до ресурсів, легітимності й майданчику для транснаціональної координації.

По-третє, структурні драйвери зростання підтримки PRR – економічна незахищеність, статусна тривога, міграція та культурний конфлікт – не зникають наприкінці 2010-х. Навпаки, вони доповнюються новими викликами (пандемія, геополітична нестабільність), що створює потенціал для подальшої політичної мобілізації. Norris & Inglehart, а також Eatwell & Goodwin наголошують, що правопопулістська хвиля є симптомом глибшого «культурного беклашу» й кризи довіри до ліберально-демократичних еліт, а отже, вона не є суто тимчасовою реакцією на окрему подію, як-от міграційна криза 2015 року.

По-четверте, 2012–2021 роки – це також період **поступової ерозії «санітарних кордонів»** та «нормалізації» праворадикальних партій через участь у коаліціях, урядах, регіональних адміністраціях, комітетах ЄП тощо. Саме цей процес мейнстримізації, добре описаний у «The Far Right Today» Мудде (Mudde, 2019), створює той фон, на якому у 2022–2024 роках праворадикальні партії входять у нову фазу розвитку – вже як усталені актори, здатні впливати на реакцію Європи на війну Росії проти України, нові міграційні виклики та дебати про трансформацію ЄС.

РОЗДІЛ 4.

Період 2022–2024 років означив якісно новий етап розвитку європейських електоральних процесів і створив специфічний контекст для функціонування праворадикальних партій. На відміну від попередньої декади, яку в роботі було проаналізовано як хвилю поступової мейнстримізації праворадикальних акторів у межах «нормальної» кризи ліберальної демократії (економічна стагнація, міграційні виклики, «культурний беклаш»), новий період формується під впливом кількох взаємопов'язаних потрясінь. Насамперед ідеться про повномасштабну війну Росії проти України, що розпочалася у лютому 2022 року, її наслідки для безпекової архітектури Європи, енергетичної й інфляційної кризи, а також про політичні ефекти пандемії COVID-19, яка лише частково відступила у політичну «тінь». На цей фон накладаються нові міграційні хвилі, загострення дискусій про суверенітет ЄС, подальша поляризація довкола кліматичної та соціальної політики.

У таких умовах праворадикальні партії постають не просто як «довготривала хвиля» протесту, а як перевірений політичний ресурс, до якого апелює частина виборців, шукаючи відповіді на безпекові, економічні й ідентифікаційні питання. Якщо у 2012–2021 роках головним питанням було те, як ці партії входять у партійні системи, здобувають представництво й коаліційний потенціал, то у 2022–2024 роках у центрі уваги опиняється інше: наскільки стійкою виявляється ця інституційна присутність у ситуації війни й множинних криз, наскільки змінюються дискурси та стратегії праворадикальних сил, і чи спроможні вони конвертувати накопичений капітал у нові електоральні прориви.

Особливістю цього періоду є те, що він поєднує структурну спадковість попередньої хвилі мейнстримізації та новизну контексту, який безпосередньо випробовує межі популістських стратегій радикальних правих. Війна Росії проти України стала тестом на зовнішньополітичну позиційність: партії, що раніше

демонстрували проросійські симпатії або скепсис щодо санкційної політики, були змушені переглядати свою риторику, балансувати між традиційним антизахідним чи євроскептичним дискурсом та суспільною підтримкою України й проатлантичного курсу значної частини електорату. Для інших акторів війна стала приводом для посилення цивілізаційного популізму, в якому протиставлення «істинної Європи» та «ліберальних еліт» поєднується з риторикою про захист «християнської цивілізації» від Росії, ісламського тероризму, міграції й «ліберально-космополітичних» проектів у межах ЄС.

Другим виміром нової кон'юнктури є соціально-економічний контекст – різке зростання цін на енергоносії, інфляційний тиск, відчутне погіршення добробуту домогосподарств унаслідок енергетичної кризи та порушень глобальних ланцюгів постачання. Для праворадикальних партій це створює одночасно ризики й можливості. З одного боку, вони отримують підґрунтя для посилення антиелітарної риторики, звинувачуючи «брюссельську бюрократію», національні уряди й «зелений» порядок денний у зростанні вартості життя. З іншого боку, частина електорату в умовах невизначеності звертається до партій, які символізують стабільність і компетентне управління, що може тимчасово посилювати позиції урядових або поміркованіших сил. Таким чином, період 2022–2024 рр. стає своєрідною «стрес-перевіркою» здатності праворадикальних партій пропонувати переконливі соціально-економічні альтернативи, не обмежуючись лише культурним і міграційним виміром.

Третім, не менш важливим елементом є подальша еволюція європейської інтеграції та дискусій про майбутнє ЄС. Рішення, пов'язані з безпековою солідарністю, підтримкою України, реформою енергетичних ринків, перерозподілом ресурсів, питаннями верховенства права, знову виносять на передній план старі суперечки щодо суверенітету, «диктату Брюсселя», «подвійних стандартів» до держав-членів. Для праворадикальних партій це відкриває простір для оновлених форм євроскепсису – від радикальних сценаріїв виходу з ЄС або єврозони (які після Brexit значною мірою дискредитовані) до

більш тонких вимог «реформувати ЄС», «повернути компетенції національним парламентам» або «захистити національні конституційні ідентичності».

У цьому контексті розділ 4 зосереджується на чотирьох ключових країнах – Німеччині, Польщі, Франції та Іспанії. Саме вони були предметом детального аналізу в попередніх розділах роботи: через призму AfD, Rassemblement National (RN), «Права і справедливості» (PiS) та VOX було розглянуто ідеологічні профілі цих партій, еволюцію їхніх популістських стратегій, взаємодію з мейнстримним консерватизмом, логіку мейнстримізації на локальному, національному й наднаціональному рівнях у період до 2021 року. Завдання цього розділу – не повторювати вже описані етапи становлення та інституційного вкорінення, а показати, як ці раніше сформовані траєкторії проявляються у нових виборчих циклах 2022–2024 років і яким чином змінюється роль праворадикальних сил у багаторівневій електоральній політиці.

По-перше, здійснити кількісний аналіз результатів праворадикальних партій на локальних, регіональних, національних і європейських виборах у Німеччині, Польщі, Франції та Іспанії у 2022–2024 роках. Йдеться про систематизацію даних щодо частки голосів, кількості мандатів, зміни підтримки порівняно з попередніми виборами, а також про фіксацію нових рівнів інституційної присутності (вхід до уряду, збереження чи втрату коаліційного потенціалу, посилення позицій в опозиції). Таке зіставлення дозволяє оцінити, чи є цей період етапом подальшого зростання, стабілізації або часткового відкату електоральних успіхів праворадикальної сім'ї.

По-друге, розділ має на меті якісно проаналізувати зміну риторики та стратегій праворадикальних партій у новому контексті. Важливо простежити, як AfD, RN, PiS та VOX інтерпретують війну проти України, питання санкцій, енергетичної безпеки, оборонної політики, нових міграційних потоків та внутрішньої соціальної напруги. Окремий інтерес становить те, як трансформується їхній популістський дискурс: чи посилюються мотиви цивілізаційного протиставлення «Заходу» та його «ворогів», «народу» й «космополітичних еліт», «національних

держав» і «ЄС», чи, навпаки, відбувається часткова модерація позицій заради розширення електоральної бази й коаліційної привабливості. Саме в цей період стає особливо помітним, чи здатні праворадикальні партії інтегрувати зовнішньополітичні та безпекові питання в свою звичну рамку «захисту народу», чи їхні спроби виглядають суперечливими й несталими.

По-третє, розділ спрямований на те, щоб у порівняльній перспективі оцінити, як вибори 2022–2024 років впливають на конфігурацію партійної конкуренції та мейнстримізацію праворадикальних сил у чотирьох аналізованих країнах. У Німеччині йдеться насамперед про поглиблення східно-західного розколу й дилему для мейнстримних партій щодо майбутнього «санітарного кордону» навколо AfD. У Польщі – про трансформацію PiS із правлячої сили в опозиційну та про те, наскільки цей перехід змінює її популістсько-консервативну стратегію. У Франції – про закріплення RN як головної опозиційної сили праворуч від центру й потенційного претендента на владу під час майбутніх виборів. В Іспанії – про еволюцію VOX на тлі коаліцій із правим центром на регіональному рівні й зміни її ваги в партійній системі.

4.1. Німеччина: AfD у багаторівневому виборчому циклі 2022–2024 рр.

У 2022–2024 рр. партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) увійшла в нову фазу розвитку, у якій поєдналися дві тенденції: з одного боку, просторове закріплення на східнонімецькому рівні та поступове проникнення до муніципального рівня; з іншого – перетворення на одного з ключових акторів у загальнонаціональній конкуренції, включно з виборами до Європейського парламенту. У багаторівневій перспективі це означає, що AfD більше не може розглядатися лише як «протестна партія», прив'язана до одного рівня влади: вона формує стабільні осередки підтримки та впливає на конфігурацію партійної системи одночасно на земельному, місцевому й європейському рівнях (Deschouwer, 2006; Debus, 2008; Lago, 2009).

Для аналізу цього періоду важливо виходити з двох припущень, сформульованих у літературі про багаторівневі партійні системи. По-перше, партії у федеративних державах адаптують стратегії до різних «арен» конкуренції, де теми, коаліційні формати й образ партії можуть істотно відрізнятись (Deschouwer, 2006). По-друге, регіональні та муніципальні вибори можуть ставати «лабораторіями» нових стратегій та сигналів для загальнонаціональної політики, зокрема щодо ставлення до праворадикальних партій (Jeffery, 2010; Schakel, 2012).

У випадку AfD це проявляється в тому, що прориви на місцевому та земельному рівнях випереджають – або підсилюють – зростання підтримки в національних опитуваннях, а європейський рівень стає додатковим ресурсом легітимації, але одночасно й каналом для скандалів, які обмежують потенціал нормалізації.

Після федеральних виборів 2021 р., коли AfD отримала 10,3 % голосів і зберегла статус опозиційної сили, 2022 рік став тестом для її мобілізаційного потенціалу в «західних» землях. За підсумками виборів у Саарланді, Шлезвіг-Гольштайні, Північному Рейн-Вестфалії та Нижній Саксонії AfD не досягла проривних результатів, але підтвердила здатність стабільно долати бар'єр у частині регіонів. Так, у Саарланді AfD здобула 5,7 % голосів і зберегла три мандати у ландтазі (2022 Saarland state election, 2022).

Водночас у Шлезвіг-Гольштайні партія не подолати 5-відсотковий бар'єр і втратила представленість у ландтазі, що було інтерпретовано як симптом структурної слабкості AfD на півночі та заході країни (Angenendt, 2023).

Аналогічно на виборах у Північному Рейн-Вестфалії у травні 2022 р. партія отримала близько 5,4 % голосів, що забезпечило мінімальне представництво, але не відповідало зростанню її підтримки в загальнонаціональних опитуваннях (Germany, North Rhine-Westphalia, 2022). Таким чином, перший рік нового циклу показав: AfD залишається маргінальним актором у більшості західних земель, тоді як її потенціал протестної мобілізації починає концентруватися у східних регіонах і на національному рівні.

У 2023 р. фокус змістився на вибори у великих і політично важливих землях — Берліні (повторні вибори до Палати депутатів), Бремені, Баварії та Гессені. Повторні вибори в Берліні в лютому 2023 р. засвідчили зміцнення позицій AfD, яка покращила результат і стала однією з головних опозиційних сил, хоча й залишилася далеко від статусу «формувача уряду». Для дослідження праворадикальних партій важливі два моменти.

По-перше, у Берліні AfD переважно конкурує не з CDU, а з лівими та «зеленими» силами за протестний електорат у периферійних районах та у середовищі соціально вразливих груп. Це підтверджує тезу про те, що праворадикальний популізм у великих містах може експлуатувати не лише антимиграційні, а й соціально-економічні образи та недовіру до «столичного істеблішменту», сформованого традиційними та новими ліволіберальними партіями (Arzheimer, 2018; Mudde, 2019).

По-друге, земельні вибори в Баварії та Гессені у жовтні 2023 р. продемонстрували, що AfD здатна до поступового розширення підтримки в економічно успішних, але політично фрагментованих західних землях. У Баварії партія набрала близько 14,6 % голосів, у Гессені — 18,4 %, ставши другою або третьою силою залежно від округу (Bavarian state election, 2023; Hessian state election, 2023). Ці результати варто інтерпретувати не як «нормалізацію» AfD у західнонімецькому політичному мейнстрімі, а як індикатор поглиблення загальнонаціонального кризового сприйняття «світлофornoї» коаліції, яке частина виборців трансформує у голос за праворадикальну опозицію (Angenendt, 2024; OSW, 2023).

Кульмінацією східнонімецького зміцнення AfD стали вибори у Саксонії та Тюрингії у вересні 2024 р. У Тюрингії AfD під керівництвом Бйорна Гьокке здобула приблизно 32 % голосів і стала найсильнішою партією, випередивши як CDU, так і нове «Бундніс Сахра Вагенкнехт» (BSW) (2024 Thuringian state election, 2024). У Саксонії партія отримала близько 30,6 % голосів і також посіла перше місце, хоча формування уряду залишилося за коаліцією традиційних

партій, які зберігають «санітарний кордон» щодо AfD (2024 Saxony state election, 2024).

Ці результати засвідчують дві ключові особливості багаторівневої конкурентної позиції AfD. З одного боку, у східних землях партія перетворюється на «перший вибір» значної частини електорату, вкорінюючись у регіональних партійних системах і створюючи системну загрозу традиційним коаліційним формату (Schakel, 2012). З іншого – у західних землях її роль залишається радше роллю «потужної опозиції», яка впливає на порядок денний, але не наближається до участі в урядах через коаліційну ізоляцію.

Опитування громадської думки підтверджують цю асиметрію. За даними ARD-DeutschlandTrend та інших загальнонаціональних опитувань, упродовж 2023 р. підтримка AfD зростає до 18–20 %, а в грудні 2023 р. досягла рекордних 23 % (Reuters, 19.12.2023). Дані WSI Labour Force Panel демонструють, що у липні 2023 р. близько 36 % респондентів у Східній Німеччині й 21 % у Західній заявляли про готовність голосувати за AfD (WSI Report №92e, 2023). Це дозволяє говорити про «територіалізацію» підтримки праворадикального популізму, коли східні землі стають ядром електоральної сили, а західні – полем поступової експансії.

Ще один вимір багаторівневого циклу – посилення позицій AfD на муніципальному рівні. Саме локальні вибори часто розглядаються як «друга» або «третьорядна» арена, де виборці дозволяють собі більш ризикові вибіркові експерименти, а партії – тестують нові формати кооперації (Hough, Jeffery, 2006; Van Houten, 2009).

У червні 2023 р. кандидат AfD Роберт Зессельманн переміг на виборах ландрату району Зоннеберг у Тюрингії, отримавши 52,8 % голосів у другому турі. Це стало першим випадком, коли представник AfD очолив районний рівень управління в Німеччині; подію було широко інтерпретовано як «прорив у локальне врядування» (Reuters, 26.06.2023; InfoMigrants, 27.06.2023).

Для аналізу праворадикального популізму ця подія має кілька вимірів. По-перше, вона засвідчила, що частина електорату готова довірити AfD не лише роль «голосу протесту», а й відповідальність за конкретні адміністративні рішення на рівні району. По-друге, успіх у Зоннеберзі став потужним символічним сигналом для всіх східних земель, підтверджуючи тезу про «нову нормальність», у якій AfD більше не обмежена парламентською опозицією.

Подальший розвиток подій підтвердив цю логіку. У низці міст Східної Німеччини AfD досягла високих результатів або перемогла на посадах бургомістрів, а також посилила присутність у муніципальних радах. Аналіз локального рівня показує, що теми міграції, безпеки, енергетичної політики та «соціальної справедливості» у риторикі AfD адаптуються до конкретних місцевих контекстів – від закриття шкіл і лікарень до податкового навантаження на малий бізнес. Таким чином, багаторівнева організація партії дозволяє їй комбінувати загальнонаціональні «мета-наративи» (антиелітність, критика санкцій проти Росії, скепсис щодо кліматичної політики) з локальними сюжетами, що посилює її вкорінення в окремих громадах (Herburn, 2014).

Особливу увагу в контексті нормалізації слід звернути на реакцію інших партій. На федеральному рівні зберігається «Brandmauer» – консенсус щодо відмови від коаліцій із AfD. Однак на місцевому рівні з'являються епізоди ситуативної співпраці з фракціями AfD у муніципальних радах, наприклад, при ухваленні бюджетів або кадрових рішень, які формально не оформлені як коаліції, але де-факто руйнують символічну ізоляцію. У науковій літературі це описується як процес «повзучої нормалізації», коли праворадикальні партії, залишаючись «токсичними» на верхньому рівні, стають дедалі більш прийнятними як елемент місцевої політичної рутини (Heinisch, Mazzoleni, 2016).

Локальний рівень також важливий як ресурс кадрової рекрутації. Муніципальні мандати створюють для AfD резерв кадрів, які можуть у перспективі переходити на земельний та федеральний рівні, що посилює багаторівневу структурну присутність партії. У випадку AfD це має подвійний ефект: з одного боку,

виникає прошарок політиків із досвідом управління; з іншого – зберігається високий ризик радикалізації, адже саме в східних муніципалітетах, де AfD найсильніша, підтримка радикальних крил і етнонаціоналістичної риторики є найбільшою (Arzheimer, 2021).

Європейський рівень став важливим елементом багаторівневої стратегії AfD ще з початку існування партії; однак саме у 2024 р. він наочно продемонстрував амбівалентність її позиції між успішною мобілізацією та серйозними репутаційними втратами.

На виборах до Європейського парламенту в червні 2024 р. AfD отримала 15,9 % голосів і 15 мандатів, поліпшивши свій результат порівняно з 2019 р., коли вона здобула 11 % (Official results of the 2024 European Parliament election in Germany, 2024). Як показує просторовий аналіз, партія стала першою силою в усіх п'яти східнонімецьких землях, де подекуди перевищувала 30 % (Welt, 2024). У західних землях AfD залишилася другою або третьою силою, тоді як національний результат закріпив її статус головної антисистемної праворадикальної партії Німеччини.

Водночас саме в європейському контексті у 2024 р. розгорнулися скандали, які частково нівелювали ефект електорального успіху. Ключовою фігурою став Максиміліан Крах – провідний кандидат AfD на виборах до Європарламенту. У квітні 2024 р. було заарештовано його помічника за підозрою у шпигунстві на користь Китаю (The Guardian, 23.04.2024; Euractiv, 23.04.2024). Пізніше європейські та національні слідчі структури розширили розслідування, що стосувалося можливих зв'язків Краха з російськими та китайськими структурами, і це викликало різку критику як у Німеччині, так і в інституціях ЄС (The Moscow Times, 29.05.2024).

Унаслідок цих скандалів фракція Identity and Democracy (ID), до якої належала AfD у Європарламенті, ухвалила рішення про виключення німецької делегації зі своїх лав у травні 2024 р. (The Moscow Times, 29.05.2024). Для AfD це означало

суттєву втрату інституційних ресурсів та символічного статусу в європейській праворадикальній мережі, що, у свою чергу, обмежує її спроможність конвертувати національний електоральний успіх у вплив на наднаціональне праворадикальне поле.

З позиції дослідження праворадикальних партій важливі три аспекти. По-перше, скандали довкола Краха підтверджують тезу про те, що частина праворадикальних акторів у Європі має тісні взаємозв'язки з авторитарними державами, зокрема Росією та Китаєм, що дедалі більше сприймається як загроза безпеці в умовах війни проти України (Weisskircher, 2025). По-друге, реакція ID і низки інших європейських правопопулістських партій засвідчує, що AfD перебуває «правіше» навіть частини радикальної правиці ЄС, що ускладнює її повну мейнстримізацію на європейському рівні. По-третє, конфлікт між електоральним успіхом та інституційною ізоляцією на рівні ЄС віддзеркалює аналогічну дилему на федеральному рівні, де жодна з традиційних партій не готова до коаліції з AfD.

Контекст повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. став центральним тлом для всього аналізованого періоду. Для AfD це означало можливість політичної диференціації від «світлофорної» коаліції та CDU/CSU через критику санкцій, енергетичної політики та військової підтримки України. Одночасно війна викликала різкі дискусії про зовнішню політику, безпеку та національні інтереси – теми, традиційно чутливі в німецькому політичному дискурсі.

Економічні наслідки енергетичної кризи – різке падіння реальних доходів, зростання цін на енергоносії та загальне ускладнення економічної ситуації – суттєво позначилися на настроях виборців. Аналіз Ізабелли Вебер та Тома Кребса свідчить, що після 2022 р. Німеччина пережила найглибше падіння реальних доходів за кілька десятиліть, що сприяло посиленню підтримки партій, які атакують антикризову політику уряду, зокрема AfD (Weber, Krebs, 2024).

У цьому контексті AfD посилила антисистемну риторику, поєднуючи антисанкційний дискурс із критикою «зеленої» трансформації, яку партія зображає як загрозу промисловості, робочим місцям та «звичайним платникам податків». Коментарі аналітичного центру OSW (Warsaw) підкреслюють, що зростання підтримки AfD у 2023 р. було зумовлене саме поєднанням антиміграційного та антиекологічного дискурсу на тлі кризи вартості життя (OSW, 2023).

Водночас радикалізація риторики – насамперед навколо концепту «реміграції» та ідей масових депортацій мігрантів – викликала безпрецедентну хвилю протестів у 2024 р. Після розслідування журналістської платформи Correctiv, яке оприлюднило інформацію про зустріч у Потсдамі в листопаді 2023 р. за участю представників AfD та крайніх правих активістів, де обговорювалися плани «реміграції» навіть для громадян Німеччини іноземного походження, у січні–лютому 2024 р. по всій країні відбулися масові демонстрації проти правого екстремізму й AfD (Correctiv, 2024; 2024–2025 German anti-extremism protests, 2024).

За оцінками, у протестах взяли участь мільйони людей; їхня географія охоплювала як великі міста, так і середні й малі муніципальні центри. Внаслідок цієї хвилі протестів та посиленої критики у ЗМІ підтримка AfD у загальнонаціональних опитуваннях дещо знизилася, хоча й залишалася на історично високому рівні (Reuters, 23.01.2024).

Цей епізод демонструє ще одну важливу особливість багаторівневого циклу: AfD одночасно виступає бенефіціаром структурних криз (енергетичної, міграційної, довіри до партійного мейнстріму) та об'єктом мобілізації «демократичного табору», який активно використовує вулицю та громадянське суспільство для стримування праворадикальної мейнстримізації. Таким чином, багаторівнева політика в Німеччині в цей період характеризується не лише диференціацією електоральних арен, а й конкуренцією різних форм політичної мобілізації – від виборів до масових протестів.

AfD перетворилася на стабільно присутнього актора на всіх рівнях виборчої конкуренції – від муніципального до європейського. Земельні вибори підтвердили глибоке східнонімецьке вкорінення та поступове зростання підтримки на Заході; локальні вибори продемонстрували можливість завоювання посад у виконавчій владі на рівні районів і міст; вибори до Європарламенту закріпили партію як ключового представника німецького праворадикалізму на рівні ЄС, попри інституційну ізоляцію.

Електоральна динаміка AfD тісно пов'язана з багатовимірною кризою – економічною, енергетичною, міграційною та політичною. Падіння реальних доходів, зростання недовіри до «світлофорної» коаліції та сприйняття кліматичної й міграційної політики як «надто радикальної» створили умови для того, щоб AfD позиціонувала себе як головну опозиційну силу (OSW, 2023; Weber, Krebs, 2024).

Ідеологічна радикалізація – насамперед у вигляді дискурсу «реміграції» та «цивілізаційної» опозиції до ліберально-демократичних еліт ЄС – одночасно зміцнює зв'язок AfD із частиною виборців та робить її токсичною для коаліційної співпраці. Скандали, пов'язані з потенційними зв'язками окремих лідерів AfD із авторитарними режимами, а також розслідування щодо екстремістських планів депортацій, посилюють аргументацію на користь збереження «санітарного кордону».

Масові протести 2024 р. показали, що зростання AfD провокує контрмобілізацію, яка може частково обмежувати її подальший електоральний ріст. Однак ця контрмобілізація не змінює структурних умов, що сприяють праворадикальному популізму: територіальні нерівності, відчуття культурної маргіналізації частини населення, криза довіри до партій традиційного мейнстріму. Відтак AfD залишається системним викликом для німецької демократії та європейської партійної сім'ї праворадикальних партій.

Нарешті, у багаторівневому вимірі кейс AfD демонструє, що праворадикальні популістські партії можуть будувати свій успіх за допомогою різних і частково

автономних осередків, де локальні успіхи (на кшталт Зоннеберга) та регіональні перемоги (Саксонія, Тюрингія) поєднуються з європейським представництвом та високими національними рейтингами. Це означає, що електоральний аналіз праворадикальних партій має враховувати не лише загальнонаціональні показники, а й конфігурацію багаторівневої партійної системи, у якій взаємодіють регіональні, локальні та європейські динаміки (Deschouwer, 2006; Jeffery, 2010; Schakel, 2012).

4.2. Польща: PiS між урядовим популізмом і втратою влади (2022–2024 рр.)

Період 2022–2024 рр. в Польщі позначив собою завершення довготривалої фази «урядового популізму» партії «Право і справедливість» (PiS) та перехід до нового етапу, у якому ця сила поєднує сильне електоральне ядро з втратою контролю над урядом і ключовими інституціями. Якщо попередні роки були часом інституційної трансформації, конфлікту з ЄС та розбудови широких соціальних програм, то після 2022 р. фокус зміщується на межі такої стратегії в умовах війни Росії проти України, високої інфляції, посилення опозиційної координації та використання «плебісцитарних» інструментів, зокрема референдуму, як частини логіки виборчої кампанії (Mudde, 2007; Orenstein, 2020).

У цьому підрозділі аналізується, як PiS намагалась утримати гегемонію за допомогою урядового популізму в нових умовах, як була сконструйована та провалилася стратегія «поляризаційного референдуму», яким чином партія адаптувала риторику після переходу в опозицію, а також що показали місцеві й європейські вибори 2024 р. щодо міцності її електоральної бази. Особливо важливо, що йдеться вже не про становлення PiS як правопопулістського актора (це проаналізовано в попередніх розділах), а про функціонування зрілої популістської правоконсервативної сили в ситуації вичерпання ресурсів урядового контролю.

На початку 2022 р. PiS перебувала при владі вже сьомий рік, спираючись на коаліцію й широкий соціальний пакет, який раніше допомагав пояснювати стійку

популярність партії попри критику за обмеження верховенства права (Szczerbiak, 2017). Програма 500+, підвищення мінімальної зарплати, розширення пільг для сімей і пенсіонерів, сформували матеріальний фундамент для образу PiS як «захисника звичайних поляків» (Orenstein, 2020).

Водночас до 2022 р. стало очевидно, що ключові елементи цієї моделі вступили в фазу втоми. По-перше, конфлікт із інституціями ЄС щодо реформ судової системи та верховенства права призвів до блокування значної частини коштів із фондів ЄС, включно з Фондом відновлення після COVID-19 (Lobina, 2024; Holesch, 2025). Європейська комісія прямо пов'язала доступ до десятків мільярдів євро з виконанням «milestones» у сфері правосуддя. Це обмежувало фінансові можливості уряду підтримувати масштабний соціальний популізм.

По-друге, енергетичні наслідки війни Росії проти України – зростання цін на енергоносії, інфляційний сплеск, падіння реальних доходів – істотно вдарили по домогосподарствах, які є ядром електорату PiS. На тлі вже реалізованих соціальних програм уряду було значно важче пропонувати нові, настільки ж символічно сильні ініціативи, натомість саме економічне невдоволення могло трансформуватися в критику влади.

По-третє, авторитарно-протекціоністський курс – поєднання етнонаціоналістичної риторики з патерналістською економічною політикою – призвів до накопичення звинувачень у політизації судів, прокуратури, держкомпаній і медіа (Bochsler et al., 2019; Wójcik, 2024; Batory Foundation, 2024). Це створювало вразливість: звертаючись до дихотомії «народ – корумповані еліти», PiS дедалі важче дистанціювати себе від образу « нової еліти ».

Війна проти України мала подвійний вплив. З одного боку, активна підтримка Києва, жорстка антиросійська позиція та роль Польщі як транзитного вузла для військової допомоги зміцнювали легітимність уряду як гаранта безпеки й регіонального лідера (Vachudova, 2024). З іншого – масштаби прийому українських біженців, зростання витрат і відчуття «перевантаження» соціальних

інфраструктур стали підґрунтям для нових напружень, які могли бути капіталізовані як PiS, так і крайніми правими поза владою.

У сумі це означало, що PiS входила в парламентську кампанію 2023 р. як сила, яка зберігає значну підтримку, але вже не має безсумнівної гегемонії; як уряд, який одночасно мобілізує патріотичний ресурс і стикається з витратами політики авторитарного наступу на інститути (Orenstein, 2020; Vachudova, 2024).

Парламентські вибори 15 жовтня 2023 р. стали кульмінаційною точкою для уряду PiS. За офіційними результатами, блок на чолі з PiS здобув 35,4 % голосів і 194 із 460 мандатів у Сеймі, що означало перше місце серед партій, але втрату більшості (NEC, 2023; IPU Parline, 2023). Об'єднана опозиція – «Громадянська коаліція», «Третя дорога» та «Нова лівиця» – разом отримала понад 54 % голосів і 248 місць, що дозволило сформувати уряд Дональда Туска в грудні 2023 р.

Передвиборча стратегія PiS мала чітко оборонний характер. На відміну від попередніх кампаній, де домінував меседж «нового соціального контракту», тепер риторика концентрувалася на захисті вже досягнутого: соціальних програм (500+, 13-та і 14-та пенсія), «суверенної» зовнішньої політики, контролю над кордонами та консервативних цінностей. Опоненти змальовувалися як коаліція «антинаціональних» еліт, пов'язаних із Брюсселем, здатних «відкотити» здобутки попередніх восьми років. Такий формат відповідає тому, що в літературі позначається як урядовий або інкубентний популізм: влада, що продовжує мислити себе в термінах «народу проти еліт», хоча фактично сама є ключовою елітною групою (Orenstein, 2020; Brigeovich, Wagner, 2025).

Однак у 2023 р. ця стратегія зіткнулася з кількома обмеженнями.

По-перше, явка досягла 74,4 % – найвищого показника в посткомуністичній історії Польщі, що означало мобілізацію широких груп, які раніше частіше залишалися вдома (NEC, 2023). Опозиція змогла конвертувати настрої в голоси, особливо в містах, серед молоді та освічених виборців.

По-друге, поява потужного центристського блоку «Третя дорога» зменшила можливість PiS апелювати до «бінарної» логіки «ми – вони»: для частини поміркованих консервативних виборців, незадоволених конфронтаційністю PiS, з'явився альтернативний варіант, який не вимагав переходу до ліберальної КО.

По-третє, багаторічний конфлікт із ЄС, блокування коштів та «втома» від постійних інституційних скандалів послаблювали ефект антиєвропейської риторики PiS: виборці бачили не лише «боротьбу за суверенітет», а й конкретні фінансові втрати (Lobina, 2024; Wójcik, 2024).

У результаті PiS зберегла статус найпопулярнішої партії, але не змогла забезпечити більшості – а в умовах консолідації опозиції це означало втрату уряду. З точки зору аналізу праворадикального популізму важливо, що поразка відбулася не через «колапс» підтримки, а через зміну коаліційної матриці: анти-PiS блоки навчилися координуватися в межах існуючих інституцій, не вдаючись до позасистемних форм протесту.

Ключовою інновацією кампанії 2023 р. стала спроба PiS використати загальнодержавний референдум як інструмент підсилення поляризації.

Референдум проводився одночасно з парламентськими виборами; виборцям ставили чотири питання, пов'язані з продажем стратегічних активів іноземним компаніям, підвищенням пенсійного віку, механізмами релокації мігрантів у ЄС та «захистом» кордону з Білоруссю. Формулювання були навідними, з чітким розподілом на «народний» і «анти-народний» варіанти відповіді (Musiał-Karg, 2025; Kelemen, 2023).

Musiał-Karg пропонує описувати такі практики як «популістські поляризаційні референдуми» – ініційовані урядовими популістами інструменти, покликані не стільки вирішити політику, скільки створити максимально конфліктне «ми – вони» та підсилити партійну мобілізацію (Musiał-Karg, 2025). У випадку Польщі референдум був тісно інтегрований у кампанію PiS: його питання відтворювали ключові меседжі партії про «загрозу» міграційної політики ЄС, про «розпродаж»

національного майна та про «атаку» на соціальні права з боку ліберальної опозиції.

Однак стратегія зіткнулася з потужною контрмобілізацією. Опозиційні сили закликали виборців голосувати на парламентських виборах, але не брати участь у референдумі, аби той не досяг необхідного кворуму в 50 % явки. У підсумку явка на референдум склала близько 40,9 %, що зробило його юридично нечинним, хоч формально більшість тих, хто проголосував, підтримали позиції, сформульовані владою (PKW, 2023).

Таким чином, референдум перетворився з інструменту мобілізації на символічну поразку: PiS продемонструвала обмеженість можливостей маніпулювати прямою демократією в умовах, коли опозиція здатна пропонувати просту й зрозумілу контрстратегію, а виборці відчувають «перенасичення» популістськими кампаніями (Musiał-Karg, 2025).

Для ширшого аналізу праворадикального популізму цей епізод важливий як приклад того, що плебісцитарні інструменти не є односторонньою зброєю урядових популістів. Вони можуть бути «перехоплені» опозиційними силами, які переосмислюють участь/неучасть у референдумі як форму захисту від маніпуляції. Це ставить під сумнів уявлення про автоматичну ефективність популістського «апелювання до народу» через референдуми й демонструє, що ключову роль відіграє структура партійної конкуренції й здатність опозиції до координації.

Після виборів президент Анджей Дуда призначив Матеуша Моравецького прем'єр-міністром, однак його уряд не отримав вотуму довіри. 11–13 грудня 2023 р. Сейм обрав Дональда Туска прем'єр-міністром, і до влади прийшов багатопартійний уряд КО, «Третьої дороги» та лівих (IPU Parline, 2023; House of Commons Library, 2024).

Для PiS це означало перехід у опозицію після восьми років домінування. Проте її позиція в системі відрізняється від класичної опозиційної партії: вона зберігає

найбільшу фракцію в Сеймі, має президента, що вийшов із її середовища, й продовжує впливати на частину інституцій (суди, конституційний трибунал). У такій конфігурації партія знову активує дихотомію «народ – еліти», але тепер уже з позиції формально опозиційної сили.

Популістський наратив зазнає кількох змін.

По-перше, образ «корумпованих еліт» тепер концентрується довкола фігури Туска і його коаліції, які зображаються як «проксі» Брюсселя й Берліна, що нібито прагнуть повернути Польщу до стану залежності від іноземних центрів сили. Це відповідає логіці «етнопопулізму», характерної для Центральної Європи, де «народ» мислиться як етнонація, а «еліти» – як внутрішньо-зовнішній блок, пов'язаний із Заходом (Vachudova, 2024; Kende, Krekó, 2020).

По-друге, PiS намагається інтерпретувати дії нового уряду в сфері судової реформи, медіа й держкомпаній як «реванш» і «полювання на відьом», стверджуючи, що йдеться про переслідування опозиції, а не відновлення верховенства права (Batory Foundation, 2024). У цьому сенсі типова для популізму жертвенна позиція («ми – єдині представники народу, що страждають від еліт») адаптується до постурядового статусу.

По-третє, змінюється контекст відносин із ЄС. Новий уряд активно працює над розблокуванням коштів Фонду відновлення та структурних фондів, що вже у лютому–березні 2024 р. призвело до рішення Європейської комісії відкрити шлях до доступу Польщі до близько 137 млрд євро фінансування (European Commission, 2024; Balkan Insight, 2024). Комісія також заявила про наміри припинити процедуру за ст. 7 щодо Польщі (European Commission, 2024b).

Це різко змінює рамку: конфлікт «уряд PiS – ЄС» замінюється конфігурацією «уряд Туска + ЄС» проти опозиційної PiS. Для останньої це означає втрату ролі єдиного «захисника суверенітету» в очах частини електорату, яка починає сприймати відновлення фінансування як конкретну матеріальну вигоду. Водночас PiS не відмовляється від євроскептичної лінії, але переосмислює її: замість

прямого протиставлення ЄС – Польща, акцент робиться на критиці «неправильної» інтеграції, ідеологічного тиску брюссельських еліт і необхідності «реформувати ЄС зсередини», зберігаючи водночас євроатлантичні гарантії безпеки (Lobina, 2024; Scheppele, 2025).

Таким чином, у 2023–2024 рр. PiS переходить до опозиційного варіанта правого популізму, у якому ключові лінії конфлікту – домінування столичних і європейських еліт, загроза «культурній ідентичності» та ревізія історичної політики – зберігаються, але втрачається можливість безпосередньо використовувати державний апарат як інструмент популістської політики.

Першим великим електоральним тестом для PiS у новому статусі стали місцеві та регіональні вибори 7 та 21 квітня 2024 р. На рівні воєводських сеймів PiS отримала 34,27 % голосів і 239 мандатів (з 552), залишившись найсильнішою окремою партією, хоча й втративши 15 місць порівняно з 2018 р. (PKW, 2024). «Громадянська коаліція» здобула 30,59 % і 210 мандатів, «Третя дорога» – 14,25 % та 80 мандатів, ліві – 6,32 % і 8 мандатів.

Ці результати підтверджують стійкість електорального ядра PiS. Партія не зазнала катастрофічної поразки, на яку сподівалися деякі її критики, а фактично повторила свій результат 2018 р. на рівні відсотків голосів, незважаючи на втрату уряду і зміну контексту. Аналізи польських і міжнародних ЗМІ та аналітичних центрів одностайні: PiS залишається найпопулярнішою партією на місцевому рівні, особливо в східних і південно-східних регіонах, у малих містах і сільській місцевості (Reuters, 2024; Rud Pedersen, 2024).

Формування виконавчої влади в регіонах показало обмеження коаліційного потенціалу PiS. Попри першість за результатами голосування, у більшості воєводств урядові партії спромоглися домовитися між собою, створивши коаліції без участі PiS. У підсумку опозиційні сили (на національному рівні – урядові) отримали контроль над більшістю регіональних адміністрацій. Це відображає динаміку, відому й в інших країнах: правопопулістська сила може бути

електорально найсильнішою, але політична ізоляція та небажання інших партій співпрацювати роблять її здебільшого опозиційним актором (Mudde, 2007; Vachudova, 2024).

Регіональні вибори підтвердили територіальну поляризацію польської політики, яка посилює популістський потенціал PiS. Партія може інтерпретувати свою першість як доказ «відчуження» електорату від «елітної» коаліції в центрі, стверджуючи, що «справжні поляки» у провінційних регіонах не представлені в уряді. Така риторика, характерна для етнопопулізму, підкріплює відчуття подвійної легітимності: електоральна сила проти інституційного домінування (Vachudova, 2024).

Іншим важливим епізодом стали вибори до Європейського парламенту 9 червня 2024 р. За їхніми підсумками «Громадянська коаліція» отримала 37,1 % голосів і 21 мандат, тоді як PiS – 36,2 % і 20 мандатів, тобто відставання було мінімальним, але символічно важливим: вперше з 2015 р. ліберальна опозиція випередила PiS на загальноєвропейському рівні (EP results, 2024; Elections Europeennes, 2024).

При цьому PiS залишилася ключовим правоконсервативним актором у польській делегації до ЄП, приєднаною до групи European Conservatives and Reformists (ECR). Її кампанія поєднувала захисницький націоналізм («Європа повинна слухати Польщу, яка першою попереджала про російську загрозу») із критикою «зеленого» порядку денного, міграційної політики та соціально-ліберальних цінностей, що добре вписується в концепт «авторитарного протекціонізму» (Cooper, 2021).

PiS зберігає вагому присутність у європейській сім'ї правих консервативних сил, попри втрату уряду. Конкуренція між двома великими блоками – КО і PiS – європеїзується, тобто все більше відтворюється й на рівні ЄП, а не лише на національній арені. Популістський дискурс PiS щодо ЄС зазнав корекції: замість радикального конфлікту – акцент на «боротьбі за реформу Європи зсередини», де

Польща виступає представником «істинних європейських цінностей» проти «ліберальних еліт» (Lobina, 2024; Wójcik, 2024).

Таким чином, 2024 р. засвідчив парадоксальну комбінацію: PiS як опозиційна сила зберігає високі результати на локальному та європейському рівнях, але не має інституційної гегемонії й стикається з міцним коаліційним «санітарним кордоном».

PiS продемонструвала, що навіть тривалий контроль над урядом і глибоке соціальне вкорінення не гарантують необмеженого відтворення влади. Урядовий популізм, який поєднує перерозподільчу політику з конфліктом проти «ліберальних» інституцій, стикається з виснаженням ресурсів, структурними обмеженнями (санкції, заморожені фонди ЄС) та зростанням втрати електорату (Orenstein, 2020; Bochler et al., 2019).

Кейс «популістського поляризаційного» референдуму 2023 р. показує, що плебісцитарна логіка може бути контр-інструменталізована опозицією: бойкот дозволив нейтралізувати задум уряду й перетворити референдум на символічну поразку (Musiał-Karg, 2025). Це важливо для розуміння того, як демократичні інститути можуть використовуватися і для поглиблення, і для стримування популістської поляризації.

Після втрати уряду PiS не відмовилась від популістського репертуару, а переорієнтувала його: тепер вона апелює до «зрадженого народу», якого нібито «позбавили влади» через коаліційні домовленості. Водночас попередня спадщина – конфлікт із ЄС, напруження навколо верховенства права – обмежує здатність партії знову надіти маску «антисистемної» сили (Lobina, 2024; Wójcik, 2024).

Результати місцевих та європейських виборів 2024 р. доводять, що електоральна база PiS залишається значною й територіально структурованою, але партія стикається з відмовою інших суб'єктів формувати з нею коаліції. Це наближає її до позицій інших праворадикальних сил Європи, які поєднують високі відсотки з «санітарним кордоном»

Завдяки відновленню відносин уряду Туска з ЄС і водночас збереженню сильної позиції PiS в ECR, польський випадок демонструє конфігурацію, коли боротьба між правоконсервативним популізмом і ліберальною опозицією відбувається одночасно на національному та європейському рівнях. Це важливий елемент ширшого процесу, у якому праворадикальні партії не лише критикують ЄС ззовні, а й намагаються переосмислити його зсередини, пропонуючи «іншу Європу» – більш етнонаціональну, безпечнішу, більш традиційну (Cooper, 2021; Vachudova, 2024).

4.3. Франція: Rassemblement National у тіні повторних турів і виборів до Європарламенту

У 2022–2024 рр. Rassemblement National (RN) перетворюється з «партії-вигнанця» на ключового актора французької багаторівневої електоральної політики. Водночас шлях RN до влади системно блокується інституційною архітектурою П'ятої республіки, логікою двотурових виборів і неповною, а часто ситуативною реконсолідацією «республіканського фронту» проти крайніх правих. У цьому підрозділі основна увага зосереджується не на довгостроковій еволюції партії (дедemonізація, нормалізація тощо), а на тому, як RN використовує можливості електорального циклу 2022–2024 рр. на різних рівнях – президентському, парламентському та європейському – і як структурні особливості французької виборчої системи обмежують перетворення електорального успіху на контроль над урядовою владою.

Виборчий цикл 2022 р. закладає структурну рамку для подальших успіхів RN у Європарламенті та на дострокових парламентських виборах 2024 р. У президентській кампанії 2022 р. Марін Ле Пен вдруге поспіль виходить до другого туру, отримуючи 23,15 % у першому турі та 41,45 % у другому проти Емманюеля Макрона. Це означає не лише історично високий результат «нормалізованої» праворадикальної сили, але й стабільне закріплення RN як одного з трьох головних полюсів партійної системи Франції – поруч із

центристським блоком Макрона та новими радикальними лівими (Ivaldi, 2019; Evans, Ivaldi, 2018).

Ще більш промовистими є результати парламентських виборів червня 2022 р. У двотурових мажоритарних виборах до Національних зборів RN здобуває 18,7 % голосів та 89 мандатів, що перетворює партію на найбільшу парламентську опозиційну групу – на тлі відносної більшості президентського блоку Ensemble (приблизно 245–247 мандатів) і сильно фрагментованого лівого альянсу NUPES (близько 131–142 мандатів). Це перший випадок П'ятої республіки, коли крайня правиця отримує настільки масштабне представництво в нижній палаті парламенту.

Інтерпретація цієї інституціоналізації RN у дослідженні Ж. Івальді та Е. Піно (Ivaldi, Pineau, 2022) підкреслює подвійний характер нової ситуації. З одного боку, партія знімає з себе статус «парій» та отримує ресурс парламентської видимості – керівництво великим фракційним блоком, доступ до комітетів, розширення кадрового резерву тощо. З іншого – зростання кількості депутатів множить ризики неконтрольованих радикальних висловлювань та скандалів, які можуть піддажувати стратегію дедемонізації (Ivaldi, Pineau, 2022).

Саме результати 2022 р. створюють «парадокс RN» у наступних виборах: партія має стабільну й широку електоральну базу, але її шлях до більшості в умовах мажоритарної системи все ще блокується механізмами другого туру та мобілізацією антиправорадикального електорату.

Ключ до розуміння положення RN у французькому електоральному полі – двотурова мажоритарна система з одномандатними округами. У ній партії, які мають високий рівень «відторгнення» (*rejet*) у значної частини електорату, стикаються із систематичною дискримінацією в розподілі мандатів, якщо інші сили здатні формувати коаліції у другому турі. Саме так традиційно працював «республіканський фронт» – неформальна коаліція лівоцентристських, центристських і правоцентристських виборців та еліт, що у другому турі

мобілізується проти крайніх правих, а не за конкретного кандидата (Mayer, 2017; Ivaldi, 2016).

У 2010-х роках цей механізм поступово послаблюється – зокрема через делегітимацію традиційних партій (PS і LR), появу «трикутної» конфігурації (центр–ліві–радикальні праві) і зростання антисистемних настроїв серед електорату. Вибори 2022 р. демонструють часткову ерозію республіканського фронту: у низці округів за відсутності кандидата центру чи лівиці виборці не консолідуються проти RN, що дозволяє їй виграти мандати там, де раніше вона стабільно програвала у другому турі (Ivaldi, Pineau, 2022).

Водночас ця ерозія має асиметричний характер. Вона не означає повної нормалізації RN як партії, а радше фрагментацію табору їх опонентів. Частина виборців відмовляється підтримувати кандидатів старих партій, але готова залишатися вдома або обирати менше зло у конкретній конфігурації. Це створює ситуацію, коли RN може перетворювати відносно невисокий відсоток у першому турі на мандат там, де її опоненти розпорошені, але продовжує системно програвати в округах, де фронт усе ж формується.

Ця структурна логіка проявиться в особливо драматичній формі на дострокових парламентських виборах 2024 р.: RN перемагає в першому турі, але залишається третьою силою за кількістю мандатів (див. нижче).

Європейські вибори традиційно є сприятливим рівнем для радикальних та популістських сил через нижчу «ставку» для виборців, пропорційну систему та можливість протестного голосування. Для RN це рівень, на якому партія задовго до 2022 р. стабільно демонструвала високі результати і навіть ставала першою силою (2014, 2019).

Аналітична записка Р. Перріно для CEVIPOF показує, що напередодні європейських виборів 2024 р. список RN під проводом Жордана Барделли мав стійкий тренд зростання: від 24 % намірів голосувати у червні 2023 р. до 31 % у березні 2024 р. (Perrineau, 2024). Соціологічний профіль електорату RN у цьому

опитуванні ілюструє два важливі моменти: по-перше, зберігається ядро традиційного робітничо-дрібнобуржуазного електорату, зосередженого серед виборців із нижчою освітою та більш старших вікових когорт; по-друге, формується «друга хвиля» – виборці з середнього та вищого класу, які раніше голосували за правих або центр, але тепер розглядають RN як легітимний інструмент протесту проти Макрона і «системи» загалом (Perrineau, 2024).

Результат виборів 9 червня 2024 р. підтверджує ці тенденції: RN здобуває 31,37 % голосів і 30 мандатів, тоді як список президентського табору Renaissance – лише 14,6 % і 13 мандатів. Соціал-демократичний блок PS/Place Publique отримує 13,8 % і також 13 місць, LFI – майже 10 % і 9 мандатів; «зелені» та праві LR зазнають відчутних втрат порівняно з 2019 р.

На відміну від двотурової мажоритарної системи, пропорційні списки дозволяють RN максимально конвертувати підтримку в мандати. Партія виявляється єдиною силою, яка здатна «пробити» бар'єр у 30 % – вперше для лідера французького списку після 1984 р. (Perrineau, 2024). У медійному та політичному дискурсі RN починає позиціонуватися як «нормальний претендент» на владу, здатний очолити урядову більшість у разі дострокових виборів до Національних зборів. Це важливо для подальшої легітимації партії в очах коливного електорату, який досі вагається між її радикальним походженням і новою «нормалізованою» оболонкою (Ivaldi, Pineau, 2022; Perrineau, 2024). Хоча програмне ядро RN щодо ЄС зберігає класичну радикально-праву формулу, партія відмовилася від відкритих вимог чи виходу з єврозони чи ЄС, натомість просуваючи ідею «Європи націй» з обмеженою компетенцією наднаціональних інститутів (Ivaldi, 2016). Це дає можливість одночасно мобілізувати євроскептичних виборців і не відштовхувати поміркованіші верстви.

Таким чином, європейські вибори 2024 р. виступають як «репетиція більшості» для RN та як символічний ресурс, який Емманюель Макрон спробує нейтралізувати, призначивши дострокові парламентські вибори.

Рішення Емманюеля Макрона розпустити Національні збори одразу після поразки президентського блоку на європейських виборах стало несподіваним кроком, який різко прискорив електоральний цикл. Як показують дані CEVIPOF, значна частина громадян не зрозуміла ані логіку цієї «достроковості», ані можливі політичні цілі президента; натомість виборці RN сприйняли її як «вікно можливостей» для зміни влади (Cautrès, 2024).

У першому турі 30 червня 2024 р. RN та її союзники досягають історичного результату: 33,21 % голосів, тоді як лівий блок Nouveau Front Populaire (NFP) отримує 28,21 %, президентський табір Ensemble – 21,28 %, а праві LR – близько 6,6 %. RN займає перше місце за кількістю округів, де її кандидати виходять на першу позицію, і стає беззаперечним фаворитом у проєкціях можливого складу майбутньої більшості (Foucault, 2024).

Однак логіка другого туру кардинально змінює розстановку сил. Перед другим туром відбувається масова хвиля зняття кандидатів NFP та Ensemble у трикутних конфігураціях (*triangulaires*), коли їхня присутність могла б сприяти перемозі RN. Це частково відновлює «республіканський фронт», хоча й у більш хаотичному та селективному форматі, ніж у 1990–2000-х роках (Rouban, 2024).

У підсумку другого туру 7 липня 2024 р. RN та її союзники отримують 142 мандати, тоді як першим блоком стає NFP із 180 мандатами, а Ensemble посідає друге місце з 159 мандатами. Жодна сила не набирає 289 місць, необхідних для абсолютної більшості, і Франція отримує ще один «підвішений» парламент.

Для RN це водночас історичний успіх і стратегічна поразка. З одного боку, партія значно збільшує своє представництво порівняно з 2022 р., продовжує закріплення в округах, де раніше була слабкою, та підтверджує домінування в багатьох депресивних периферійних регіонах; з іншого, навіть за умов безпрецедентно високої мобілізації (понад 10,5 млн голосів у першому турі) вона не може перетворити електоральну перевагу в більшість (Foucault, 2024).

CEVIPOF у своєму післявиборчому аналізі наголошує, що ключову роль у блокуванні RN відіграли три фактори (Foucault, 2024; Rouban, 2024): масові зняття кандидатів, перетворювали потенційні складні округи на класичні дуелі «RN – NFP» або «RN – Ensemble». У таких парах значна частина виборців віддавала перевагу варіанту, навіть якщо він не збігався з їхніми первісними симпатіями. Попри високий рівень мобілізації першого туру, праворадикальні сили мали обмежені можливості залучити нових виборців у другому турі, особливо серед центристських та помірковано правих виборців. Опитування демонструють, що значна частка виборців центру та лівого центру готові підтримати навіть радикалізований NFP, щоб «заблокувати» прихід RN до влади (Rouban, 2024).

Таким чином, дострокові вибори 2024 р. кристалізують головний структурний парадокс сучасної французької політики: RN є першою силою за голосами в першому турі на європейських і парламентських виборах, але не здатна перетворити це лідерство в керівну більшість через специфіку двотурової системи та збереження – хай і фрагментованого – республіканського фронту.

У підсумку період 2022–2024 рр. показує RN як «партію заблокованої більшості»: вона здатна мобілізувати найбільший відсоток голосів на європейських виборах і в першому турі парламентських виборів, але її шлях до повноцінного контролю над урядовою владою виявляється заблокованим національними інституційними механізмами та структурою коаліційної поведінки інших партій.

З точки зору багаторівневої електоральної політики RN демонструє кілька системних рис:

На європейському рівні партія максимально конвертує підтримку, послуговуючись пропорційною системою і розмиванням ставки виборів. Тут вона може виступати як «партія протесту» та «захисник національного суверенітету», не стикаючись із жорсткими бар'єрами коаліційної політики (Perrineau, 2024; Ivaldi, 2016).

На національному парламентському рівні RN залишається заручником двотурової мажоритарної системи. Навіть істотне зростання електоральної підтримки не гарантує більшості; потрібна або радикальна зміна ставлення інших партій (відмова від республіканського фронту), або перехід до пропорційної системи, що час від часу фігурує в дискурсі RN як вимога «справедливого представництва». На рівні політичного дискурсу та ідентичності RN балансує між нормалізацією і радикалізмом. Європейські та парламентські кампанії 2022–2024 рр. показують, що тема «соціального популізму» (вартість життя, купівельна спроможність, пенсії) дедалі частіше стає центральною, а класичні питання імміграції та безпеки – хоча й зберігаються – подаються в більш «упакованій» формі (Ivaldi, Pineau, 2022).

Кейс RN дозволяє зробити кілька більш загальних висновків про праворадикальні партії в європейському електоральному процесі:

Структурні властивості виборчих систем мають ключове значення для конвертації популістської радикальної правиці в урядову силу. У Франції саме особливості двотурової мажоритарної системи й соціально-нормативний ресурс «республіканського фронту» досі не дозволяють RN перетворити високі електоральні показники на більшість у парламенті. Багаторівневість виборів створює асиметричні можливості для праворадикальних партій. RN може одночасно бути «переможцем» на рівні Європарламенту й «заблокованим претендентом» на національному рівні. Це дозволяє їй підживлювати наратив «несправедливої системи» й посилювати популістську критику інституцій. Динаміка 2022–2024 рр. у Франції окреслює сценарій, за якого праворадикальні партії стають стійкими електоральними полюсами, але їхній прихід до влади залежить від дестабілізації норм антиекстремістської коаліційної поведінки. Поки «республіканський фронт» – навіть у частково відновленому вигляді – зберігається, RN залишається в «тіні» повторних турів, а не в позиції домінуючої урядової сили.

Таким чином, кейс RN у 2022–2024 рр. є показовим прикладом того, як інституційний дизайн, багаторівнева архітектура виборів та специфічні історичні норми політичної культури можуть водночас сприяти довгостроковій мейнстримізації праворадикальної партії й блокувати її остаточну трансформацію в «партію влади». Цей висновок є важливим для порівняльного аналізу з Німеччиною (AfD), Польщею (PiS) та Іспанією (VOX), де взаємодія між електоральною підтримкою праворадикальних сил і інституційними бар'єрами має іншу конфігурацію, але породжує подібні дилеми для демократичної системи в цілому.

4.4. Іспанія: VOX між проривом, коаліціями та корекцією підтримки

Період 2022–2024 рр. для VOX позначений переходом від фази стрімкого зростання та прориву до більш складної конфігурації, у якій партія водночас закріплюється як постійний елемент партійної системи й стикається з обмеженнями коаліційної участі та корекцією електоральної підтримки. На відміну від попереднього етапу (2018–2019 рр.), коли ключовим питанням було саме з'явиться чи ні радикально-права сила в Іспанії (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015; López, 2022), у 2022–2024 рр. головним стає інше: як VOX функціонує як стабільний актор у виборчому циклі, які наслідки має її участь у коаліційних урядах із Народною партією (PP) та як виборець реагує на поєднання радикальної правої риторики з елементами «нормалізованого» врядування (Barrio, 2021; Field, 2024).

До початку 2022 р., VOX уже пройшла шлях від «праворадикальної фракції» всередині правого спектру до самостійного центру тяжіння, що з 2019 р. має стабільну присутність у Конгресі депутатів і Європарламенті, а також у низці регіональних парламентів. Її ідеологічний профіль у літературі визначається як класична радикальна права партія з поєднанням націоналістичного центру, традиціоналістського консерватизму, анти-феміністського та анти-імміграційного

дискурсу й жорсткого унітаризму щодо територіальної організації держави (López, 2022).

Важливо, що саме на порозі 2022 р. VOX остаточно стає незамінним коаліційним партнером для PP у тих регіонах, де консерватори не здатні сформувати більшість самотійно. Як підкреслює В. Field, іспанська правоцентристська партія «дуже швидко перейшла до формалізованої співпраці з праворадикалами, щойно VOX увійшла до регіональних парламентів», чим дуже відрізняється від багатьох західноєвропейських кейсів, де «санітарний кордон» довго блокував такі союзи (Field, 2024).

Саме на цьому тлі VOX входить у три ключові етапи: локальні та регіональні вибори травня 2023 р., дострокові загальнонаціональні вибори липня 2023 р. та вибори до Європарламенту в червні 2024 р.

2023 рік стає для Іспанії насиченим електоральним циклом: у травні відбуваються муніципальні та регіональні вибори в 12 автономіях, а вже за їхніми результатами прем'єр Педро Санчес несподівано оголошує дострокові загальнонаціональні вибори на липень. На локальному рівні VOX демонструє чіткий «прорив». У муніципальних виборах 28 травня 2023 р. партія здобуває 1,61 млн голосів (7,18 %) і 1671 мандат, що означає приріст більш ніж на 3,4 процентного пункта й понад тисячу нових councillors порівняно з попереднім циклом (2019) (Spain 2023 local elections, 2023). Аналогічно на регіональному рівні VOX входить до більшості парламентів автономних спільнот, де раніше була відсутня або мала мінімальне представництво.

Сукупний результат правого блоку (PP + VOX) у травні 2023 р. інтерпретується більшістю дослідників як перемога правих, яка створює враження неминучої зміни уряду на національному рівні (Fernández-Pasarín, 2024; Vall-Prat, 2024). Саме цей успіх, за оцінкою Fernández-Pasarín, став одним із ключових чинників, що підштовхнули Санчеса до «наступальної» стратегії дострокових виборів: лівий

уряд волів конвертувати шок поразки в мобілізацію, поки коаліційна архітектура правих ще не стабілізувалася (Fernández-Pasarín, 2024).

Однак не менш важливим є інший аспект: **масштабне входження VOX до коаліційних урядів**. У низці автономних спільнот – насамперед у Валенсії, Естремадурі, Кастилії-і-Ла-Манча, Балеарських островах, Мурсії – PP та VOX укладають угоди про спільне управління, що включає розподіл портфелів, спільні програми та домовленості щодо політики ідентичності (Field, 2024; Vall-Prat, 2024).

Ці коаліції не були суто технічними: VOX наполягала на включенні до угод пунктів, пов'язаних із культурною політикою (скасування чи ревізія програм гендерної рівності, політики пам'яті, підтримки ЛГБТ+), жорсткішою риторикою щодо імміграції та регіональних національних рухів, а також символічними жестами на кшталт зміни назв департаментів і виключення термінів «гендер» чи «фемінізм» із їхніх титулів (Field, 2024).

Ці коаліції мали подвійний ефект. По-перше, VOX отримувала інституційну легітимацію: її представники ставали віцепрем'єрами регіональних урядів, спікерами парламентів або керівниками ключових міністерств (культура, освіта, внутрішні справи на регіональному рівні). По-друге, партія почала нести репутаційні витрати врядування: епізоди конфліктів у міських радах, суперечки щодо європейських фондів або освітніх програм, а також непрості відносини з місцевими елітами PP робили VOX відповідальною за консервативний «правий поворот» і за можливі провали нових адміністрацій. Приклад розриву коаліції PP–VOX у міськраді Сьюдад-Реаль у 2024–2025 рр., де конфлікт спалахнув навколо освітньої програми з питань різноманіття сімей та голосування за великі проекти з коштів ЄС, показує, як швидко такі союзи можуть втратити стабільність (El País, 2025).

Таким чином, травневі вибори 2023 р. стали вершиною коаліційного прориву VOX: партія була потрібна PP для розширення влади в територіальних

інституціях, але водночас вступила в фазу, коли її радикальний імідж почав зіштовхуватися з практичними вимогами управління.

Дострокові парламентські вибори 23 липня 2023 р. відбувалися в умовах, коли багато аналітиків очікували формування правого уряду PP–VOX. Проте фактичні результати виявилися значно складнішими й стали, за висловом П. Валь-Прата, «гіркою перемогою» для PP і «початком корекції для VOX» (Vall-Prat, 2024; CSIS, 2023).

За підсумками голосування PP отримує 33,1 % голосів і 137 мандатів, PSOE – 31,7 % і 121 мандат, тоді як VOX набирає 12,38 % (3,06 млн голосів) і 33 мандати, тобто втрачає 19 місць порівняно з 2019 р. (Spanish general election 2023 results, 2023). Незважаючи на те, що правий блок (PP + VOX) формально випередив лівий (PSOE + Sumar) за сумарною кількістю голосів, формування більшості виявилось неможливим: Каталонія та Країна Басків не були готові підтримати уряд, у якому представлена радикальні праві (Fernández-Pasarín, 2024; Vall-Prat, 2024).

На рівні партійної динаміки це означало корекцію підтримки VOX після піку 2019–2020 рр. Йдеться не про обвал, а радше про зміщення частини виборців до PP, який у кампанії позиціонував себе як «ефективний інструмент» зміни уряду без потреби в радикальному партнері. Опитування, проаналізовані Vall-Prat, свідчать, що значна частина правого електорату, який у 2019 р. голосував за VOX, у 2023 р. повернулася до PP, бачачи в ньому більш «переможну ставку» (Vall-Prat, 2024).

Додатковим чинником стала мобілізація проти праворадикального уряду. У передвиборчій риториці лівих та частини центристських акторів потенційний кабінет PP–VOX подавався як загроза соціальним правам, територіальній автономії та зовнішньополітичному курсу Іспанії (Fernández-Pasarín, 2024).

Дослідження «The Spanish Radical Right under the Shadow of the Invasion of Ukraine» показує, що зайняття VOX жорсткішої позиції щодо імміграції й скепсис

щодо окремих аспектів підтримки України використовувалося опонентами як доказ її ненадійності у сфері зовнішньої політики (Marcos-Marne, 2023).

Таким чином, липневі вибори підтвердили кілька важливих моментів:

- радикально-правий електорат у Іспанії залишається значним (12–15 %), але не монолітним;
- частина консервативних виборців готова підтримувати VOX у вигляді протестного голосування у регіональних та європейських виборах, але в загальнонаціональних умовах віддає перевагу більш «урядоспроможному» PP;
- наявність потенційної коаліції PP–VOX мобілізує як лівий, так і периферійно-націоналістичний електорат проти правого блоку (Vall-Prat, 2024; Fernández-Pasarín, 2024).

У підсумку VOX опиняється в неоднозначній позиції: з одного боку, вона залишається третьою силою на національному рівні та ключовим партнером PP; з іншого – її електоральне зростання зупиняється, а нормалізація коаліцій із PP частково знімає імідж антисистемності, на якому партія будувала свою привабливість (Barrio, 2021; Field, 2024).

Європейські вибори 9 червня 2024 р. відбувалися вже в умовах складної коаліційної конфігурації на національному рівні: PSOE та Sumar змогли сформувати уряд меншості, спираючись на підтримку каталонських і баскських націоналістів, тоді як PP і VOX залишалися в опозиції, але контролювали значну частину регіональних і муніципальних урядів (Bohigues, Sendra, 2025).

На відміну від мажоритарної системи в два тури на національному рівні, вибори до Європарламенту в Іспанії проводяться за загальнонаціональним пропорційним списком, що відкриває кращі можливості для конвертації голосів радикальних та менших партій у мандати. Для VOX це традиційно сприятливий рівень, де партія раніше вже демонструвала сильні результати (2014, 2019).

У 2024 р. VOX отримує 1,69 млн голосів (9,63 %) і 6 мандатів, покращивши показник 2019 р. у відсотковому вираженні та подвоївши кількість євродепутатів (European Parliament elections Spain, 2024). Це відбувається на тлі значної переваги PP (34,2 %, 22 мандати) та сильного, хоча й дещо зниженого результату PSOE (30,2 %, 20 мандатів).

Однак головною новою обставиною стає поява ще більш радикального анти-системного списку «Se Acabó La Fiesta» (SALF), який здобуває 4,6 % і 3 мандати. У дослідженні Н. Marcos-Marne «Euroscpticism and Populism on Europhilic Soil» наголошується, що поява SALF вказує на фрагментацію праворадикального простору: частина електорату, розчарованого «інституціоналізацією» VOX і його коаліціями з PP, шукає ще більш протестну й жорстко анти-елітну альтернативу (Marcos-Marne, 2024).

Євроскептицизм та популістські позиції лишаються найбільш концентрованими саме в програмах радикально-правих сил – насамперед VOX і SALF, тоді як мейнстримні партії (PP, PSOE, Sumar) просувають переважно реформістську, а не руйнівну критику ЄС. Електорат VOX загалом більш критично ставиться до ЄС, але не демонструє радикального бажання виходу з інтеграційних структур; дискурс партії змістився від відвертого євроскепсису до позиції «Європи націй», що потребує повернення компетенцій державам (Marcos-Marne, 2024). Поява SALF свідчить про потенційну майбутню конкуренцію на радикально-правому фланзі, де VOX може втрачати частину найбільш «антисистемно» налаштованих виборців.

Отже, на європейському рівні VOX одночасно консолідує статус ключового радикально-правого актора (членство в групі ECR, 6 мандатів, стабільне двоцифрове ядро підтримки) й стикається з першими ознаками внутрішньополяризаційної конкуренції, яка може підірвати її монополію в цьому сегменті.

Ключовою інновацією пост-2022-го періоду, порівняно з попереднім етапом розширення VOX, стає масштабна участь партії в коаліційних урядах із PP на регіональному та місцевому рівнях. PP вже з 2019 р. готова укласти формальні коаліційні угоди з VOX, однак саме після 2022–2023 рр. такі угоди стають масовим явищем, переходячи від «епізодів» до нового режиму управління правим табором (Field, 2024).

З одного боку, коаліційна участь розширює ресурсну базу VOX: партія отримує доступ до посад, бюджету, адміністративної інфраструктури й каналів комунікації на субнаціональному рівні. Це дозволяє їй зміцнювати організаційні мережі, що, були одним із слабких місць в минулому (Barrio, 2021).

З іншого боку, коаліційне управління виявляє обмеження радикальної платформи, коли вона стикається з повсякденною політикою. Приклади криз у місцевих урядах, як у Сьюдад-Реалі, де після конфліктів навколо програм рівності й голосування за проекти з фондів ЄС PP розірвала коаліційну угоду з VOX, демонструють, що партія часто опиняється в позиції, де її ідеологічна жорсткість вступає в конфлікт із прагматикою управління (El País, 2025).

Паралельно дослідження політичних тенденцій 2023–2024 рр. фіксують підвищення поляризації внаслідок нормалізації союзів PP–VOX. Легітимація VOX як «звичайного» партнера сприяла зміщенню всього правого спектру вправо – зокрема, через радикалізацію дискурсу частини лідерів PP, які намагалися не втратити електорат, що тяжіє до VOX (Vall-Prat, 2024). Це, у свою чергу, посилює антипопулістську мобілізацію на лівому фланзі та серед націоналістичних партій, що стало вирішальним фактором у липневих виборах 2023 р.

Важливо й те, що участь VOX в урядах на регіональному рівні змінює її образ у частини виборців: від антисистемної сили до одного з варіантів традиційних консервативних сил. Дані післявиборчих опитувань свідчать, що значна частина виборців, які залишили VOX у 2023 р., мотивували свою зміну в електоральній поведінці прагненням зменшити ризик радикального правого уряду, але водночас

не виключають повернення до VOX у менш ризикованих виборах, як-от європейських чи регіональних (Fernández-Pasarín, 2024).

Розглянутий період 2022–2024 рр. дозволяє зробити кілька висновків, важливих для загальної логіки магістерської роботи про праворадикальні партії в європейському електоральному процесі.

По-перше, VOX переходить від фази екстенсивного зростання до фази управління успіхом. Якщо до 2019–2020 рр. ключовим викликом була сама поява та інституціоналізація праворадикальної сили в Іспанії (Alonso, Rovira Kaltwasser, 2015; López, 2022), то після 2022 р. центральним стає питання її коаліційної поведінки та здатності балансувати між радикальною ідентичністю й урядовою відповідальністю.

По-друге, коаліційний прорив 2023 р. показує, що «санітарний кордон» проти радикальної правиці може бути демонтований дуже швидко, якщо мейнстримна партія бачить у цьому шлях до розширення влади. Масові угоди PP–VOX на регіональному й місцевому рівнях створюють прецедент для подібних союзів у майбутньому й водночас посилюють політичну поляризацію, що впливає на весь партійний спектр (Fernández-Pasarín, 2024; Vall-Prat, 2024; Field, 2024).

По-третє, корекція підтримки VOX на загальнонаціональних виборах 2023 р. демонструє межі зростання популярності праворадикальних партій в умовах пропорційно-мажоритарної системи та високої поляризації. Частина електорату використовує VOX як «сигнал протесту», але в умовах високої відповідальності голосування (формування уряду) повертається до більш поміркованого, на їхню думку, PP, тоді як ліво-націоналістичні сили мобілізуються проти можливого уряду PP–VOX (Vall-Prat, 2024; Spain 2023 general election results, 2023).

По-четверте, європейські вибори 2024 р. підтверджують, що пропорційний рівень створює для VOX (як і для інших радикально-правих сил) асиметричні можливості, дозволяючи партії максимально конвертувати підтримку й

одночасно експериментувати з жорсткішими меседжами в менш ризикованому для виборця контексті (Marcos-Marne, 2024). Поява конкурента в особі SALF свідчить про початок нового етапу – фрагментації радикально-правого поля, у якому VOX більше не є єдиним представником протестного голосу.

Іспанський кейс демонструє, що мейнстримізація радикальних правих через коаліції не обов'язково веде до їх стійкого зростання. Навпаки, як показують дані 2023–2024 рр., коаліційна участь може стати одночасно ресурсом (посади, інституційна легітимність) і тягарем (репутаційні витрати, внутрішні суперечності), що призводить до корекції підтримки та відкриває простір для більш радикальних альтернатив.

ВИСНОВКИ

Електоральний цикл 2022–2024 рр. у Європі став не лише черговим, а й критичним тестом для довгострокових тенденцій, пов'язаних із посиленням праворадикальних і популістських сил. На відміну від періоду 2012–2021 рр., який можна було описувати як фазу поступового прориву популістських радикально-правих партій (PRRP) у національні парламенти й уряди, останні вибори показують більш складну картину: поєднання високої й подекуди рекордної електоральної підтримки PRRP з водночас фрагментацією цього ідеологічного сегменту, різноманітними коаліційними стратегіями та неоднозначними наслідками для демократії й європейської інтеграції.

Значення цього циклу для майбутнього можна побачити в кількох вимірах: еволюція партійних систем і багаторівневої конкуренції; зміна коаліційної поведінки мейнстримних партій; вплив на інституційну архітектуру ЄС та її здатність реагувати на етнопопулістські виклики; трансформація самої демократії як режиму, в якому праворадикальні актори стають не винятком, а одним з очікуваних елементів політичної сцени.

Праворадикальні сили в більшості країн не лише зберегли, а й зміцнили свої позиції, але їхній успіх не є однорідним і не всюди трансформується у стабільний контроль над урядовими ресурсами.

У загальноєвропейському контексті варто відмітити три спільних тенденції:

Праворадикальні популістичні сили майже всюди закріплюються як сталі елементи партійних систем. Якщо у 1990–2000-х роках постійною була дискусія про те, чи є радикальні праві тимчасовими «протестними контейнерами», то дані 2022–2024 рр. підтверджують тезу К. Мудде про їхню трансформацію на нормальних акторів європейської демократії (Mudde, 2007; Mudde, 2016). У багатьох країнах – від Італії до Швеції, Словаччини, Нідерландів, Австрії – радикально-праві партії стабільно утримують двозначні показники підтримки й/або урядові позиції.

По-друге, на зміну етапу прориву приходить фаза інституціоналізації: праворадикальні популістичні партії накопичили досвід участі в уряді, керування міністерствами, впливу на бюджетну й зовнішню політику. Це добре видно і на прикладі урядових гравців, і на прикладі тих, хто систематично впливає на політику як партнер коаліцій чи опозиційний вибір значної частини електорату (Balfour et al., 2025).

По-третє, 2022–2024 рр. фіксують нову фазу фрагментації праворадикального поля. У ряді країн поряд із уже інституціоналізованими гравцями з'являються ще більш радикальні чиконкуренти, які будують кампанії на критиці надто пом'якшених старших братів. У деяких випадках це нові політичні стартапи, що намагаються зібрати максимально радикалізований електорат; в інших – результат внутрішніх конфліктів у існуючих партіях (Marcos-Marne, 2024; Santos, 2025).

Ця фрагментація має подвійні наслідки для майбутнього: з одного боку, вона посилює конкуренцію за крайній правий електорат, змушуючи партії спектру шукати баланс між радикалізмом і мейстримізацією, з іншого – ризикує

нормалізувати елементи ще більш крайньої риторики, які виходять за межі класичного «тонкоцентричного» популізму та радикального націоналізму (Mudde, 2016).

Електоральні процеси 2022–2024 рр. підтвердили, що багаторівнева архітектура виборів у Європі – локальні, регіональні, національні та європейські – створює асиметричні можливості для праворадикальних сил. Дослідження виборів у ЄП 2024 р. (Hobolt, 2025; Maurice, 2024; Hobolt, 2025) показують, що праворадикальні партії регулярно демонструють у Європарламенті результати кращі, ніж на національних виборах, зокрема завдяки пропорційній системі, нижчій важливості виборів для громадян та можливості протестного голосування (Hobolt, 2025; Maurice, 2024).

Разом із тим нові дані, продемонстрували ще один вимір: територіальну концентрацію підтримки PRRP у деіндустріалізованих регіонах, периферійних територіях, серед внутрішніх периферій великих метрополій (Teregerglou et al., 2024; BLUE, 2024). Це означає, що на місцевому й регіональному рівнях ПРП можуть перетворювати символічні прориви на тривалі електоральні bastiони, з яких іде постійний тиск на національну політику.

Крім того, 2022–2024 рр. підкреслили феномен невідповідності між рівнями: в одних країнах праворадикальні партії мають урядовий статус на національному рівні, але слабкі позиції в містах і регіонах; в інших – навпаки, вони більш успішні як регіональні й муніципальні актори, ніж як претенденти на національну владу (Bohigues, Sendra, 2025; Santos, 2025).

Ця багаторівнева диспропорція важлива для майбутнього, бо створює нову конфігурацію впливу. Національні урядові функції можуть залишатися в руках коаліцій, де PRRP відіграють обмежену роль або взагалі перебувають в опозиції, тоді як реальні конфлікти довкола міграції, безпеки, житла, соціальної політики, культурних практик розігруються на рівні муніципальних рад і регіональних

парламентів, де праворадикальні сили здатні нав'язувати свій порядок денний, навіть маючи відносно невеликі фракції (Terperoglou et al., 2024).

У довгостроковій перспективі це означає, що майбутнє праворадикального впливу в Європі не обмежуватиметься питанням чи увійдуть вони в уряд на національному рівні. Важливішим може виявитися те, як ПРП трансформують звичайну політику на субнаціональному рівні, вбудовуючи власні рамки інтерпретації міграції, безпеки, гендеру, історичної пам'яті в практики адміністрування, освіти, культури.

Одна з найпомітніших нових рис циклу 2022–2024 рр. – зняття або послаблення санітарних кордонів між частиною консервативних сил й ПРП. Якщо ще десять-п'ятнадцять років тому християнсько-демократичні та консервативні партії в Західній Європі здебільшого відмовлялися співпрацювати з ПРП то нині картина є набагато більш неоднозначною (Mudde, 2016; Balfour et al., 2025).

В період між 2022–2024 рр. у семи державах-членах ЄС ПРП перебували в уряді або мали формальні «угоди підтримки» з мажоритарними партіями; в низці інших країн вони стали ключовими партнерами в коаліціях на регіональному рівні (Terperoglou et al., 2024; Green, 2024).

Це створює коаліційну дилему для мейнстримних правих і частково центристських сил:

- відмова від співпраці з ПРП у ситуації фрагментованої партійної системи часто блокує можливість формування правих урядів і натомість відкриває шлях до широких коаліцій із центристами або навіть лівими;
- натомість коаліції з ПРП дозволяють повернутися до більш чистих ідеологічних альянсів, але супроводжуються репутаційними витратами, внутрішньою напругою й довгостроковим посиленням праворадикального порядку денного.

Порівняльна література показує, що там, де мейнстримні праві вирішили інтегрувати ПРП в уряд, відбувається два процеси: частина радикальної риторики пом'якшується під тиском інституцій і ринків, але водночас зміщується вбік етнопопулізму та культурного мейнстриму – норми, які ще недавно були маргінальними, поступово стають частиною звичного політичного репертуару (Vachudova, 2020; Siddi, 2025).

Для майбутнього це означає, що поведінка мейнстримних партій є не менш важливим чинником, ніж власне електоральні успіхи ПРП. Рішення щодо коаліцій, блоkad, ситуативних альянсів – це не лише тактичні кроки, а інструменти, які визначають параметри допустимої політичної мови, рівень поляризації й зміст самої норми в європейських демократіях (Kriesi, 2020; Mudde, 2019).

Праворадикальні та популістські сили вже давно перестали бути суто національною проблемою – вони стали структурним викликом для Європейського Союзу як політичної системи. По-перше, ПРП істотно посилили свої позиції в Європарламенті, зокрема через групи ECR та ID, а також неафілійованих правих депутатів. Сумарний результат євроскептичних і радикально-правих груп не перевищив найбільш песимістичних прогнозів, проте їхня здатність блокувати або розмивати окремі ініціативи зростає (Maurice, 2024; Ivaldi, Zankina, 2024).

По-друге, праворадикальні сили на національному та європейському рівнях виступають важливими агентами процесів ерозії ліберальної демократії – зміщення від універсалістських, правозахисних, плюралістичних стандартів до більш етнонаціональних, «цивілізаційних» рамок (Vachudova, 2020). Цей тренд особливо виразний там, де ПРП здобувають урядові позиції й отримують контроль над інституціями, що відповідають за правосуддя, медіа, освіту, історичну політику.

По-третє, зростає значення PRRP для зовнішньої та безпекової політики, включно з питаннями підтримки України, санкцій проти Росії, політики щодо Китаю та

США. Порівняльні аналізи показують неоднозначну картину: частина праворадикальних партій рухається в бік жорсткого антиросійського, «атлантистського» курсу, інші роблять ставку на євроскептичний і водночас м'якіший до Кремля підхід (Mudde, 2019; Vachudova, 2019; Siddi, 2025).

Для України й ширшої східноєвропейської безпекової архітектури значення цих процесів подвійне. З одного боку, висока підтримка праворадикальних сил у низці країн потенційно загрожує консенсусу щодо санкційної політики та військової допомоги. З іншого – досвід останніх років показує, що стримувальні механізми ЄС (інституційні, правові, бюджетні) та логіка коаліцій часто змушують навіть радикальних акторів до більш прагматичної поведінки, ніж їхня передвиборча риторика (Maurice, 2024; Hobolt, 2025).

Електоральні процеси 2022–2024 рр. актуалізують дискусію про те, чи означає посилення ПРП «нову нормальність» чи «нову кризу» для європейської демократії. Сучасна література пропонує кілька конкуруючих підходів.

Один підхід, представлений, зокрема, К. Мудде, наполягає на тому, що ПРП – це насамперед симптом структурних проблем представництва, «демократичного дефіциту» та невідповідності між очікуваннями громадян і можливостями урядів; отже, їхня поява може мати й «коригуючий» ефект, змушуючи еліти реагувати на занедбані запити (Mudde, 2004; Mudde, 2016).

Інший підхід, підкреслює, що саме поєднання популізму й етнонаціоналізму робить ПРП особливо небезпечними для ліберальної демократії: вони не просто критикують статус-кво, а й пропонують модель політичної спільноти, яка вибудовується на виключенні, ієрархії й делегітимації внутрішніх ворогів (Vachudova, 2020; Hobolt, 2025; Kriesi, 2020).

Емпіричні дані виборів 2022–2024 рр. дозволяють зробити кілька узагальнень, важливих для оцінки майбутнього:

- Електоральне посилення PRRP не є лінійним. У низці кейсів ми бачимо корекцію підтримки, поразки на окремих рівнях чи конфігурації, де ПРП залишаються найбільшою опозицією, але не отримують доступу до влади на рівні уряду. Це підтверджує тезу про те, що демократичні інститути й електоральні правила здатні створювати серйозні бар'єри для радикалів, навіть якщо суспільна підтримка їхніх ідей велика (Terperoglou et al., 2024; Nobolt, 2025).
- Разом із тим, навіть у статусі «вічної опозиції» ПРП трансформують партійні системи. Вони змінюють просторову структуру конкуренції, підсилюють наратив культурної ідентичності, змушують мейнстримних акторів ідеологічно рухатись правіше в питаннях міграції, ідентичності, «порядку» й безпеки (Mudde, 2016; Kriesi, 2020).
- Ефект на якість демократії залежить від рівня й тривалості участі ПРП в урядуванні. Там, де вони отримують довготривалий контроль над ключовими інститутами, спостерігається систематична ерозія верховенства права, свободи медіа, прав меншин; у більш інституційно стійких демократичних системах їхній вплив частіше проявляється через «нормалізацію жорстких позицій», а не повну трансформацію режиму (Vachudova, 2019; Siddi, 2025).

У цьому сенсі вибори 2022–2024 рр. не дають однозначної відповіді на питання про кінець ліберальної демократії в Європі. Натомість вони окреслюють поліцентричну картину, у якій різні регіони та країни рухаються різними траєкторіями – від стійких «ібридних режимів до збереження відносно конкурентних, хоча й поляризованих демократій.

З огляду на викладене, електоральні процеси 2022–2024 рр. окреслюють кілька напрямів, у яких майбутні дослідження праворадикальних партій і популізму в Європі можуть запропонувати найбільш вагомий внесок.

По-перше, потрібен глибший аналіз локального та регіонального рівня де праворадикальні сили отримують належну нормалізацію. Нові дослідження участі ПРП у місцевих коаліціях створюють можливість для порівняльних робіт, які вийдуть за межі національної перспективи та покажуть, як саме ПРП змінюють публічну політику (Teperoglou et al., 2024; Santos, 2025).

По-друге, перспективним є вивчення динаміки фрагментації праворадикального поля: конкуренція між «старими» ПРП і новими, ще більш радикальними акторами; перетікання електорату між ними; роль соціальних мереж, дезінформації та субкультурних середовищ у виборчій мобілізації. Це особливо актуально в контексті появи нових правих партій, які одночасно експлуатують риторику анти-істеблішменту та дистанціюються від надто інституціоналізованих партій (Marcos-Marne, 2024; Balfour et al., 2025).

По-третє, важливим полем майбутніх робіт є взаємодія між ПРП і транснаціональними кризами – війною, економічними потрясіннями, кліматичними катастрофами, міграційними хвилями. Електоральні цикли 2022–2024 рр. частково проходили під знаком війни Росії проти України, енергетичної кризи, інфляції та дебатів щодо зеленої трансформації. Подальші дослідження мають показати, наскільки успішно ПРП змогли капіталізувати ці кризові теми й чи є їхній успіх стабільним у середньотерміновій перспективі (Teperoglou et al., 2024; Nobolt, 2025).

Нарешті, у теоретичному вимірі вибори 2022–2024 рр. ставлять питання про перегляд класичних схем аналізу. Концепція «тонкоцентричного» популізму, яка добре описувала популістський компонент ПРП у 2000-х, нині потребує поєднання з аналізом етнопопулізму, цивілізаційного дискурсу, цифрових екосистем і транснаціональних мереж радикальної правиці (Mudde, 2016; Vachudova, 2020; Ivaldi, Zankina, 2024).

У цьому сенсі електоральні процеси 2022–2024 рр. – це не «кінець історії», а радше момент кристалізації: ми бачимо контури майбутньої Європи, у якій

популістські радикально-праві партії вже не зникнуть, але їхня здатність трансформувати демократичні режими й європейську інтеграцію залежатиме від того, як на виклик відповість широкий спектр акторів – від мейнстримних партій і інституцій ЄС до громадянського суспільства й академічної спільноти.

Використані джерела та література:

1. Albertazzi D.; McDonnell D. (ред.). Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2008. 240 с.
2. Alonso S.; Rovira Kaltwasser C. Spain: No Country for the Populist Radical Right? // Minkenberg M. (ed.). Transforming the Radical Right in Europe. New York : Routledge, 2015.
3. Angenendt M.; Kinski L. Germany: Political Developments and Data in 2023 // European Journal of Political Research. Political Data Yearbook. 2024. DOI: 10.1111/2047-8852.12448.
Arzheimer K.; Berning C. C. How the Alternative for Germany (AfD) and their voters veered to the radical right, 2013–2017 // Electoral Studies. 2019. Vol. 60. Article 102040.
4. Balkan Insight. EU to Unblock Billions in Funds for Poland After Rule-of-Law Reforms [Electronic resource]. 2024. Mode of access: <https://balkaninsight.com>.
5. Barrio A. VOX (Spain): The Organisational Challenges of a New Radical Right Party [Електронний ресурс] // The PopuList – Working Paper. 2021. Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/356507046>.
6. Batory Foundation. The Long March of Institutions: Rule of Law and Democratic Backsliding in Poland 2015–2023 [Electronic resource]. Warsaw : Stefan Batory Foundation, 2024. Mode of access: <https://www.batory.org.pl>.

7. Bendjaballah V. G.; Sauger N. France: Political Developments and Data in 2024 // European Journal of Political Research. Political Data Yearbook. 2025. (online first).
8. Betz H.-G. Radical Right-Wing Populism in Western Europe. Basingstoke : Macmillan, 1994. 220 с.
9. Blecher T. M. Cloaking the Front National: Marine Le Pen, Femininity and the Evolution of a 'New' European Far Right [Электронный ресурс]. Claremont Colleges, 2024. Режим доступа: <https://scholarship.claremont.edu>.
Bochsler D.; Juon A.; Kovačević D. D. et al. Authoritarianism, Populism and Democracy in Central and Eastern Europe // Problems of Post-Communism. 2019. Vol. 66, No. 6. P. 369–381.
10. Bohígues A.; Sendra M. Spain: Political Developments and Data in 2024. Growing Difficulties for the Ruling Left [Electronic resource] // European Journal of Political Research. Political Data Yearbook. 2025. Mode of access: ResearchGate.
11. Brigeovich A.; Wagner M. Government Populism: Incumbents and the Use of Populist Rhetoric // Government and Opposition. 2025
12. Cardoso F. H.; Faletto E. Dependency and Development in Latin America. Berkeley : University of California Press, 1979.
13. Canovan M. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy // Political Studies. 1999. Vol. 47. C. 2–16.
14. Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS). Barómetro de septiembre 2023. Postelectoral elecciones generales 2023 (Estudio № 3420). Madrid : CIS, 09.2023. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.cis.es> (дата звернения: 14.11.2025).
15. CEVIPOF (Sciences Po). Understanding the Results the Day After July 7th 2024. Paris : CEVIPOF, 07.07.2024. 35 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.sciencespo.fr/cevipof/> (дата звернения: 14.11.2025).
16. Cooper L. Authoritarian Protectionism: The Fraying Fabric of Democratic Capitalism. New York : Oxford University Press, 2021. 272 p.
17. Conniff M. L. (ред.). Latin American Populism in Comparative Perspective. Albuquerque : University of New Mexico Press, 1982.
18. Conniff M. L. (ред.). Populism in Latin America. Tuscaloosa : University of Alabama Press, 1999.
19. Cautrès B. Les législatives anticipées de 2024: RN, recomposition et vote sanction [Электронный ресурс] // CEVIPOF, Note de recherche. 2024. Режим доступа: Sciences Po.

20. Dalla Pellegrina L. Political Influence, State-Owned Enterprises and Corruption in Poland // *European Journal of Comparative Economics*. 2023. Vol. 20, No. 1. P. 75–96.
21. De Sio L.; Franklin M. N.; Russo L. (eds.). *The European Parliament Elections of 2019*. Rome : LUISS University Press, 2019. 282 p.
22. Di Tella T. S. *Populism and Reform in Latin America* // Véliz C. (ред.). *Obstacles to Change in Latin America*. London : Oxford University Press, 1965. C. 47–74.
23. Di Tella T. S. *The Transformations of Populism in Latin America* // *Journal of International Cooperation Studies*. 1997. T. 5, № 1.
24. Eatwell R. *Ten Theories of the Extreme Right* // Merkl P. H.; Weinberg L. (ред.). *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century*. London : Frank Cass, 2003. C. 45–70.
25. Eatwell R.; Goodwin M. *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. London : Penguin, 2018. 336 p.
26. Eatwell R.; Mudde C. (ред.). *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*. London : Routledge, 2004. 235 с.
27. El País. El PP rompe su pacto local con Vox en Ciudad Real por el conflicto sobre políticas de igualdad [Электронный ресурс]. 2025. Режим доступа: <https://elpais.com>.
28. Ellinas A. A. *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 250 с.
29. Enyedi Z. *Paternalist populism and illiberal elitism in Central Europe* // *Journal of Political Ideologies*. 2016. Vol. 21, No. 1. P. 9–25.
30. European Commission. *Communication on the Rule of Law in Poland and the Restoration of Mutual Trust COM(2024) ...* [Electronic resource]. Brussels : European Commission, 2024. Mode of access: <https://ec.europa.eu>.
31. European Commission. *NextGenerationEU: Commission Endorses Poland's Amended Recovery and Resilience Plan* [Electronic resource]. Brussels : European Commission, 2024. Mode of access: <https://ec.europa.eu>.
32. European Commission. *Report on the 2019 Elections to the European Parliament: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee*. Brussels : European Commission, 2020. COM(2020) 252 final.
33. European Parliament. *Elections 2024 – National Results France* [Электронный ресурс]. Brussels : European Parliament, 2024. Режим доступа: <https://results.elections.europa.eu>.

34. European Parliament. Elections 2024 – National Results Spain [Электронный ресурс]. Brussels : European Parliament, 2024. Режим доступа: <https://results.elections.europa.eu>.
35. European Parliament. Results of the 2024 European Elections – Poland [Electronic resource]. Brussels : European Parliament, 2024. Mode of access: <https://results.elections.europa.eu>.
36. Elections Européennes. Élections européennes 2024 – Résultats en Pologne [Electronic resource]. 2024. Mode of access: <https://www.elections-europeennes.eu>.
37. Evans J.; Ivaldi G. The 2017 French Presidential Election: A Political Reordering? // West European Politics. 2018.
38. Evans J.; Ivaldi G. Building a Local Powerbase? The Rassemblement National in the 2020 Municipal Elections in France. Paris : CEVIPOF, 2020. (Research note / working paper).
39. FEPS – Foundation for European Progressive Studies. The People’s Government? Populism in Power in Poland [Electronic resource]. Brussels : FEPS, 2018. Mode of access: <https://www.feps-europe.eu>.
40. Fernández-Pasarín A. N. Spain: Political Developments and Data in 2023 // European Journal of Political Research. Political Data Yearbook. 2024.
41. Field B. N.; Alonso Sáenz de O. Governing Alliances between Mainstream and Radical Right Parties: Spain in Comparative Perspective [Электронный ресурс] // South European Society and Politics. 2024. Mode of access: Dialnet.
42. Foucault M. Les élections législatives de 2024 : une majorité introuvable ? [Электронный ресурс] // CEVIPOF, Analyse post-électorale. 2024.
43. France. Ministère de l’Intérieur. Résultats des élections législatives 2022 et 2024 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.resultats-elections.interieur.gouv.fr>.
44. Gattermann K.; de Vreese C. H.; van der Brug W. Introduction to the Special Issue: No Longer Second-order? Explaining the European Parliament Elections of 2019 // Politics. 2021. Vol. 41, No. 4. P. 423–432.
45. Germani G. Authoritarianism, Fascism, and National Populism. New Brunswick, NJ : Transaction Publishers, 1978.
46. Gidron N.; Hall P. A. The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right // The British Journal of Sociology. 2017. Vol. 68, Suppl. 1. P. S57–S84.
47. Hall S. The Great Moving Right Show // Marxism Today. 1979. January. C. 14–20.

48. Hawkins K. A. Populism in Venezuela: The Rise of Chavismo // *Third World Quarterly*. 2003. T. 24, № 6. С. 1137–1160.
49. Hawkins K. A. Is Chávez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective // *Comparative Political Studies*. 2009. T. 42, № 8. С. 1040–1067.
50. Hobolt S. B. The 2014 European Parliament Elections: Divided in Unity? // *Journal of Common Market Studies*. 2015. Vol. 53, Suppl. 1. P. 6–21.
51. Holesch A. Rule of Law Conditionality and EU Funds: The Case of Poland // *Journal of European Public Policy*. 2025 (forthcoming).
52. House of Commons Library. Poland: 2023 Parliamentary Elections and New Government (Research Briefing, CBP-9951) [Electronic resource]. London, 30.01.2024. Mode of access: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9951/CBP-9951.pdf>
53. House of Commons Library. Poland's 2023 Election: Results and Implications (Research Briefing) [Electronic resource]. London : UK Parliament, 2024. Mode of access: <https://commonslibrary.parliament.uk>.
54. Ianni O. A formação do Estado populista na América Latina. Rio de Janeiro : Civilização Brasileira, 1975.
55. Ipsos; Fondation Jean-Jaurès; Institut Montaigne; CEVIPOF; Le Monde; Radio France; France Télévisions. Élections législatives 2024 — Enquête électorale française, Vague 7: Rapport complet. Paris : Ipsos, 07.08.2024. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ipsos.com> (дата звернения: 14.11.2025).
56. Ionescu G.; Gellner E. (ред.). Populism: Its Meanings and National Characteristics. London : Weidenfeld and Nicolson, 1969. 280 с.
57. Ivaldi G. The Front National vis-à-vis the European Union: Between Europhobia and Populism // *French Politics*. 2016.
58. Ivaldi G.; Pineau E. France's Rassemblement National: What to Make of the Party's First 6 Months in Parliament? [Электронный ресурс] // Institut Montaigne, 21.12.2022. Режим доступа: <https://www.institutmontaigne.org>.
59. Jagers J.; Walgrave S. Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium // *European Journal of Political Research*. 2007. T. 46, № 3. С. 319–345.
60. Jasiewicz K.; Jasiewicz-Betkiewicz A. Poland: Political Developments and Data in 2023 // *European Journal of Political Research. Political Data Yearbook*. 2024. DOI: 10.1111/2047-8852.12441.
61. Kahil A. 2024 EU Elections and French Politics: Rise of Populism and Institutional Tensions // *Frontiers in Political Science*. 2025.
62. Kende P.; Krekó P. National-Populism in Central Europe: Tribalism, Illiberalism and Authoritarian Tendencies // *German Marshall Fund Policy Papers*. 2020.

- 63.Kinski L.; Brause S. D. Germany: Political Developments and Data in 2024 // European Journal of Political Research. Political Data Yearbook. 2025. (online first).
- 64.Knight A. Populism and Neo-populism in Latin America, Especially Mexico // Journal of Latin American Studies. 1998. T. 30, № 2. C. 223–248.
- 65.Laclau E. Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism–Fascism–Populism. London : New Left Books, 1977. 296 c.
- 66.Laclau E. On Populist Reason. London : Verso, 2005. 276 c.
- 67.Levitsky S. Fujimori and Post-Party Politics in Peru // Journal of Democracy. 1999. T. 10, № 3. C. 78–92.
- 68.Levitsky S.; Cameron M. A. Democracy Without Parties? Political Parties and Regime Change in Fujimori’s Peru // Latin American Politics and Society. 2003. T. 45, № 3. C. 1–33.
- 69.López M. VOX and the Reconfiguration of the Spanish Right // Albertazzi D.; Zulianello M.; Manucci L. (eds.). Populism and the Radical Right in Europe. London : Routledge, 2022.
- 70.Lorimer M.; Herman L. The French Elections of 2022: Macron’s Half Victory in a Changing Political Landscape // JCMS: Journal of Common Market Studies. 2023. T. 61, Suppl. 1. C. 80–89. DOI: 10.1111/jcms.13528.=
- 71.Marcos-Marne H. The Spanish Radical Right under the Shadow of the Invasion of Ukraine. Policy paper / conference paper. 2023.
- 72.Marcos-Marne H. Euroscepticism and Populism on Europhilic Soil: The 2024 European Elections in Spain [Электронный ресурс]. 2024. (Working paper / analytical note).
- 73.Maza A. The Emergence of the Radical Right on the Spanish Political Scene: The Case of VOX in Andalusia // The British Journal of Politics and International Relations. 2025.
- 74.Mayer N. The Radical Right in France // Rydgren J. (ed.). The Oxford Handbook of the Radical Right. Oxford : Oxford University Press, 2017.
- 75.Mouzelis N. On the Concept of Populism: Populist and Clientelist Modes of Incorporation in Semiperipheral Polities // Politics & Society. 1985. T. 14, № 3. C. 329–348.
- 76.Muis J.; Immerzeel T. Causes and Consequences of the Rise of Populist Radical Right Parties and Movements in Europe // Current Sociology. 2017. Vol. 65, No. 6. P. 909–930.
- 77.Musiał-Karg M. Populist Governments and the Instrumentalization of Referendums in Central Europe // East European Politics and Societies. 2025 (forthcoming).

78. Mudde C. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 404 p.
79. Mudde C. The Populist Zeitgeist // *Government and Opposition*. 2004. T. 39, № 4. С. 541–563.
80. Mudde C. Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What? // *European Journal of Political Research*. 2013. Vol. 52, No. 1. P. 1–19.
81. Mudde C. *The Far Right Today*. Cambridge : Polity Press, 2019. 200 p.
82. Mudde C.; Rovira Kaltwasser C. (ред.). *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 380 с.
83. Mudde C.; Rovira Kaltwasser C. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2017.
84. Norris P.; Inglehart R. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 576 p.
85. Ocampo J. A. Raúl Prebisch and the Development Agenda at the Dawn of the Twenty-First Century // *CEPAL Review*. 2001. № 75. С. 27–48.
86. O'Donnell G. Delegative Democracy // *Journal of Democracy*. 1994. T. 5, № 1. С. 55–69.
87. O'Donnell G. *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*. Berkeley : Institute of International Studies, University of California, 1973.
88. Orenstein M. A. *The Lands in Between: Russia vs. the West and the New Politics of Hybrid War*. New York : Oxford University Press, 2019. 256 p.
89. OSCE/ODIHR. *Poland, Parliamentary Elections, 15 October 2023: Final Report (Limited Election Observation Mission)*. Warsaw : OSCE/ODIHR, 27.03.2024. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.osce.org/odihr/elections/poland/565423> (дата звернения: 14.11.2025).
90. Panizza F. (ред.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London : Verso, 2005.
91. Pappas T. S. Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition // *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 2016. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.17.
92. Państwowa Komisja Wyborcza (PKW). *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2023 – wyniki* [Electronic resource]. Warszawa : PKW, 2023. Mode of access: <https://wybory.gov.pl>.

93. Państwowa Komisja Wyborcza (PKW). Wybory samorządowe 2024 – wyniki wyborów do sejmików województw [Electronic resource]. Warszawa : PKW, 2024. Mode of access: <https://wybory.gov.pl>.
94. Perrineau P. Les élections européennes de 2024 et la dynamique de la liste Bardella (RN) [Электронный ресурс] // CEVIPOF Working Paper. 2024. Режим доступа: Sciences Po, CEVIPOF.
95. Politique européenne. The Spanish 2024 European Elections: Balancing Multi-level Strategies and Polarization // Politique européenne. 2024. № 86. С. 242–260. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://shs.cairn.info/article/E_POEU_086_0242 (дата звернения: 14.11.2025).
96. Prebisch R. The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems. Lake Success, NY : United Nations/ECLAC, 1950.
97. Rama J.; Zanolli L.; Turnbull-Dugarte S. J.; Santana A. VOX: The Rise of the Spanish Populist Radical Right. New York : Routledge, 2021. 248 p.
98. Rawls J. Political Liberalism. Expanded ed. New York : Columbia University Press, 2005. 546 с.
99. Reif K.; Schmitt H. Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results // European Journal of Political Research. 1980. Vol. 8, No. 1. P. 3–44.
100. Reuters. Poland's Ruling Nationalists Lose Majority in 2023 Election [Electronic resource]. 16.10.2023. Mode of access: <https://www.reuters.com>.
101. Reuters. Poland's Local Elections Show Divided Country as PiS Stays Strong in Regions [Electronic resource]. 09.04.2024. Mode of access: <https://www.reuters.com>.
102. Roberts K. M. Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case // World Politics. 1995. Vol. 48, No. 1. С. 82–116.
103. Rouban L. Le « front républicain » revisité: comportement électoral et blocage de l'extrême droite en 2024 [Электронный ресурс] // CEVIPOF, Note de recherche. 2024.
104. Rud Pedersen Public Affairs. Poland: Local Elections 2024 – Political Landscape and Implications [Electronic resource]. Warsaw : Rud Pedersen, 2024. Mode of access: <https://www.rudpetersen.com>.
105. Rydgren J. (ред.). Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World. New York : Nova Science Publishers, 2005. 264 с.
106. Santos V. M. de S. The 2014 and 2019 European Parliament Elections: The Growth of the Eurosceptic Right and Opposition Voting in Second-Order Elections // Latin American Journal of European Studies. 2021. Vol. 1, No. 2. P. 370–413.

107. Schläger C.; Katsioulis Ch.; Engels J. N. Analysis of the 2024 European Elections in Germany: Majority for the Stable Centre despite a Strong Right Wing. Bonn : Friedrich-Ebert-Stiftung (FES Diskurs), 06.2024. 28 p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://library.fes.de/pdf-files/a-p-b/21287.pdf> (дата звернения: 14.11.2025).
108. Schroeder W.; Ziblatt D.; Bochet F. Brandmauer – Still Alive! Empirical Findings on Support for the AfD by Established Parties in Eastern Germany (2019–2024). Berlin : WZB Discussion Paper, 2025. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2025/v24-503en.pdf> (дата звернения: 14.11.2025).
109. Stanley B. The Thin Ideology of Populism // Journal of Political Ideologies. 2008. Т. 13, № 1. С. 95–110.
110. Stokes S. C. Mandates and Democracy: Neoliberalism by Surprise in Latin America. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
111. Spain: local elections 2023 – results [Электронный ресурс] // Ministerio del Interior, Gobierno de España. 2023. Режим доступа: <https://resultados.locales2023.es>.
112. Spanish general election 2023 – official results [Электронный ресурс] // Ministerio del Interior, Gobierno de España. 2023.
113. Szczerbiak A. Explaining the Popularity of Poland’s Law and Justice Government // LSE EUROPP – European Politics and Policy blog. 26.10.2017.
114. Szczerbiak A. What do the Parliamentary Election Results Mean for Polish Politics? // Polish Politics Blog. 25.10.2019.
115. Taggart P. Populism. Buckingham : Open University Press, 2000. 174 с.
116. Turnbull-Dugarte S. J. Explaining the End of Spanish Exceptionalism and Electoral Support for Vox // Research & Politics. 2019. Vol. 6, No. 2. P. 1–8.
117. Urbinati N. The Populist Phenomenon // Raisons Politiques. 2013. Vol. 51, No. 3. С. 137–154.
118. Vachudova M. A. Poland, Hungary, and the Struggle for the Rule of Law in the European Union // Journal of Democracy. 2024. Vol. 35, No. 2. P. 38–54.
119. Vall-Prat X. The 2023 Spanish General Elections: Unexpected Snap Election and the Logic of Multi-level Competition // Journal of European Public Policy. 2024. (online first). DOI: 10.1080/01402382.2024.2317679.
120. Vall-Prat P.; Rodon T. The Spanish 2023 General Elections: Unexpected Snap Elections to Survive in Power // West European Politics. 2024
121. Weffort F. C. O populismo na política brasileira. Rio de Janeiro : Paz e Terra, 1978.
122. Weyland K. Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe // Comparative Politics. 1999. Vol. 31, No. 4. С. 379–401.

123. Weyland K. Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics // *Comparative Politics*. 2001. Vol. 34, No. 1. C. 1–22.
124. Weyland K. Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity? // *Third World Quarterly*. 2003. Vol. 24, No. 6. C. 1095–1115.
125. Wójcik A. State Capture, Party Patronage and Public Companies in Poland under PiS // *Centre for Eastern Studies (OSW) Report*. 2024.
126. Zhang X. Populism on the Verge of Power: The Goal-oriented Radicalisation of the French Far Right // *European Political Science Review*. 2024